

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

ATATÜRK İNKILÂPLARINA YÖNELİK TEPKİLERİN DİNİ BOYUTU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Ali İNAL

EKİM 2010

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

ATATÜRK İNKILÂPLARINA YÖNELİK TEPKİLERİN DİNİ BOYUTU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Ali İNAL

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet OKUR

EKİM 2010

TRABZON

ONAY

Mehmet Ali İNAL tarafından hazırlanan Atatürk İnkılâplarına Yönelik Tepkilerin Dini Boyutu adlı bu çalışma 25 / 10 / 2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet OKUR

Başkan

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

Üye

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım. ... / ... / 2010

Doç. Dr. Yusuf ŞAHİN

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Mehmet Ali İNAL

04 / 11 / 2010

ÖNSÖZ

Bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu araştırmanın amacı, imparatorluktan ulus devlete, ümmet sisteminden millet sistemine geçiş yapılırken ne gibi inkılâplar yapıldı, bu inkılâpların eski ıslahatlardan farkı neydi, nasıl bir süreçte ve metotla yapıldı, bunlar yapılırken toplumun ve uluslar arası arenanın tepkileri neydi bunların ortaya konmasını sağlamaktır.

Çalışma, giriş hariç, beş bölümden oluşmakta olup, birinci bölümde siyasal alanda yapılan inkılâplar, ikinci bölümde hukuksal alanda yapılan inkılâplar, üçüncü bölümde eğitim-kültür alanında inkılâplar, dördüncü bölümde toplumsal alanda yapılan inkılâplar, beşinci bölümde laiklik konuları ve geleneksel dini düşünceden kaynaklanan tepkiler üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın başlangıcından hazır hale getirilmesine kadar geçen sürede değerli fikir ve görüşleriyle araştırmamı yönlendiren sayın hocam Doç. Dr. Mehmet OKUR'a en içten samimiyetimle teşekkür ve hürmetlerimi sunarım.

Çalışmamda başta Süeda TEOMETE olmak üzere yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen mesai arkadaşlarıma minnet borçluyum.

Çalışmamızın bu konuda araştırma yapacaklara faydalı olması dilekleriyle.

04 / 11 / 2010

Mehmet Ali İNAL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1-6

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASAL ALANDA YAPILAN İNKİLÂPLAR	7-55
1.1. Saltanatın Kaldırılması Meselesi	7
1.1.1. Saltanat Kavramı ve İslam'la İlişkisi	7
1.1.2. Saltanatın Kaldırılması ve Yankıları	12
1.2. Cumhuriyetin İlanı Meselesi	22
1.2.1. Cumhuriyet Kavramı ve İslam'la İlişkisi	22
1.2.2. Saltanattan Milli Egemenliğe Geçiş Süreci	24
1.2.3. Cumhuriyetin İlanı ve Yankıları	28
1.3. Halifeliğin Kaldırılması Meselesi	31
1.3.1. Halifelik Kavramı ve İslam'la İlişkisi	31
1.3.2. Halifeliğin Kaldırılması ve Yankıları	34

İKİNCİ BÖLÜM

2. EĞİTİM-ÖĞRETİM VE HUKUK ALANINDA YAPILAN İNKİLÂPLAR	56-86
2.1. Osmanlıdan Cumhuriyete Eğitim-Öğretim Sistemine Genel Bakış	56
2.2. Osmanlıdan Cumhuriyete Hukuk Sistemine Genel Bakış	59
2.3. Tevhidi Tedrisat Kanunu ve Eğitimin Yeniden Yapılandırılması	61
2.4. Şer'iyeye ve Evkaf Vekâletinin Kaldırılması	65
2.5. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kurulması	66

2.6. Medeni Kanunun Kabulü	69
2.7. Batı Kanunlarının Alınması	71
2.8. Harf Devrimi	72
2.9. Eğitim-Öğretim ve Hukuksal Alanda Yapılan İnkılâpların Yansımaları ve Tepkiler.	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TOPLUMSAL ALANINDA YAPILAN İNKILÂPLAR	87-126
3.1. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması	87
3.2. Kılık Kıyafet Kanunu	94
3.2.1. Şapka İnkılâbı Öncesi Yazılan Risale ve Makaleler	96
3.2.2. Atatürk'ün Kastamonu Ziyareti	101
3.2.3. Şapka İktisası Kanunu ve Sonrasında Yaşanan Bazı Olaylar	105
3.3. Türkçe Kuran, Ezan ve Hutbe Uygulamaları	111
3.4. Kadın Hakları ve Çalışmaları	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. LÂİKLİK	127-138
4.1. Laikliğin Anlamı, Algılanışı ve Uygulama Alanları	127
4.2. Laikliğin Aşamaları	129
4.3. Atatürk'ün Lâiklik Anlayışı ve Gösterilen Tepkiler	135
SONUÇ VE ÖNERİLER	139
YARARLANILAN KAYNAKLAR	143-155
EKLER	156
ÖZGEÇMİŞ	176

ÖZET

1299'da kurulan Osmanlı Devleti, her imparatorluk gibi yükseliş dönemini yaşamış bu sürecin sonunda da duraklama sonrasında da dağılma dönemini yaşamıştır. Bu süreçte çözüm yolları araştırılmış ve bazı ıslahatlara girişilmiş ne var ki yıkılmanın önüne geçilememiştir.

Türk inkılâbını, Osmanlı dönemi ıslahat hareketlerinden ayıran çok önemli farklılıklar vardır. Bunların belki de en önemlisi radikal ve devrim niteliğinde olmasıdır ki bu yüzden devrim terimiyle etiketlenilmektedir. Ancak bu özelliğini Osmanlı dönemi ıslahat hareketlerinden aldığını da söylemeden geçmemek gerekir. Zira o aşamalardan geçmeden inkılâba kalkışabilmek pek mümkün de gözükmemektedir. Zira her inkılâbın bir hazırlık dönemi vardır.

Türk inkılâbı ıslahat hareketlerine göre çok daha kapsamlı bir değişimi esas almıştır. Sadece devletin ve kurumların değil, onunla birlikte ferdin ve toplumun geliştirilmesi ve yüceltilmesi amaçlanmıştır. ıslahatların mütereddit mahiyetine karşılık, Türk inkılâbı bir kararlılığın ifadesidir. ıslahatlarda zaman zaman dıştan gelen baskılarla karşılaştığı ve dıştan yönlendirildiği halde Türk inkılâbında herhangi bir dış baskının rolü olmamış ve kendi iç dinamiklerinden beslenmiştir.

Bu süreçte her inkılâp için uygun zeminin oluşması beklenmiş ve taviz verilmeden de uygulamaya geçilmiştir. Bu süreç aşama aşama büyük bir titizlikle ve kararlı bir tutumla gerçekleşmiştir. Milli mücadele egemenlik anlamında inkılâbın ilk aşamasını oluşturmuş, hemen ardından siyasal alanda inkılâplara girişilmiş, ardından da toplumsal alanda inkılâp hareketlerine girişilmiştir. Amaç imparatorluktan ulus devlete, teokratik yönetim anlayışından laik yönetim anlayışına geçmek olarak belirlenmiş ve sonuç da bu şekilde gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnkılâplar, Lâiklik, Çağdaşlaşma

ABSTRACT

The Ottoman Empire, established in 1299, developed, spanned and declined like other empires. During the ruling period, quite a few solutions were searched , found,and several reforms were made, but the decay couldn't be avoided.

There are very many differences distinguishing Turkish Revolution from the period of the Ottoman reforms, of which the most important one is that it is radical and in the form of revolution, called as the term of revolution. However, it was named so after the reforms made by the Ottomans. For, it is impossible to make reforms without going through those stages. Any revolution requires a preparation.

Turkish Revolution focused on a wide range of diversity of Reforms not only for the government itself and its institutions but also its subjects and the community. Turkish Revolution is absolutely the testimony of consistence. Much as foreign pressures were made and guided by outer powers in the duration of reforms from time to time, Turkish Revolution was never put under the role of foreign powers, but grown with its own internal dynamics.

During this period, the most appropriate time was awaited for any revolution, and then, was put into use without giving any concession gradually, decisively and impatiently. National war of indepenence constituted the first stage of the revolution interms of sovereignty immediately both in politics and public. The main aim was the changeover to nationalism from the empire, to secularitism from theocracy,and it resulted in the way.

Key Words: Revolutions, Laicism, Modernization

KISALTMALAR LİSTESİ

AAMY	: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İ	: İçtima
Milli ve Modern Bir Eğitim	: Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları
S	: Sayı
s	: Sayfa
II. Meşrutiyet Devri Aydınları	: II. Meşrutiyet Devri Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri
Şapka Meselesi	: Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılâbı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri
Z.C.	: Zabıt Ceridesi

Giriş

Osmanlı Devleti geniş ülkesi içinde ve evrensel şekli altında çeşitli kitleleri ve milletleri barındırmış bir devletten sosyal ve siyasi bakımlardan batı örneğinde kurulmuş, batı demokrasisi düzenine dâhil yeni bir devlete dönmüştür. Bu devlet Türkiye Cumhuriyeti'dir. Türk toplumu bugün yeni bir sistemi gerçekleştirmenin çetin problemleriyle karşı karşıyadırlar. Problemin zorluğu hem bir medeniyet alanının değiştirilmesinden, hem de bizatihi batı demokrasisinin 20. yüzyılda karşılaştığı ve çözmekle ödevli bulunduğu güçlüklerden doğmaktadır.

Ulaşılmış olan merhale uzun bir gelişmenin mahsulüdür: Teokratik-mutlak bir saltanattan meşrutî bir rejime, bu kanaldan da lâik-cumhurî bir devlete varıştır.¹

İnsanlık tarihinde derin izler bırakmış olan Osmanlı Devleti'nin 1299'da tarih sahnesine çıkışından itibaren, 1579 yılına kadar sürekli sınırlarını genişlettiği, 1579-1699 arasında ise gözle görülür bir duraklamaya yüz tuttuğu, 1699'dan itibaren de toprak kaybı ile birlikte "Gerileme Devri" denilen ve Osmanlının çöküşünü hazırlayan bir sürece girdiğine şahit olunmuştur.

Osmanlı'nın bir bütün halinde batının ve batıda olup bitenlerin farkına varması pek de kolay olmamıştır. 1699 Karlofça Antlaşması ile birlikte başlayan toprak kaybı ve üst üste gelen yenilgilerin şoku asırlarca üstün gücü temsil etmenin oluşturduğu üstünlük bilincinin sarsılmasını da beraberinde getirmiştir.²

18. yüzyıldan itibaren batının üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalan Osmanlı padişahları ve devlet adamları, başta askeri olmak üzere birçok alanda yenilik yapma zorunluluğu duymuşlardı.³ Bu durum, dikkatlerin öncelikle askeriye üzerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Çünkü bir şeylerin farkına varmaya sebep olan olaylar doğrudan fiziki güce bağlı olarak ortaya çıkmıştı. Nitekim III. Selim (1789-1807) ile birlikte fiilen başlayan ıslahat hareketleri ve genel çözüm arayışları, öncelikle askeri

¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 1.

² Hasan Onat, "Türkiye'de Din Alanındaki Değişim Süreci", **Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği: V. Türk Kültürü Kongresi**, C: VI, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 9.

³ Selami Kılıç, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13.

alandaki acil ihtiyaçların karşılanmasını hedefliyordu. ‘Nizam-ı Cedit’ bu doğrultuda atılmış olan önemli adımlardan birisiydi. Bu dönemde ilk defa yurt dışına (Fransa) iyi yetişmeleri için subaylar gönderilmiş ve askerleri eğitmek için de yurt dışından (İngiltere, İsveç, Prusya) mütehassıs zabitler getirilmiştir. Eğitimdeki yenilik arayışlarının da yine askeri amaçlarla ve askeri alanda ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.⁴

Onun zamanında gerçekleştirilen yenilikler, batı etkilerinin sızmasını kolaylaştırmıştı. Denilebilir ki III. Selim ile birlikte ilk defa batıya bir pencere açılmış, çeşitli Avrupa başkentlerinde dış temsilcilikler kurulmuştu. Fakat eskinin yanında yeni kuruluşların yaşaması mümkün olmadığından, gerek padişahın gerekse devlet adamlarının emek ve çabalarıyla yürütülen yenileşme hareketleri sonuçsuz kalmış, yeniçeriler ve ulema sınıfının karşı koymalarıyla tüm bu girişimler başarısızlığa uğramıştır.⁵ Bu durum göstermiştir ki, 17. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti’nin içine düştüğü kötü durumu düzeltmek için yapılan çalışmalar II. Mahmut dönemine kadar tek yönlü olmuştur. Bu da eski güçlü düzene dönmek ve askerî açıdan yenileşmekti. Devletin tüm kurumlarının yozlaştığını, hepsinin birden düzelmesi gerektiğini ilk kez bilinçli olarak anlayan padişah II. Mahmut’tur (1808-1839).⁶ Osmanlı Devleti’nde ilk ciddi yenileşme hareketleri de II. Mahmut devrinde olmuştur.⁷ Bu dönem, Türkiye’nin batılılaşma serüvenini derinden etkileyen, Mümtaz Turhan’ın ifadesiyle zamanımıza kadar devam edip gelen mecburi veya güdümlü dediğimiz değişmelerin başlangıcı olmuştur.

Önce, devletin işleyişinde ciddi yenilikler yapılmıştır. Yeni kurumlar oluşturulurken, var olanların işlerlik kazanmasına çalışılmıştır. 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması sorunun çok köklü olduğunun –en azından askeri alanda- fark edildiğini göstermektedir. 1827’de ‘Tıphane-i Amire’ adındaki askeri tıp okulunun açılışında II. Mahmut’un eğitimin Fransızca olacağını, Avrupa’nın bu alanda çok mesafe kat ettiğini, ancak zamanı gelince kendi dilimizle ve kendi hocamızla yapacağını belirtmesi onun, Türkçenin öneminin de bilincinde olduğunu düşündürmektedir.

Bu dönemde olup bitenler, ciddi anlamda bir başlangıç niteliği taşısa da, Türkiye’nin çağdaşlaşma yolundaki önemli adımlarından birisi olarak kabul edilebilir. Tanzimat’la birlikte dikkat çekmeye başlayan birtakım sosyal reformların temeli bu

⁴ Onat, a.g.m., s. 9.

⁵ Kılıç, a.g.e., s. 13-14.

⁶ Bülent Tahiroğlu, “Tanzimattan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 599.

⁷ Kılıç, a.g.e., s. 14.

dönemde atılmıştır.⁸ Görüyoruz ki II. Mahmut'un reform dönemi başarılar dönemi olmaktan çok, başlangıçlar dönemidir.⁹ Bu hükümdar bir yandan devletin merkezî gücünü tekrar sağlığına kavuşturmak bir yandan da temel kurumları köklü biçimde yenilemek için uğraşmıştır.¹⁰ Bu devirde yapılan köklü askeri reformların yanında ilk kez batıdan kültürel unsur ve kurumların da alınmaya başlandığı görülmektedir.

Tüm bu yenileşme hareketlerine rağmen, devletin içte ve dışta birtakım felaketlere uğraması, Osmanlı Devleti'ni yaşatmak için askeri alanda yapılan yeniliklerin yetersizliğinin anlaşılması ve devletin bünyesindeki azınlıkların bahane edilerek Osmanlı üzerindeki baskılarını günden güne artıran batılı devletlerin müdahalesini azaltma düşüncesi, yeni bir dönemin yani Tanzimat Dönemi'nin açılmasına neden olacaktır.¹¹

Çok uluslu imparatorluklarda Fransız İhtilali'nden sonra başlayan ulusçuluk akımlarının önlenmesi mümkün değildi. Buna rağmen II. Mahmut Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkesin hukuk yönünden eşit ve güvenceli duruma kavuşturulması için çaba harcamış ve bu yolla imparatorluğun dağılmaktan kurtarılacağını düşünmüştür. Bu düşüncesinin Türk olmayan uluslar üzerinde etkili olması beklenemezdi, ama gayretleri bir dereceye kadar da olsa başarılı olmuştur. Hiç olmazsa devletin çöküş sebeplerini oldukça sağlam biçimde tanıyan ufak bir aydın grubunun doğması imkânı ortaya çıkmıştır.¹²

II. Mahmut'tan sonra yerine oğlu Abdülmecit (1839-1861) geçmiştir. Abdülmecit'in en önemli icraatlarından birisi, her ne kadar daha çok dış baskılarla gerçekleştirilmiş olsa da 'Gülhane Hattı Hümayunu' ya da 'Tanzimat Fermanı' olarak tarihe geçen, genel anlamda temel hak ve özgürlükleri güvence altına almayı ve yargıyı ıslah etmeyi amaçlayan hukuk metninin uygulamaya konulmuş olmasıdır. Bu dönemde ilk defa hukuk alanında batılılaşma başlamıştır.¹³ Tanzimat sözcüğü 'nizam verme' anlamına gelen 'tanzim' sözcüğünün çoğuludur. Eski Osmanlı terimi olan 'nizam' (düzen) sözcüğünün Lale devrinde yeni yöntemle tertiplenmiş birlikleri bulunan ordu örgütü anlamını aldığını görülmüştür. Buradaki tanzim sözcüğündeki nizam verme ise askerlik alanından daha da öteye gitmiştir.¹⁴ Bu yeni dönemde birçok alanda köklü yenilikler yapılmış, askeri sahanın dışındaki yenileşme hareketlerinin gerçekleştirilmesine de daha

⁸ Onat, a.g.m., s. 9-10.

⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz: Ahmet KUYAŞ, 10. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 203.

¹⁰ Tahiroğlu, a.g.m., s. 599.

¹¹ Kılıç, a.g.e., s. 14.

¹² Tahiroğlu, a.g.m., s. 600.

¹³ Onat, a.g.m., s. 10.

¹⁴ Berkes, a.g.e., s. 213.

fazla önem verilmiştir. Bu dönemde; eğitim sistemi ve kurumları ile ilgili reformların yanında, batının pozitif hukuk kurum ve kuruluşları da birçok eksikliklerine rağmen aynen alınmaya başlanmıştır.¹⁵

Bu çerçeve içerisinde Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Teşkilatı kurulmuş ve 1840 yılının mayıs ayında bir ceza kanunu kabul edildi. Bu kanun, Fransız Ceza Kanunu'ndan esinlenmekle beraber yine de şeriatın ceza hukuku çerçevesinde kalıyordu. 1841 yılında yine Mustafa Reşit Paşa'nın desteğiyle hazırlanan şirketlerin iflası, poliçeler ve benzeri ticari sorunlarla ilgili ticaret kanunu tasarısı Fransız modeline uygundu, fakat şeriata uygun olup olmadığı sorulup da Mustafa Reşit Paşa'nın "Şeriatın bu konuda yapacağı bir şey yoktur" şeklindeki yanıtı küfürle suçlanmasına yol açtı ve de azledildi. Bu durum, Osmanlının yeniliklere bakış açısının en güzel örneklerinden biridir.

1845 yılında Mustafa Reşit Paşa önce hariciye nazırlığına, ertesi yıl da sadrazamlığa döndü ve bir hattı hümayun yayımladı. 1850'de daha önce ertelenen ticaret kanununu yürürlüğe koydu. Bu kanunname şeriat dışındaki konularla uğraşan bağımsız bir yargı ve hukuk sisteminin Osmanlıda ilk olarak tanınmasıydı.¹⁶

Gülhane Hattı Hümayunu reayaya hakları için mücadele etme cesareti veriyordu. Ulemanın sivil sahadaki otoritesi de yavaş yavaş azalıyordu.¹⁷ Abdülmecit, yenilik hareketlerinde 1856'da ikinci önemli adımı atarak, Islahat Fermanını ilan etti. Bu fermanla, Müslüman olanlarla olmayanlar arasında hukuk açısından herhangi bir farkın olmadığı açıklanmaktaydı.

Abdülmecit'in yerine tahta geçen Abdülaziz (1861-1876) zamanında ise siyasi özgürlükler alanında toplumun içinden çıkan yeni sesler yükselmeye başladı.¹⁸ Zira Tanzimat'ın başarısızlığı Osmanlı aydınlarını yeni çözüm yolları aramaya yöneltmişti. Devleti kurtarmak için kişisel egemenlik ilkesinden vazgeçilmesini, ulusun tüm haklarının, padişahların da üstünde bulunmasını isteyen ve bu ilkelerin kabul edilmemesinden dolayı Tanzimat hareketinin başarısızlığa uğradığını söyleyen bazı aydınlar; Türk tarihindeki ilk özgürlük mücadelesini başlattı. Ancak, bu yeni düşünce akımından pek hoşnut kalmayan padişahlar, bu akımın savunucularını baskı altında tutmaya başlamışlardı. Özellikle Abdülaziz zamanında baskının gittikçe artması üzerine Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Süavi gibi bu yeni akımın öncülüğünü yapan ünlü aydınlar yurt dışına kaçmak ve

¹⁵ Kılıç, a.g.e., s. 14.

¹⁶ Abdullah Manaz, **Atatürk Reformları ve İslam**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 242.

¹⁷ Halil İnalçık, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Bellekten**, C: 28, S: 112, (Ekim 1964), Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 624.

¹⁸ Onat, a.g.m., s. 10.

çalışmalarını orada sürdürmek zorunda kaldılar. Onlara Jön Türkler (Genç Türkler) adını veren batılıların destekleri ve bu aydınların yoğun çalışmaları sonucunda ise Abdülaziz tahttan indirildi.

Abdülaziz'in yerine tahta geçen V. Murat'ın kısa süren saltanatından sonra, Jön Türklerin bütün isteklerini gerçekleştireceğine söz vermesi üzerine II. Abdülhamit tahta çıkarıldı. Böylece Osmanlı Devleti'nin son dönemi olan 'Meşrutiyet Dönemi' başladı.¹⁹ Tarihe Genç Osmanlılar (Jön Türkler) olarak geçen oluşum, yaklaşık bir asırdır devam eden arayışların sağladığı birikimin fikir planındaki ilk tezahürleri olarak görülebilir.

II. Abdülhamit, tahta geçerken verdiği söze uygun olarak 1876'da Kanun-u Esasi'yi ilan etti ve böylece I. Meşrutiyet başlamış oldu.²⁰ Bundan böyle devlet, padişahların keyfi hareketlerine göre değil, anayasa esasları içinde yönetilecekti. Halkın temsilcilerinin oluşturduğu bir meclis (Meclis-i Mebusan) kanunları yapacak, hükümeti denetleyecekti. Buna rağmen, padişahın yetkileri sınırlandırılmamıştı. Meclis-i Mebusan'ın yanında üyeleri padişah tarafından atanan ikinci bir meclis (Meclis-i Âyan) bulunmaktaydı. Yürütme gücü tamamen padişahın denetimi altındaydı. Hükümeti iş başına getiren ve gerekirse işten uzaklaştıran padişahı. Bu nedenle hükümet parlamentoya değil, padişaha karşı sorumluydu. Ayrıca Meşrutiyet, halkın baskısı sonucu ilan edilmiş bir halk hareketi değildi. Anayasanın hazırlanması ve ilanı da ne bir ideolojinin ne de ulusal bir reaksiyonun sonucuydu. Zaten modern bir anayasa özelliği taşımayan 1876 Anayasası (Kanun-ı Esasi) kısa bir müddet sonra rafa kaldırılmıştır.²¹ Kanun-i Esasi, aslında padişahın öteden beri sahip bulunduğu hakları belgelemekten öteye gidememiştir.²² 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın arkasından da meclis tatil edildi ve II. Abdülhamit'in 33 yıl sürecek olan saltanatı devam etti.

Abdülhamit devrinde açılan okullar ve geliştirilen diğer öğretim kurumları aynı zamanda sultanın kendi sonunu da hazırladı. Bu eğitim kurumlarında yetişen aydınlar mücadeleyi pekiştirdiler. Buna paralel olarak yurt dışında bulunan aydınlar da büyük bir etkinlik içindeydiler. İçte ve dışta özgürlük mücadelesi çok şiddetlendi. Yeniden meşrutî yönetime geçmek için gizli cemiyetler kurulmaya başlandı. Bunlar içerisinde en önemlisi 1889'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyetiydi. Bu cemiyet güçlü ve amansız bir biçimde yürüttüğü mücadeleyi sonunda kazandı. Makedonya'daki III. Ordu'nun baskısı sonucunda

¹⁹ Kılıç, a.g.e., s. 15-16.

²⁰ Onat, a.g.m., s. 10.

²¹ Kılıç, a.g.e., s. 16.

²² Yıldızhan Yayla, "Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 948.

Abdülhamit anayasayı tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldı ve böylece 1908'de Meşrutiyet yönetimi yeniden kurulmuş oldu. Fakat bu mühim gelişme de devleti kurtaramayacaktı. Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile beraber Osmanlı tarihinde en geniş aynı zamanda da en anarşik bir hürriyet havasına girilmesi, dönemin en belirgin karakteristiğidir. Dağınık olan aydınlar bir araya gelerek, belli yayın organlarında birleşmişler, devletin yıkılmasını önlemek için çareler aramaya başlamışlardır.²³ Medeniyetin Bekleme Odasında adlı kitabında 23 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918'e kadar süren dönemi değerlendiren Tarık Zafer Tunaya, ilginç, çarpıcı ve aynı zamanda dikkat çekici şu saptamalarda bulunmaktadır:

“Türk tarihinin siyasi bir laboratuvarı görünümünde olan II. Meşrutiyet on senelik fiili ömrüne karşılık birkaç devletin tarihini dolduracak kadar siyasi ve sosyal hadiseler sahne olmuştur. Onun asıl önemi kendisini takip eden hareketlerin insanlarını yetiştirmesi, imparatorlukla cumhuriyet rejimi arasında bir geçiş devresi mahiyetine sahip olmasıdır. Bu cihetten bakıldıkça, II. Meşrutiyet hem bir son hem de bir başlangıçtır. Uzun asırlık bir istibdat idaresinin sonu, fakat Türk inkılâbının hazırlayıcısı olmak itibariyle de başlangıcı...”²⁴

1908 İnkılâbı'nın belki en önemli sonucu, o zamana kadar hiçbir aşamada görülmeyen geniş kapsamlı bir tartışma dönemi açmasıdır.²⁵ Bu dönemde ileri sürülen görüş ve öneriler kısa bir süre sonra kurulacak olan yeni Türk devletinin altyapısını oluşturmuştur. Nitekim Atatürk, Türkiye'de geçmiş kuşakların özlemlerini sezmiş, bunu bilincinde işlemiş ve kısa ömründe Türk toplumunda görmüş olduğu eksiklikleri tamamlamaya çalışmıştır. Örneğin dönemin önemli aydınlarından Celâl Nuri'nin, "Müslümanlığın hususi bir kıyafeti olmadığına göre, şapka giyilmesinde hiçbir zarar yoktur" diyen Kılıçzade Hakkı Bey'in ve diğer bazı Türk aydınlarının Atatürk'ü ve Atatürk'ün düşünce yapısını etkiledikleri tarihi bir gerçektir.

²³ Onat, a.g.m., s. 11.

²⁴ Kılıç, a.g.e., s. 17-18.

²⁵ Onat, a.g.m., s. 10.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASAL ALANDA YAPILAN İNKİLAPLAR

1.1. Saltanatın Kaldırılması Meselesi

1.1.1. Saltanat Kavramı ve İslam'la İlişkisi

Milletin teşkilatlanmış şekli demek olan devletin yönetim biçimi olarak birçok şekilleri olmakla beraber genel olarak iki tip çevresinde özetlenebilir. Bunlar bugünkü deyimi ile demokratik idareler ile totaliter yönetimler, bir diğer deyişle cumhuriyetçi veya oligarşik yönetim diye özetlenebilir. Bu iki yönetim biçimi arasındaki birçok ayrılık taraflarını da kısaca şöyle özetlemek mümkündür: Demokratik ve cumhuriyetçi yönetimlerde idareci kadro, idare edilenler tarafından yani millet tarafından seçilmekte, değiştirilebilmekte, yönetim ve icra faaliyetlerinden sorumlu tutulabilmektedirler. Totaliter idarelerde ise, yönetici kadro, milletin arzusu dışında gücü ve zoru ile idareyi ele geçirmekte, halk tarafından değiştirilmesi ve icraatlarından sorumlu tutulması mümkün olmamaktadır. Devlet ve ülke hükümdar ailesinin mülkü sayıldığı için yönetim de daha doğrusu yönetme yetkisi de çok kere hükümdardan evlâdına miras kalmaktadır. Saltanat idaresi bu tarz idareler arasında yer almaktadır.²⁶

Burada konunun esas itibarıyla egemenlik kavramından esinlendiği görülmektedir.

Egemenlik bahsini biraz açmakta fayda vardır. Egemenlik (hâkimiyet), devlet kudretinin bir vassıdır. İç hukukta (milli hukukta) en üstün kudret, milletler arası hukukta da bağımsız bir gücü ifade eder. Esasında hâkimiyet, daha çok devletin ülke ve milleti üzerindeki otoritesini, yukarıdan aşağıya doğru, duruma hâkim ve sahip olmasını anlatır. Egemenlik ise bir toplumun bağımsız olarak kendi kendini idare etmesi, karar alması, kimseden emir ve kumanda almadan kendi işlerini yürütebilmesi olarak tanımlanmaktadır.

Egemenlik, gözle görülmeyen ama her gün hissedilen devlet gücü ve devletin belki de en önemli belirgin niteliğidir. Egemenlik denilen o üstün güç, devletler kurulduğundan

²⁶ Zekeriya Beyaz, **İslam ve Siyasi Düzen: İslam'a Göre Hilafet Saltanat Cumhuriyet Demokrasi**, 2. Baskı, Türkiyem Yayınları, İstanbul, 1991, s. 87.

bugüne kadar gözle görülmemesine rağmen sürekli olarak varlığını hissettirmiştir. Egemenliğin dayanağı olan kaynaklar üzerinde de insanlar ilk çağlardan beri düşünmüşler ve çeşitli zamanlarda kendi durumlarına uygun bir biçimde cevaplar bulmuşlardır. Bunların içinde Fransız İhtilali'ne (1789) kadar en yaygın olanı egemenliğin kaynağının ilahi bir nitelikte olduğu düşüncesi idi.

Eski Türklerde egemenliğin kaynağı Tanrı'dan gelmekteydi. "Tengri Kut" unvanını taşıyan Hun hükümdarları, yabancı ülke hükümdarlarına gönderdikleri mektuplarda kendilerini Tanrı tarafından Hunların tahtına çıkarılmış büyük hükümdar olarak tanıttırlardı. Hunlar da kendi hükümdarlarına Tanrı'nın oğlu derlerdi. Esasında Türk kağanı bir Tanrı değildi. Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi idi. Yeryüzünün hükümdarı sayılan Türk kağanları Tanrı'dan dünyadaki bütün ülkeyi idare etme yetkisi almışlardı. İşte zamanımızda halkın oylarıyla beliren milli irade, eskiden Tanrı'nın ilahi gücünü bir şahsa yansıtarak onu kutsal idare kabiliyeti ile donattığı inancına bağlı idi.

Yine eski Türk inancında Gök Tanrı egemenliği kişiye değil, aileye verdiğinden kağan ailesinin bütün erkekleri hükümdar olma yetkisine sahip sayılırlardı.

Türkler, Müslümanlığı kabul ettikten sonra Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinde de egemenliğe sahip olma konusunda eski gelenekler devam ettirilmiştir.

Osmanlı Devleti de XIII. yüzyılın sonlarında eski Türk gelenekleri ve teokratik temeller üzerinde kurulmuştur. Bu iki unsur başlangıçta onu dünyanın en güçlü ve uzun ömürlü devletlerinden biri yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nde egemenlik, devletin başında bulunan han, hakan, sultan, padişah gibi unvan anılan kişide toplanmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonucunda halifeliği Osmanlıya getirmesiyle bu unvanlara bir de halife eklenmiştir. Devletin temel yetkileri tek bir şahısta toplanmıştır. Eski Türklerde hükümdar ailesinin kutsal olmasına karşılık Osmanlı Devleti'nde yalnızca hükümdar olan kişi kutsal sayılmıştır. Yani egemenlik kişiselleştirilmiştir. XVIII. yüzyıla kadar devam eden ilahi menşeli egemenlik görüşü ise yerini demokratik kökenli görüşlere bırakmıştır.²⁷

Genel prensipleri arasında devlet hukukuna da geniş yer vermiş olan İslam dini, arz edilen bu saltanat yönetimine, oligarşik ve totaliter sisteme karşı nasıl bir gözle bakmaktadır? Daha açık bir ifade ile İslam'ın öngördüğü devlet düzeni, oligarşik ve totaliter bir saltanat düzeni midir? Yoksa demokratik cumhuriyet düzeni midir?

²⁷ Mehmet Okur, "Milli Egemenlik ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", **Atatürk Dergisi**, C:3, S:1, Mayıs, 2000, s. 289-291.

Bir şeyin İslam'a uygun olup olmadığını İslamî kaynaklardan elde edilecek deliller ile ispat etmek gerekir. Bir yanlışın asırlar boyu doğru sanılması onu gerçekte doğru yapamaz. Yanlış doğru sanılsa da yanlış; doğru yanlış sanılsa da doğrudur. Sonra bir gerçeği ortaya koymak, İslamî bir araştırma yapmak hiçbir zaman tarihi suçlamak, İslam büyüklerini taşlamak, tarihi değerleri küçültmek anlamına da gelmez. İslamî araştırma ve uygulamalar da hiçbir kimsenin ve hiçbir asrın tekelinde değildir. İslam, herkesin onun hazinesinden gücü nispetinde bir şeyler almasını, ona hizmet etmesini emretmektedir. İslamî ilim ve yorumların sınırı falan asırdaki, falan ülkedeki falan âlim ve büyüklerin görüş ve uygulamaları ile çerçeveli diye bir durum değildir. Her asrın ve şartın ihtiyaç ve gereklerine göre yeni yorumların yapılması mümkün olmadan öte gereklidir.

İslam'ın insan hak ve hürriyetlerine ait hükümleri, devlet düzenine dair esasları ve Hz. Muhammet'ten sonra ilk otuz sene içinde yapılan uygulamalar incelendiği zaman, saltanat düzeninin İslam'dan çıkan bir sistem olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim çeşitli dönemlerde bazı İslam âlimleri saltanat rejiminin İslam açısından zararlı ve sakıncalı yanlarını açıklayarak reddetmişlerdir.

İslam'da saltanat düzenine yer olmadığını açıklamaya geçmeden önce saltanatın ne olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Saltanat sistemi, devlet başkanlığı görev ve yetkisinin babadan oğula geçmek üzere belli bir ailenin bir ülkeyi mülkü olarak idare etmesi diye tarif edilebilir ki, bu tarif her türlü oligarşik ve tatoliter sistemin niteliklerini de aynı zamanda ifade etmektedir. Devlet başkanının unvan ve sıfatı olan sultan ve melik kelimelerini incelemek suretiyle saltanatın mahiyetini daha kolay anlamak mümkündür:

Sultan, sulta sahibi olan, gücüyle tasallut eden, musallat olan, en güçlü kimse demektir. Sultan, gücü ile bir ülkeye musallat olarak, orayı ele geçiren, idaresini ele alan ve dolayısıyla o ülkeye sultan olan kimse demektir. Saltanat, sultanın yönetim biçiminin adıdır. Kuran-ı Kerim'de birçok ayette yer alan 'Sultan' ibaresi genellikle aynen güç ve kuvvet anlamında, bazen de mecaz olarak delil ve burhan manasında kullanılmaktadır.

Melik kelimesi de sultanın ikinci bir sıfatıdır. Sultan aynı zamanda meliktir. Melik, mülk sahibi demektir, hükümdar demektir. Hükümdar bütün ülkenin sahibi olduğu için kendisine Melik denilmektedir. Sahibi olduğu ülkeye memleket, çoğul olarak da Memalik denilmektedir. Melikin mülkü anlamına gelmektedir. Şu anda Suudi Arabistan'ın resmî ismi 'Memleketül Saudiye' yani Saud ailesinin mülkü olan ülke demektir. Bilindiği gibi Ürdün'ün resmî ismi de 'Memleketül Haşimiye' yani Haşimî ailesinin mülkü demektir. Nasıl ki bir köy sahibi ağa, mülkü olan köyü dilediği gibi idare eder ve kimseye sorumlu

olmaz ise, aynen melik de mülkü olan ülkeyi dilediği gibi idare eder, kimseye de sorumlu olmaz. Çünkü o ülkeyi kılıcı zoru ile ele geçirmiş ve ona sahip olmuştur. Dolayısıyla o, ülkenin meliki ve sultanıdır.

Saltanat idarelerindeki devlet başkanlığı yetkisinin babadan oğula geçmesi babanın melik olmasından, bütün ülkenin sahip ve maliki bulunmasındandır. Bir baba tarla ve bahçelerini ve yönetimini evlâdına nasıl miras bırakır ise, melik de sahibi olduğu ülkeyi ve ülkenin yönetimini evladına miras bırakır. Böylece evlât babasının yerine geçer melik ve sultan olur, hükümdar olur. Babası gibi kendisi de ölürken ülkeyi ve idaresini evlâdına miras bırakır ve böylece devam eder gider.

Saltanat idaresinde halkın elinde bulunan mülk, arazi ve toprak melik tarafından ihsan edilmiş bir emanettir. Melik, dilediği zaman müsadere eder, el koyar. Birinden alır bir diğerine verir veya hiç vermez. Çünkü mülk ve bütün ülke melikindir, sultanındır. Dilediği gibi tasarruf eder, kullanır. Söz onundur, milletin değildir.

Saltanat idaresinin bu karakterinden, birçok önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bunlar da şu şekilde özetlenebilir:

- Yönetici devlet başkanı ve yardımcıları milletin seçimi ile değil, kuvvet ve gücüyle veya miras yoluyla iktidara gelirler.
- Ülke hükümdar ailesinin özel mülküdür. Halkın elindeki mülk ve arazi de melikindir, hükümdarındır, gerektiğinde müsadere edebilir.
- Hükümdar ve yardımcıları hiç bir icraatlarından sorumlu değildirler. Millet hesap soramaz.
- Millet hükümdarı ve ona bağlı idarecileri değiştirmek yetkisine sahip değildir.
- Hâkimiyet milletin değil hükümdarındır, ailesinindir.
- Millet, idarecileri tenkit etmek hakkına sahip değildir, buna fırsat verilmez.

Hükümdarın idaresini beğenmeyenler mülkü olan ülkesini terk eder giderler.

- Parti ya hiç yoktur ya da tek parti vardır.
- Milletin hür iradesi ile seçtiği millet meclisi yoktur, ya hükümdarın tayini ile seçilmiş bir danışma meclisi çeşidinden bir meclis vardır ya da hiç yoktur.
- Millet birçok hak ve hürriyetlerinden mahrumdur. Siyasî, iktisadî, fikrî ve sosyal hürriyetleri bazen çok sınırlı, bazen da hiç yoktur.
- Yasama organı, icra organı ve yargılama organı birbirinden ayrılmış değildir.

Genellikle kanun koyucu yasama organı ile icra organı olan hükümet aynı şahısta birleşmektedir. Yargı organı olan adalet cihazı da hükümdarın tesirinden uzak değildir.

- Rejim kapalıdır. Başta devlet başkanı hükümdar olmak üzere yöneticilerin hak ve görevleri, yetki ve sorumlulukları anayasa ve diğer kanunlarla kesin ve açık olarak belirtilmiş değildir.

- Hükümdarın ölüm zamanları başta olmak üzere devletin, taht mirasçıları arasında parçalanması veya iç savaflara sürüklenmesi muhtemeldir.

- Hür haberleşme yoktur. Ülke içinde ve dışında meydana gelen olaylar tam ve hür olarak duyurulmaz.

Saltanat sisteminin sayılan bu özelliklerinin hepsi bu yönetimin uygulandığı bir ülkede, bir arada bulunmayabilir. Bir kaç madde eksik olabileceği gibi, burada sayılmayan başka özellikler de bulunabilir. Bugün dünyada taçlı demokrasi adı verilen, krallıkla idare edildiği halde demokrasi prensiplerinin büyük bir kısmının uygulandığı bazı ülkeler vardır. İngiltere bunların başında gelmektedir. Ancak bu türlü ülkelerde saltanat ve krallığın muhtevası boşaltılmıştır. Yani hükümdarın elinden çoğu yetkiler alınmış, meclislere verilmiştir. Bu gibi ülkelerde saltanat sadece sembolik ve tarihi bir makam olarak muhafaza edilmiş bulunmaktadır.²⁸ Artık hâkimiyetin sahibi olduğunu iddia cesaretinde bulunabilecek hükümdar enderdir. Artık bugün demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır.²⁹

İslam dinine göre saltanat hususuna gelince bilindiği üzere Hz. Muhammet'in Mekke'den Medine'ye göçünden sonra otuz sene peş peşe gelen dört devlet başkanı devrinde monarşik sistem olan saltanat düzeni kaldırılmış yerine cumhuriyet rejimini andıran ve seçim sistemine dayanan bir sistem yerleştirilmiştir. Zira Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde ne Müslümanların yönetimlerinin tek bir kişi veya aileye ait olduğuna, bütün ülkenin mülkiyetinin bir hanedana ait olduğuna; ne de saltanat sisteminin diğer özelliklerinin İslami yönden meşru olduğuna dair herhangi bir delil mevcuttur. Diğer İslamî eserlerde de, mezhep imamlarının görüşleri arasında da saltanat sisteminin meşru olduğuna dair herhangi bir delile rastlamak mümkün değildir.

Esasında tarih boyunca peygamberler insanlığı her konuda yüceltmek, aydınlatmak, hak ve hidayete iletmek için saltanat ve oligarşinin baskı ve zulmüne karşı mücadele etmişlerdir.³⁰

²⁸ Beyaz, a.g.e., s. 88-96.

²⁹ Ayşe Afetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 29.

³⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Beyaz, a.g.e., s. 96-103.

1.1.2. Saltanatın Kaldırılması ve Yankıları

TBMM’de saltanat ve hilafetin durumu ile ilgili tartışmalar, İstanbul Hükümeti’nin Lozan barış görüşmelerine beraber gidilmesini isteyen telgraflarının görüşülmesi sırasında yaşanmıştır.³¹ İstiklâl Savaşı’ndan büyük bir zaferle çıkıldıktan sonra Lozan Barış Konferansı başlamıştı.

İtilaf devletleri bu konferansa hem İstanbul’un ve hem de Anadolu’nun delegelerini ayrı ayrı davet etmişlerdi.³² TBMM Hükümeti’nin barış görüşmelerine katılma kararı aldığı gün gelen Tevfik Paşa’nın 17 Eylül 1922 tarihli telgrafı milletvekillerinin ortak tepkilerine sebep olmuştur. Telgrafta son başarılarından sonra İstanbul ile Ankara arasındaki anlaşmazlığın ve ayrılığın giderildiği, Avrupa’da toplanacak barış konferansına her iki tarafın da çağrılacak olması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa’nın güvendiği bir şahsı İstanbul’a göndermesi isteniyor,³³ fikir birliği içinde bulunmanın ve birlikte hareket edilmesinin gerektiği vurgulanıyordu.³⁴ Mustafa Kemal Paşa ise cevabında; TBMM Hükümeti’nin kurulduğundan beri Türkiye aleyhindeki her girişimi dikkatle izleyerek tedbir aldığını, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile mahiyeti açıkça ortaya konan yeni devletin ordularının elde ettiği zafer üzerine gündeme gelen konferansta da Türkiye Devleti’nin yalnız ve ancak TBMM Hükümeti tarafından temsil olunacağını belirtmiştir. Hukuki ve meşru olmayan heyetlerin devletin siyasetine karışmaları halinde sorumlu olacaklarını da bildirerek fiili durumu İstanbul Hükümeti yöneticilerine bir kere daha hatırlatmıştır.³⁵

Mecliste yapılan görüşmelerde Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey’in durumu formüle eden teklifi gündeme gelmiştir. Rıza Nur, İtilaf Devletleri’nin her konferans teşebbüsünde Türkiye’de iki hükümet varmış gibi iki hükümeti de çağırmasına karşılık Türkiye’deki gerçek durumun dünyaya gösterilmesini teklif etmiştir. Türk milletinin aslında 23 Nisan 1920’de kararını verdiği, hâkimiyetin millete ait olduğu, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkıldığı ve yerine Türkiye Devleti’nin doğduğunu ifade eden Rıza Nur’a göre “İstanbul’da hâkimiyete sahip bir hükümet yoktur. Gerçekte orada biz hükümetiz diye iddia eden bir heyet vardır”. İstanbul’daki heyetin hükümet olmak için gereken vasıflara hukuken sahip olmadığını belirterek İstanbul yönetiminin kendini

³¹ Durmuş Yalçın ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, AKDITYK AAMY, Ankara, 2006, s. 19.

³² Turhan Olcaytu, **Dinimiz Neyi Emrediyor Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz İlkelerimiz**, 8. Baskı, Ankara, 1998, s. 19-20.

³³ TBMM Z.C., Devre: 1, İ: 129, C: 24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 269.; Yalçın vd., a.g.e., s. 19-20.

³⁴ Olcaytu, a.g.e., s. 20.

³⁵ TBMM Z.C., Devre: 1, İ: 129, C: 24, s. 269-270.; Yalçın vd., a.g.e., s. 19-20.

müdafaa edecek kuvveti olmadığı gibi düşman elinde esir bulunduğunu da dile getirmiştir.³⁶

İstiklal Harbi sırasında Doğu Cephesi'nde önemli başarılar kazanan Kazım Karabekir'in sözleri de dikkate değer tespitler taşımaktadır. Kazım Karabekir Paşa, Tevfik Paşa'nın girişimini, "İstiklal harbimizde düşmanlarımızın mesaisini kolaylaştıran ve milletimize karşı her fenalığı yapmaktan çekinmeyen bir grubun bugün de şanlı sulhumuzu bozmak ve karıştırmak için aynı fenalığa adım atması" olarak değerlendirmiştir. Ayrıca İstanbul Hükümeti'nin düşmanın yurttan atılmasını iki sene geciktirdiğini ve TBMM'nin, İstiklal Mahkemesi aracılığı ile bu adamlara lazım olan muameleyi yapması gerektiğini söyleyerek bütün milletin bu insanları lanetlediğini belirtmekteydi.³⁷

Mecliste tartışmalar yapıldıktan sonra İsmet Paşa'nın da gerek İslam âleminde gerekse ülke genelinde, TBMM'nin Türk milletinin gerçek temsilcisi olduğu kanaatinin yaygın olduğunu belirtmesinden³⁸ sonra Rıza Nur ve 78 arkadaşının verdiği taktir okunmuştur. Burada:

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun otokrasi sistemiyle beraber münkariz olduğu,
2. Türkiye Devleti namıyla genç, dinç, Milli Halk Hükümeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin teşekkül ettiği,
3. Yeni Türkiye Devleti'nin yıkılan Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu milli dâhilinde yegâne varisi olduğu,
4. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hukuku hükümrani milletin nefsine verildiğinden, İstanbul'daki padişahlığın mâdum ve tarihe müntakil olduğu,
5. İstanbul'da meşru bir hükümetin mevcut olmadığı, İstanbul ve civarının da Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğu, binaenaleyh oraların umuru idaresinin de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmesi,
6. Türkiye Hükümeti'nin hakk-ı meşrû olan Makam-ı Hilafeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağı belirtilmekteydi.³⁹

1 Kasım 1922 günü Sinop Mebusu Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının taktirlerinin, 6. maddesi üzerine yeni bir taktirleri okunmuş buna göre de "Hilafet Türklere, Hanedan-ı Âli Osman'a aittir. Türkiye Devleti Makam-ı Hilafet'in istinatgâhıdır. Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken aslah ve erşat olanı intihap

³⁶ TBMM Z.C., Devre: 1, İ: 129, C: 24, s. 278.; Yalçın vd., a.g.e., s.21.

³⁷ TBMM Z.C., Devre: 1, İ: 129, C: 24, s. 280.; Yalçın vd., a.g.e., s.22.

³⁸ TBMM Z.C., Devre: 1, İ: 129, C: 24, s. 290-291.

³⁹ TBMM Z.C., Devre: 1, İ: 129, C: 24, s. 292-293.

olunur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti hakk-ı meşrû olan Makam-ı Hilafet’i esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır. Bu tartışmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa söz alarak, Hz. Muhammet ve dört halifesinin devlet idaresine geliş şekillerini hatırlattıktan sonra Selçuklu tarihinden örnekler vererek Sultan Melikşah ile Abbasi halifesi arasındaki ilişkileri değerlendirmiştir. Melikşah’ın devlet hâkimiyet ve saltanatını temsil ederken hilafet makamını da koruduğuna⁴⁰ dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa, mevcut durumda da hilafet makamının muhafaza edilerek onun yanında hâkimiyet ve saltanatın bulunduğunu belirtmektedir. Mustafa Kemal Paşa, mevcut durumun iç ve dış şartlardan çok duygusal bir davranış sonucu olduğunu hatırlatmaktadır. Ona göre; “Türkiye halkı bütün kuvvetiyle hilafet makamının istinatgâhı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdani ve dini bir vazife olarak görmekteydi”. Padişahlığın ortadan kalkması ile halifeliğin ne olacağı sorusunun ortaya çıktığına dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa, hilafet ile saltanat ve hâkimiyet makamlarının yan yana bulunmasının en tabii hallerden olduğunu belirtmiştir. Ancak saltanat makamında milletin kendisinin oturduğunu, hilafet makamında ise dayanağı Türkiye Devleti olan bir şahsın oturacağını göstermişti. Bu durumdan beklentilerinin Türk milletinin, çağdaş bir devletle daha da güçleneceği, daha mesut ve refah içinde olacağı ve hilafet makamının bütün İslam dünyası ile bağlantı noktası olabileceğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, aynı yöndeki diğer tekliflerin de birleştirilerek bir an evvel meclis oyuna sunulması temennisiyle konuşmasını bitirmiş ama ikinci grup üyelerinden gelen teklifler üzerine Şer’iye, Adliye ve Kanun-i Esasi komisyonlarına havale edilmiştir. Komisyonlarda saltanat ile hilafetin ayrılıp ayrılamayacağı uzun tartışmalara sebep olmuş,⁴¹ Mustafa Kemal Paşa’nın “Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye müzakereyle münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları da Türk Milleti’nin hâkimiyet ve saltanatına zorla el koymuşlardı. Şimdi ise millet hâkimiyet ve saltanatını bilfiil eline almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan millete sanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? Meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu behemahal olacaktır. Burada içtima edenler, meclis ve herkes meseleyi tabi görürse, fikrimce muvafık olur Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir”⁴² şeklindeki müdahalesi sonucu oybirliği ile karara bağlanmış ve aynı günün ikinci

⁴⁰ TBMM Z.C., Devre: 1, İ: 130, C: 24, s. 305-309.

⁴¹ TBMM Z.C., Devre: 1, İ: 130, C: 24, s. 314.

⁴² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Haz: Kemal BEK, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, s. 628.

oturumunda meclis genel kuruluna sunulmuştur. Buna göre: Türkiye halkı milli iradeye dayanmayan hiçbir kuvvet ve heyeti tanımadığı gibi, İstanbul'daki şahsi hâkimiyete dayalı hükümet şekli 16 Mart 1920'den itibaren ve ebediyen kaldırmıştır.⁴³

Bu karar bir muhalif dışında bütün milletvekillerinin oy birliği ile kabul edilmiştir.⁴⁴

Netice itibariyle, Ulusal Hükümet büyük bir zafer kazanmış; saray ve İstanbul Hükümeti ise düşmanla işbirliği yapmıştı. Böyle bir hükümetin delegeleriyle birlikte barış masasına gitmek hem ulusal mücadelenin hem de anayasanın ruhuna aykırı olurdu. Müttefiklerin ve sarayın bu tutumu, Ulusal Hükümeti, saltanatı kaldırmaya zorladı. Sert tartışmalar ve Mustafa Kemal'in kesin tutumu karşısında 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'nin birinci dönem 130. oturumunda kabul edilen bir kararla⁴⁵ hilâfet ve saltanat birbirinden ayrılarak, saltanat kaldırıldı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım gecesini ve ertesi günü, Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey ve İcra Vekilleri heyeti Reisi Rauf Bey (Orbay)'in teklifi ile bütün yurttaki bayram olarak ilân etti.⁴⁶

Ankara'da 2 Teşrinisani 1922 tarihli Hâkimiyeti Milliye gazetesi "Dün Meclisimiz İttifak-ı Tam ile Kararını Verdi. Türkiye Halkı İstanbul'daki şekli hükümeti ebediyen tarihe müntakil addetmiştir" manşetiyle yayına çıkmış, 30 Ekim 1922 tarihinde mecliste cereyan eden açıklama ve tartışmalar ile 3 Kasım 1922 tarihli Mustafa Kemal Paşa'nın en derin ve vukuf ile Türk ve İslam tarihinden hilafet ve saltanatın safahatından bahseden nutkunu kaleme almıştır.⁴⁷ (EK-1)

Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu tarihi kararını 2 Kasım'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsilen İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya bir telgrafla bildirmiştir. Telgrafında, Refet Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinden büyük memnuniyet duyduklarını belirtmiş ve ayrıca Refet Paşa'dan padişahı ziyaret ettiği ve sarayda yemek yediği hakkında gazetelerde çıkan yazıları münasip bir surette tekzip etmesini istemiştir. Çünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi kendi azasından birisinin tanımadığı bir makamla görüşmesini, kendi meşruiyetine aykırı görmekte ve böyle bir şeyi kesinlikle tasvip etmemektedir. Bunun üzerine Refet Paşa gazetelere, padişah ile görüşmesi

⁴³ TBMM Z.C., Devre: 1, İ: 130, C: 24, s. 314.

⁴⁴ Yalçın vd., a.g.e., s. 24-25.

⁴⁵ Olcaytu, a.g.e., s. 20.

⁴⁶ Betül Aslan, "Saltanat'ın Kaldırılmasının İstanbul'daki Yankıları" **Bellekten**, C: LXVI, S: 245, (Nisan 2002), s. 98.

⁴⁷ **Hâkimiyeti Milliye**, (2 Teşrinisani 1922/ 2 Kasım 1922), s. 1.

hakkında çıkan haberleri tekzip eden bir yazı göndermiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yanlış yorumlara meydan bırakmamak için olacak ki, 5 Kasım 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde de tekzip ile ilgili bir yazı çıkmıştır.

Saltanatın kaldırılması haberi İstanbul'da halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmış ve İstanbul gazeteleri, bu haberi İstanbul'a verirken halkın sevincini paylaşmışlardır.⁴⁸

İstanbul Kabinesi, 2-3 Kasım 1922 tarihlerinde, üst üste toplanarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli Saltanatın kaldırılma kararı karşısında nasıl hareket edeceklerini görüşmüşlerdi. "Heyet-i Vükelâ" toplantısına girmekte olan Hariciye Nazırı İzzet Paşa'ya, Vakit muhabiri, "Anadolu'nun Bab-ı Âliye hiç cevap vermediğine nazaran vaziyet nedir?" diye sorması üzerine, İzzet Paşa, "Bakalım. Biz herhalde memlekete hıyanet edecek insanlardan değiliz. Vatan ve millete nâfi olan bir hatt-ı hareket ittihaz edeceğiz" cevabını vermiştir.

Heyet-i Vükela'nın Tevfik Paşa'nın başkanlığında yapmış olduğu toplantılarda, nazırlar arasında istifa eğilimi ağır basmış ve bu durum 3 Kasım günü saat 16'da Yıldız Sarayı'nda, padişahın başkanlığında yapılan bir toplantıda ele alınmıştır. Bu toplantıda Sadrazam Tevfik Paşa, Şeyhülislam, Hariciye Nazırı İzzet, Bahriye Nazırı Salih, Dâhiliye Nazırı Ali Rıza paşalar hazır bulunmuşlardır. İstifa meselesi bu toplantıda geniş olarak ele alınmış, padişah yeni bir hükümetin teşkilinin imkânsızlığını belirterek, hükümetin istifa etmemesini istemişti. Ancak İstanbul Hükümeti bu şartlar altında görevine devam edemezdi. 4 Kasım 1922 tarihinde yeniden bir araya gelen nazırlar, saat 16'da hükümetin istifasını resmen açıklamışlardır. Toplantıdan ilk çıkan Tevfik Paşa gazetecilere, kabinenin istifaya karar verdiğini bildirmiştir.

Tevfik Paşa namına gazetecilere beyanat veren Ticaret ve Ziraat Nazırı Safa Bey ise hükümetin istifa ettiğini, istifa sebebinin mevcut vaziyete nazaran idareye imkân kalmaması olduğunu, sadrazam tarafından istifalarının padişaha sunulması için karar aldıklarını ve bu istifayla kendilerinin işinin sona erdiğini söylemiştir. Safa Bey bu beyanatında ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli kararının kendilerine resmen tebliğ edilmemesinden söz etmiş ve padişah tarafından istifaları kabul edilsin edilmesin kararlarının kesin olduğunu vurgulamıştır.

Görüldüğü üzere İstanbul Hükümeti artık göreve devam etmenin imkânsızlığını anlayarak istifa etmişti. Daha İstanbul Hükümeti istifa etmeden önce İstanbul'daki yönetim

⁴⁸ B. Aslan, a.g.m., s. 98-99.

daireleri Refet Paşa'ya başvurarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdıklarını bildirmişler ve Refet Paşa da İstanbul idaresine 4 Kasım günü öğle vakti Türkiye Büyük Millet Meclisi adına el koymuştur.

Bu arada istifa kararlarını padişaha bildirmeye giden Tevfik Paşa'ya padişah, hiç değilse geçici olarak görevlerine devam etmeleri teklifini yapmış ancak; İstanbul, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne intikal ettiği ve eski idare artık mevcut olmadığı için bu teklif Tevfik Paşa tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Padişah, Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Aslında padişahın istifayı kabul edip etmemesinin artık bir önemi de yoktu. Çünkü İstanbul'da padişah namına görev yapan bir hükümet kalmamıştı. Esasen bu bir istifa değil, bir ıskat idi.

İstanbul Hükümeti'nin istifası Refet Paşa tarafından 4 Kasım günü, 18.15'te Ankara'ya bir telgrafla bildirilmiştir.⁴⁹ Ayrıca İstanbul' un idaresine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına el koymasıyla ilgili geniş açıklamalarda bulunarak, bu duruma İstanbul'daki İngiliz ve Fransız generallerinin karşı olmadıklarını hatta kendisine memnuniyetlerini bildirdiklerini açıklamış ve İstanbul halkının da bu intikalden büyük sevinç duyduklarını belirtmiştir. Refet Paşa bu telgrafla padişahın yarın istifa edebileceğinin duyularının alındığını da yazarak, bir an önce emir ve talimat gönderilmesi istemini tekrarlamıştır.

İstanbul'un idaresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geçmesi halk arasında büyük sevinçle karşılanmıştır. İstanbul halkının heyecanına ve coşkusuna yer yeren 5 Kasım 1922 tarihli İkdam Gazetesi; bütün İstanbul ahalisinin tabiiyet için mazbatalar imza ettiğini, herkesin evini bayraklarla donattığını, şehrin her mahallesinde ayrı ayrı sevinç gösterileri ve tezahüratların yapıldığını, öğrencilerin öğretmenleri ile birlikte ellerinde bayrakları milli marşlar söyleyerek tezahüratta bulduklarını yazmaktaydı.

5 Kasım'da, İstanbul'da, on binlerce halkın ve bütün mektep talebelerinin katılımıyla Sultan Ahmet Meydanı'nda büyük bir miting yapılmış ve üç sene evvel Sultan Ahmet ve Ayasofya Cami-i Şerifleri arasında dalgalanan siyah ve matemli bayrakların yerini kırmızı bayraklar asılmıştı.

Dar'ül-fünûn tarafından tertip edilen mitinge on binlerce kişi katılmış ve birçok nutuklar atılmış, marşlar söylenmiştir. Çok sayıda konuşmacının katıldığı mitingde, Nezire adlı bir hanım konuşmacı da, duyduğu sevinç ve mutluluğu şöyle dile getirmiştir:

⁴⁹ B. Aslan, a.g.m., s. 103-105.

“Bugün Türk tarihi en büyük günlerinden birini yaşıyor. Esasen Türk milletinin bu son senelerde, asırların hazırlayamayacağı büyük inkılâplar geçirmesi, kendi kendisini idare edebilecek bir şuur vermiştir. Artık Türk milleti kendi kendinin hâkimidir ve kendi hâkimiyetinden başka bir hâkimiyeti tanımaz. Bu milli ve ulvî hakikatin yaşandığı bu mesut ve mukaddes günü tebrik etmekle iftihar ederiz. Yaşasın Hâkimiyet-i Milliye, Yaşasın Milli Ordu ve onu hazırlayan büyük kalpli Anadolu Kadını!”

Büyük bir heyecan içinde geçen mitingün sonunda Dar’ül-fünûn Heyeti, Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekerek Saltanat-ı Milliye Bayramı için Dar’ül funûn tarafından düzenlenen mitingde İstanbul halkının Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bağlılığını bildirmek için Dar’ül fununu kendilerine vasıta seçtikleri için şeref duyduklarını bildirmişlerdir. Kadıköylüler de belediye dairesi önünde toplanarak Büyük Millet Meclisi’ne bağlılıklarını coşkuyla ilân etmişler ve burada milli bayramı teyit eden birçok konuşma yapmışlardır. Ahâli namına konuşan eski Dâhiliye Matbaası Müdürü Fazlı Necip Bey, halkın bu mutlu gününü tebrik ettikten sonra günün anlam ve önemine değinerek artık istibdadın yıkılıp Saltanat-ı Milliye’nin kurulduğunu ve bunun kuvvetinin Anadolu’daki en yaşlı kadınlara kadar tesir ederek vatan ve istiklâl aşkı ile mucizeler meydana getirdiğini ve bu sayede vatanın düşmanlardan temizlendiğini ifade etmiş ve konuşmasını ‘Yaşasın Halk Hükümeti, Yaşasın Saltanat-ı Milliye’ sözleriyle bitirmiştir.⁵⁰

Saltanatın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından kaldırılışından iki hafta sonra İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey, İstanbul’da bulunan Refet Paşa’dan 17 Kasım 1922 tarihinde Halife Vahdettin Efendi’nin saraydan gaybubet ettiğine dair aldığı telgrafı arz etmiştir. Telgrafa göre Vahdettin kendisini İngiltere’nin ziri himayesine vermiş ve bir İngiliz sefine-i harbiyesiyle İstanbul’dan müfareket etmişti. Halife vaziyeti hazıra neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden bütün İslamların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul’dan başka bir yere naklini talep etmiştir. Türkiye’deki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Harington Vahdettin’i almaya gitmiş ve bir İngiliz harp gemisine kadar kendisine refakat etmiş ve vapurda Bahrişefit Filosu Umum Kumandanı Amiral Sir Dobrock tarafından karşılanmıştır.⁵¹

Vahdettin ilk hatasını, İstanbul işgal edildikten sonra bütün inisiyatifi İngilizlere bırakmakla işlemişti. İngilizlerin baskısına boyun eğerek, Milli mücadeleyi yapanlar aleyhine dini çevreleri kışkırtması veya buna müsaade etmesi affedilmeyecek diğer bir

⁵⁰ B. Aslan, a.g.m., s. 107-108.

⁵¹ TBMM Z.C., Devre: 1, İ: 140, C: 24, s. 563.

hatası idi. Osmanlı hanedanından hilafet makamını bu kadar üzücü bir şekilde kullanana hiç rastlanmamıştı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Onun vatanını bırakarak, düşmana sığınması fevkalade üzücü ve utandırıcı idi. Bu, bir nevi, felakete uğrayan bir ailede babanın bütün aileyi yüzüstü bırakarak kaçıp gitmesini andırıyordu. Böyle bir tutum ise, ne Türk'ün ve ne de İslam'ın örf ve adetlerine uygundu. Asırlarca Türk milletinin başında bulunmuş ve çoğunlukla vazifelerini başarıyla ifa etmiş olan bir hanedanın son mensubunun, böyle yüz kızartıcı bir şekilde tarihe intikali esef verici bir hadise olmuştur.⁵² Vahdettin'in bu son hainliği ona ceza vermemeyi uygun gören Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir bakıma yararına olmuştur. Bir devlet başkanının başını kurtarabilmek için ülkesini yıllarca işgali altında tutmuş düşmanına sığınması hiçbir çevrede hoşgörülle karşılanmayacak onursuzca bir davranıştır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun son sultanına ceza verilmesi kuşkusuz sayısız varsayımlara yol açacak, bitmeyecek tartışmalar başlatacak hatta belki saltanat kimilerinin gözündeki olumlu yerini sürdürecektir, kimi çevreler de Vahdettin'in haksızlığa uğradığını düşünecekti. Böylece meclis, hem kararı ne olursa olsun çok konuşulacak bir hüküm vermekten hem de yeni eleştirileri göğüslemekten kurtulmuştur. Onun kabullenilemeyen bu davranışı en son yandaşlarını bile susturan, bağışlanması olanaksız bir durum yaratmıştı.⁵³ Şer'îye Vekili Vehbi Efendi olay üzerine hilafet makamının münhal olduğunu ve yerine birinin intihap edilmesinin gerektiğini teklif etmiş ve bir de fetva yayımlamıştır.⁵⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi de hilafet makamına Osmanoğulları soyunun en layık görülenini yani Abdülmecit Efendi'yi seçti.⁵⁵ Yeni halife meclisçe seçilmeden önce, seçilecek kişinin de padişahlık sevda ve davasına kapılarak herhangi bir yabancı devlete sığınması ihtimalini gidermek gerekiyordu. Bunun için İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hatta elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin halifelik ve saltanat hakkında aldığı kararı tamamıyla kabul ettiğini belirten bir de belge olarak göndermesi gerekli görülmüştür. Daha sonra da bir yönerge verilmiş ve Abdülmecit efendi'nin 'Halife-i Müslimîn' unvanını kullanacağı, başka söz ve sıfat eklenmeyeceği, İslam dünyasına bir bildiri yayınlaması gerektiği ama onun da onay gördükten sonra yayımlanması gerektiği, bildirinin ana hatlarının da şu şekilde olacağı bildirilmiştir:

⁵² Mehmet Saray, **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Lâiklik**, AKDİTYK, Ankara, 2002, s.58-59.

⁵³ Seçil Karal Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik (1924-1928)**, 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, s. 95.

⁵⁴ TBMM Z.C., Devre: 1, İ: 140, C: 24, s. 563-564.

⁵⁵ Saray, a.g.e., s. 59.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini halifelige seçmesinden duyduğu memnurluk açıkça belirtilecektir.
- Vahdettin efendi'nin İngiltere'ye sığınıp kaçması ayrıntılı bir şekilde ayıplanacaktır.
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesine kadar olan maddelerin olduğu gibi belirtilerek Türkiye Devleti'nin, Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin özel niteliğinin ve yönetim biçiminin Türkiye halkı ve bütün İslam için en yararlı ve en üstün yönetim şekli olduğu belirtilip tespit olunacaktır.
- Türkiye millî halk hükümetinin geçmişte yaptığı hizmetlerinden ve teşekkürle layık çalışmalarından övücü bir dille söz edilecektir.
- Belirtilen noktalardan başka siyasal sayılabilecek bir nokta ve düşünce belirtilmeyecektir.

Abdülmeccit Efendi karşılık olarak 'Halife-i Müslimîn ve Hâdimü-l Haremeyn' unvanını kullanmak istediğini, cuma selamlığında hil'at ve Fatih'inki gibi bir sarık takmak istediğini, Vahdettin için bir şeyler söylemek konusunda özürlerini bildirdiğini ve bildirinin İstanbul gazetelerinde Türkçesiyle birlikte Arapçasının da yayımlanması düşüncesini belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa cevaben, unvan konusuna sıcak bakmış, Vahdettin'in adı anılmaksızın önceki halifenin aşağılık durumunun belirtilmesi gerektiğini, kıyafet konusunda ise Fatih'in kılığına bürünmenin gülünç olduğunu redingot ya da İstanbulun giyebileceğini, askeri üniformanın da elbette söz konusu olamayacağını söylemiştir.⁵⁶ Mutabakat sağlanınca da seçilmesi gerçekleşmiştir. Fakat seçim sırasında halifenin görev ve yetkileri üzerinde büyük tartışmalar oldu. Bazı üyeler halifeye, devlet reisine tanınan hakların verilmesini savunurken, bazı üyeler de onun yetki ve nüfuzunun daha da genişletilerek İslam âlemi üzerinde hükümlerliliğinin kanunlaştırılmasını istemişti. Bunu üzerine Atatürk, "Türk milletinin bilâ kayd-ü şart hâkimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve katiyetle tekrar ediyorum. Hâkimiyet, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte delâlete iştirak kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun hiç kimse bu milletin mukadderatında ortaklık sahibi olamaz" sözleriyle milli hâkimiyeti her şeyden üstte tuttuğunu bir kere daha açıklamak ihtiyacı duymuştur.⁵⁷

⁵⁶ Atatürk, a.g.e., s. 631-633.

⁵⁷ Saray, a.g.e., s. 59.

Bu olay sadece Türkiye’de değil dünyada da yankı uyandırmıştır. Saltanatın kaldırılmasından ve yeni halifenin seçimle iş başına getirilmesinden sonra Mısır’ın çeşitli yerlerinden (Port Sait, Benha, Talha ve Melva gibi şehir halkının ve öğrencilerinin) tebrik telgrafları gelmiş olup bu telgraflarda, Abdülmecit’in halifelik döneminin bütün Müslümanlar için ‘Asrı Saadet’ dönemi olmasını dilemişlerdir.

Aynı şekilde Cemiyeti Ulema Meclisi de toplantısında, saltanatın kaldırılmasından dolayı Mustafa Kemal Paşa’yı ve İslam’da şûrayı temsil ettiğini söyledikleri TBMM’yi kutlamışlar ve yeni halife Abdülmecit’e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Mısır Cemiyeti Ulema Meclisi, Türkiye Devleti’ni, “Hilafetin koruyucusu” olarak nitelendirmiş ve Kurtuluş Savaşı döneminde yaşananları, “Dört halife” dönemi savaşlarına benzetmişlerdir. Yani Kurtuluş Savaşı’na büyük bir kutsallık yüklemişlerdir.

El-Ezher Üniversitesi’nin öğrencileri de yeni halifeye biat ettikten sonra, Hz. Ömer devri gibi bir devir temenni etmişlerdir. Buna ilave olarak TBMM ve Mustafa Kemal Paşa’nın kararlarını büyük bir saygı ile karşıladıklarını belirtmişlerdir. El Ahram gazetesi konuyu; “Anlaşıyor ki, Türkiye’yi çöküntüden kurtaran TBMM, kuvveti milletin elinde tutabilmek için saltanatı kaldırmaktan başka çare bulamamıştır... Allah korusun bir felaket ortaya çıktığında hilafet, devleti kurtaramaz. Fakat devlet, hilafeti koruyabilir. Herhalde İslamiyet için yanı başında güç ve kuvvet sahibi bağımsız ve medeni bir İslam devleti olan hilafet, zaafa uğramış saltanata dayanan bir hilafetten daha hayırlıdır” diye yayın yapmıştır.

Hindistan Müslümanları da sadece TBMM’nin saltanatı kaldırma ve hilafeti saltanattan ayırma kararına destek vermekle kalmamış aynı zamanda İngiltere’nin Türkiye üzerindeki baskısını azaltmak için girişimlerde de bulunmuştur. Türk zaferinden duyulan büyük heyecan ve sevincin tercümanı olmaktan da geri kalmamışlardır. Türkiye’ye açık destek vermişler ve Türkiye ile aralarında kuvvetli bağların bulunduğunu belirtmişlerdir.

Türkiye dışındaki bütün Müslümanlar ve özellikle Şam, Filistin, Tunus, Cezayir, Mısır, Arnavutluk, Kırım, Rusya Müslümanları ve Hindistan gibi yerlerden gelen telgraflar ve mesajlar; TBMM’nin saltanatı kaldırması ve yeni halifeyi seçimle iş başına getirmesi konusundaki kararını alkışlamışlar, kabul etmişler ve Türk devlet adamlarını teşvik etmişlerdir. Hatta Mustafa Kemal Paşa’ya hilafetin kurtarıcısı unvanını vermişlerdir. Yüzyıllardır hilafetin koruyucusunun Türk milletinin olması, 1 Kasım 1922 kararını İslam

dünyasının algılamasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Lozan görüşmelerinde başarılı olması için desteklerini de açıklamışlardır.⁵⁸

1.2. Cumhuriyetin İlanı Meselesi

1.2.1. Cumhuriyet Kavramı ve İslam'la İlişkisi

Bir devlet yönetimi şekli olan cumhuriyet düzenini incelemeye geçmeden önce devletin ne olduğu ve niçin gerekli bulunduğu konusunda kısa bir açıklama yapmak yerinde olacaktır.

Günümüz sosyologları devleti çeşitli şekillerde tarif etmişlerdir:

Devlet milletin teşkilâtlanmış şeklidir. Devlet milletin en büyük teşkilâtıdır. Devlet hukuki bir surette teşkilâtlanmış olan bir millettir.

Devlet millet haline gelmiş olan halkın varlığını korumak ve devam ettirmek, ileri gitmek ve yücelmek için kurduğu bir hukukî teşkilâttır. Devlet muayyen topraklar üzerinde hâkimiyetle yaşayan insanların meydana getirdiği manevi birliktir.

Bu tariflerin sözleri ayrı da olsa özleri birdir. Dil, din, ırk ve yurt birliği gibi bazıları maddi, bazıları manevi olan ideal ve prensiplerle birbirlerine bağlı bulunan topluluklar milletleşir, milletleşen topluluklar da devletleşirler. Dolayısıyla ki milletler var olduğu gündün beri devletler de var olmuşlardır. O halde devletin varlığı gelişen insanlık hayatının tabii-fitrî bir sonucudur ve aynı ölçüde zarurî ve gereklidir de. Devletin ne derece gerekli ve zaruri olduğunu bir an için devletin yokluğunu düşünerek anlamak mümkündür. Devlet otoritesi olmayınca zulüm ve anarşinin kol gezeceği, her şeyin altüst olacağı, huzur ve rahatın kalmayacağı, kalkınma ve medeniyetin son bulacağı açık bir gerçektir. Dolayısıyla devletin varlığı elzemdir. İslam dininin esasları da aynı zamanda bir devletin kurulmasını zaruri kılmaktadır. Çünkü İslam dini öyle prensipleri içine almaktadır ki, onların uygulanması ancak bir devlet otoritesi ile mümkün olabilir. İslam hukuku bunun en açık delilidir. İslam'dan önceki Arap yarımadasındaki insanların yaşantılarına 'Cahiliye Devri' adının verilmesinin en önemli sebeplerinden birisinin de, orada herhangi bir devlet otoritesinin bulunmaması, başıboş, düzensiz bir kabile hayatının yaşanmış olmasıdır.

⁵⁸ Nurettin Gülmez, "(Vakit Gazetesine Göre) Saltanatın Kaldırılmasına Bazı Dünya Müslümanlarının Bakışı" **AAMD**, C: XXII, S: 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006), s. 251-260.

İslam'ın devlet kurulmasını zorunlu kılan esaslarını kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

- İslam hukukunun uygulanması-İslam'ın bir dünya nizamının bulunması.
- Savaş ve barış gibi milletler arası büyük ve zor münasebetlerin yürütülmesi.
- Yurt içinde huzur ve sükûnu sağlama, emniyet ve asayişin temin mecburiyeti.
- Hak ve adaleti yerine getirme, zalimden mazlumun hakkını alma ve zulmü önleme prensipleri.
- Zayıflar, yoksulları korumak, Müslümanları topyekun maddeten ve manen kalkındırmak, refah ve saadete kavuşturmak zorunluluğu.
- Bütün bunların sonuç ve tamamını kucaklayıcı olmak üzere ilâ-i kelimetullah.

Sayılan bu büyük hedeflere ancak devlet aracı ile varılabilir. Devlet olmadan tek kişinin veya düzensiz kimselerin bu yüksek görevleri yerine getirmesine, hele devamlı olarak ifasına imkân görülemez. Binaenaleyh yukarıda sayılan hususların İslam'ın birer prensibi olduğu düşünüldüğü zaman İslam'a göre devlet kurmanın temel ve zaruri bir şart ve esas olduğu ortaya çıkar. Devlet otoritesinin bulunmadığı anarşik bir ortamda İslam'ın varlığından söz etmek mümkün olamaz. Nitekim İslam tarihinde Haricilerden başka hiç bir mezhep ve âlim devlet kurmaya karşı çıkmamışlardır. Tersine İslam âlimleri İslam'ın temel esaslarından aldıkları ilham ile Müslümanların bir devlet organizasyonu içinde bulunmaları gerektiğinde birleşmişlerdir.

O halde bu kurulacak devletin bir de yönetim biçimi olacak ve devlet kurmayı zorun kılan esasları getiren İslam dininin bu devletin yapısı ve işleyişi hakkında da en güzel hükümleri getirmiş bulunması gerekir. Bu da aynen vazgeçilmez zarurî bir prensip olarak ele alınmalıdır.

İslam'ın devlet yapısına ve işleyişine dair hükümleri derlendiği ve iyice değerlendirildiği zaman ortaya tam anlamı ile bir cumhuriyet düzeni, daha uygun bir deyişle İslam Cumhuriyeti ortaya çıkmaktadır.⁵⁹

Fransız büyük ihtilâlından bu yana, dünyada bütün ilim ve idare adamlarının devlet düzeni olarak, cumhuriyet sistemini en ileri ve en yüksek bir düzen olarak benimsemiş bulunmaları ve bütün milletlerin cumhuriyet idaresine kavuşmak için büyük mücadeleler vermiş olmaları ve bu mücadelelerin halen devam etmekte bulunması İslam dini için bir övünç vesilesidir. Çünkü insanlığın henüz iki yüz seneden beri çok büyük fedakârlıklar sonucu tanımaya başladığı cumhuriyeti, İslam dini bin dört yüz sene önce insanlığın

⁵⁹ Beyaz, s.g.e., s. 148-151.

istifadesine sunmuş bulunmaktaydı. İslam'ın tavsiyesine uymayan insanlık aynı tavsiyelerin eşiğine seller gibi kan dökerek ancak bin iki yüz sene sonra varabiliyor!⁶⁰

1.2.2. Saltanattan Milli Egemenliğe Geçiş Süreci

1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hiçbir fert, hiçbir siyasi teşekkül, Türkiye'de cumhuriyet idaresi tesisini ciddi olarak düşünmemiş ve buna teşebbüs etmemiştir. Millet ve memleketi saran ve her an vücudunun bir parçasını koparan azim badireler karşısında, bazı fikirlerde husule gelen intibahın tevhit ettiği ıslahat teşebbüsü pek sathi ve pek esassız idi. Bunlar bazı ricalin tebdili, idari sahada bazı yenilikler kabul ettirilmesi ve ekseriya Avrupa devletlerini memnun etmek vahimesini tatmin gibi, tesiri mahdut metalip derecesini geçmiyordu. Kanunu Esasi ile padişahın, efkarı aldatmak için ilan ve kabulüne mecbur olduğu meşrutiyet ise bir sene sonra kaldırılmıştı. Bundan sonra otuz sene padişahlığın zalim pençeleri milleti daha kuvvetli olarak sarmıştır. Bu devrin, memlekete yaptığı fenalıklar saymakla bitmez. Padişah, yalnız taç ve tahtını ve şahsını muhafaza vasıtalarını kuvvetlendirmekten başka bir şey yapmamıştır. Millet, memleket, kâmilan ihmal olunmuştur. Hâlbuki bu zaman zarfında Osmanlı Devleti'nden ayrılarak müstakil hükümetler teşkil eden komşu milletler mütemediyen çalışmışlar ve kuvvetlenmişlerdir. Mütemediyen ilerleyen medeni âlem yanında ise Türk milleti, cebren ve kahren aşağı bir derecede tutulmuştur.

1908 inkılâbı ise 1. Meşrutiyeti iade ile iktifa etmiştir. Bütün zulüm ve istibdadın, bütün fenalıkların membaı olan hanedan ipka olunmuştur. Meşrutiyet idaresi, memleket idaresinde, vatan iktisadiyatında, bilhassa demokrasi sahasında da şayanı zikir bir eser bırakmamıştır. Harbi umumiye girişte ve harbin idaresinde meşrutiyet hükümeti ecnebi politikalarına alet olmuş ve Türk milletinin hayati menfaatlerini ihmal etmiştir. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevk edenler, hayatları endişesine düşerek memleketten kaçtılar. Padişah ise meclisi dağıtarak istibdadı iade etti. Re'sikâra fikrini terviç edebilecek ve düşmanlara karşı millet ve memleketin hassasiyetini uyuşturabilecek adamlar getirdi.

Muhasım devletler de memleketin mühim parçalarını ordularıyla işgal ettiler. Yunanlılar da müttefiklerin teşvikiyle İzmir'e çıktılar. Yunanlılar, bu işgal esnasında pek çok fecayi irtikâp etmişler, buna rağmen padişah ve hükümeti Yunanlılara mukavemet edilmemesini millete emrediyordu.

⁶⁰ Beyaz, a.g.e., s. 145-146.

Bundan başka Hıristiyan unsurlar da her suretle devletin bir an evvel çökmesine çalıştılar. Maddeten ve manen tecavüz halinde bulunan muhasım devletlerin devlet ve milleti imha ve taksime karar verdikleri muhakkaktı. Halife ve padişah ise hayat ve tahtını teminden başka bir şey düşünmüyorlardı. Vaziyetin dehşet ve vahameti karşısında her yerde birtakım zevat mukabil halas çareleri düşünmeye başladılar. Bunlar Osmanlı Devleti'nin izmihlalini muhakkak görüyorlar ve mıntıkavî bazı halâs çareleri arıyorlardı. Bütün memleketi, İngiltere himayesinde veya Amerika mandası altında, muhafaza etmek fikir ve kanaatinde ısrar edenler de vardı. Millet ise, başsız, zulmet ve müphemiyet içinde, padişahın hıyanetinden haberdar olmaksızın tecelliyata muntazır bir vaziyette idi. Bu sıralarda Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Atatürk ise büsbütün başka bir karar ve kanaatte idi.⁶¹ O da milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız yeni bir Türk devleti kurmaktı.⁶² Zira Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin içindeki Türkten gayri unsurların hepsi ayrılmıştı. Türk unsuru, tek olarak ve kendi kaderiyle baş başa kalmıştı. Türkler için artık meşrutî düşünceyi savunmanın hiçbir anlamı yoktu. Çünkü padişahlık bütün İslam unsurlarının ve diğerlerinin birlik sembolü idi. Bu durumu öteden beri iyi izleyen Mustafa Kemal, hâkimiyeti milliye fikrini ortaya çıkarmıştır.⁶³

Mustafa Kemal, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşayabilmesi için böyle bir kararı gerekli görmüştü. Bu da ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla gerçekleştirilebilirdi. Türk Ata Yurdu'na ve Türk'ün istiklâline saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silâhla karşı koymak ve onlarla mücadele etmek gerekiyordu. Bu kararı her yönüyle ilk günden açıklamak isabetli olamayacağından, uygulamayı birtakım safhalara ayırmak ve olaylardan faydalanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe varmağa çalışmak gerekiyordu. Bu sebeple, Millî irade rejiminin bütün ilke ve kurumlarının gerçekleşmesinde böyle bir yol takip edilmiştir.

Mustafa Kemal, 22 Mayıs 1919'da Samsun'dan İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği raporda, 'Millet birlik olup (yekvücut), millî hâkimiyet esasını ve Türklük duygusunu hedef edinmiştir' diyerek millî mücadelenin üç ana prensibini; millî birlik, millî hâkimiyet ve Türklük duygusunu olarak açıklamıştı.

⁶¹ Afetinan, a.g.e., s. 35-37.

⁶² Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde Millî Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi", **AAMD**, C: XIV, S: 42, (Kasım 1998), s. 1255.

⁶³ Kemal Dal, "Millî Egemenlik ve Temsili", **AAMD**, C: II, S: 4, (Kasım 1985), s. 103.

Amasya Tamimi'nde, 'Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır' denirken, millet hâkimiyetinin ve onun ortaya çıkış şekli olan millî iradenin, kurtuluş için en başta gelen faktör olduğu ele alınmıştır.

Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi kararlarında da aynı millî irade ve millî egemenlik düşüncesini görmekteyiz.⁶⁴ Erzurum Kongresi'ndeki 'Kuva-yı Milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır' maddesinde 'millî irade' sözü Halife-Padişaha ümit bağlayan bir kısım halk kütlelerini ve aydınları kırmayacak bir metin içinde kullanılmıştır. Eylül başında, Sivas Kongresi kararında da aynı hüküm tekrarlanmıştır. Atatürk, Erzurum'da ve Sivas'ta, millî direniş hareketini bir teşkilâta kavuşturmağa, ona bir meşruluk temeli kazandırmağa çalışmıştı. 'Heyet-i Temsiliye' de bu ihtiyaçtan doğmuştu. Bunu yaparken mücadelenin fikir ve tanıtma yönünü de ihmal etmiyordu. Sivas'tan geçerken, orada kurduğu gazetenin adı: 'Îrade-i Milliye' (Millî Îrade) idi. Ankara'ya geldikten az sonra ise, 'Hâkimiyet-i Milliye' (Millet Egemenliği) adlı gazeteyi kuracaktı. Atatürk'ün Anadolu'da kurduğu ilk iki gazeteye verdiği bu adlar elbette rastlantı değildi.⁶⁵

Adım adım gerçekleşen millî hâkimiyetin en somut ve tartışılmaz adımı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışıdır. Bunun gerçekleşmesinde Meclis-i Mebusan'ın, Misak-ı Millî'nin ilanından sonra İstanbul işgal edilerek kapatılması en önemli fırsattı. Başkent in işgal edilmesi ülkenin, milletin ve devletin kurtuluşunun Anadolu'dan gerçekleşeceği görüşünü haklı çıkarmıştı. 23 Nisan 1920'de Meclis'in Ankara'da açılmasıyla, millî hâkimiyetin temel şartlarından olan yönetimin halka dayanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleşmişti. Bu durum Türk tarihinin en kritik safhalarından birisi olmuştur. Tek kişinin egemenliğinden millet egemenliğine geçilmiştir. Bu geçiş Türk milletinin Kurtuluş Savaşı gibi varlık yokluk mücadelesi verdiği en buhranlı bir dönemde olmuştur.⁶⁶

Büyük Millet Meclisinin açılışının hemen ertesi günü, Mustafa Kemal Paşa, bu meclisin millet iradesini temsil ettiğini resmî bir metinle belgelemekten geri kalmamıştır. Onun imzasını taşıyan 24 Nisan 1920 tarihli önerge Büyük Millet Meclisinde onaylanarak, şu esaslar ülkeye ve dünyaya ilân edilmiştir.

- Mecliste toplanan millet iradesini, bilfiil vatanın kaderine el koymuş olarak

⁶⁴ Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Milli Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi", s. 1255-1256.

⁶⁵ Turhan Feyzioğlu, "Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği" AAMD, C: I, S: 3, (Temmuz 1985), s. 748-749.

⁶⁶ Mehmet Özdemir, "İstanbul'un İşgalini Takip Eden Dönemde Türk Milletinin Egemenlik Haklarını Ele Almasına Yönelik Çalışmalar", AAMD, C: XVI, S: 46, (Mart 2000), s. 89.

tanımak esas ilkedir. TBMM nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.

- Yasama ve yürütme yetkileri TBMM de toplanmıştır. Meclisten seçilecek ve vekâlet verilecek bir kurul hükümet işlerini görür. Meclis Başkanı bu kurulun da başkanıdır.

Bu kararda padişah ve halifenin, cebir ve baskıdan kurtulduğu zaman, Büyük Millet Meclisi'nin düzenleyeceği kanunî esaslar dairesinde vaziyetini alacağı da belirtiliyordu. Bir yandan 'millet egemenliği' ilkesine dayalı bir Meclis kurulurken, bir yandan da padişahın yetkilerini ileri sürerek işleri güçleştirecek olanlara fırsat vermemek için, çok dikkatli davranılıyordu. 'Kabine' sistemine yer verilmiyor, ayrı bir devlet başkanı seçmekten de kaçınılıyordu.⁶⁷

Devlet içinde en üstün buyurma kudreti olarak tanımlanan egemenliğin, millete ait olduğunu ifade eden Milli egemenliğe 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda geniş yer verilmiştir. Buna göre; "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir, idare usulü halkın mukadderatını doğrudan doğruya ve fiili olarak idare etmesi esasına dayanmaktadır. Yürütme kudreti ve yasama yetkisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanır. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi'nce yönetilir ve hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşır" denilmekteydi. Amasya Genelgesi'nden beri milli egemenlik düşüncesinin ilk defa resmileşmesi ve kanunlaşması demek olan 1921 Anayasası, 1924'ten itibaren diğer anayasalarımızın da temelini oluşturmuştur. Milli Mücadele döneminde, birtakım gelişmeler ve resmi kararlar dışında kullanılan deyimlerin çoğu milli egemenlik ve milli devletle ilgilidir. Bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz: Milli Mücadele, Milli İstiklâl, Milli Hareket, Milli Zafer, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hâkimiyet-i Milliye, Kuva-yı Milliye, İrade-yi Milliye, Milli Hâkimiyet, Vicdan-ı Milli, Milliyetçilik, Milli Kongre, Milli Meclis vd.⁶⁸

Binlerce yıllık tarihi geleneği içerisinde saltanatla yönetilen Türk milleti; ender rastlanan bir talih eseri olarak ileri görüşlü liderini buldu. Büyük liderin önderliğiyle tarihin akışı içerisinde yakaladığı uygun şartları iyi değerlendirerek hem kurtuluşunu sağladı, hem de egemenlik haklarını bizzat kendi eline aldı.⁶⁹

Görülüyor ki Atatürk, Türk milletinin 1919 da başlattığı Bağımsızlık Savaşını Türk milliyetçiliğinden ve 'millî egemenlik' ilkesinden güç alarak yönetmiş; çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üstünde, dipdiri bir Türk devletini, Türkiye Cumhuriyeti'ni aynı

⁶⁷ Feyzioğlu, a.g.m., s. 754-755.

⁶⁸ Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Milli Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi", s. 1259-1260.

⁶⁹ Özdemir, a.g.m., s. 103.

ilkeye dayalı olarak kurmuştur. Bu ilkeyi Millî Mücadelenin ve kurduğu devletin temellerinden biri yapmış olması, Atatürk'ün başarısını sağlayan etkenlerden biridir. Bu, aynı zamanda, onun sağlam tarih bilgisinin, üstün sezgi gücünün, seçkin devlet adamlığının ve demokrasi idealine bağlılığının bir delilidir.

İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşması'nı Türk milletine zorla kabul ettirmek için destek oldukları Yunan kuvvetlerinin savaş sahasında kesin olarak yenilmesiyle ülkenin işgalden, milletin esaretten kurtarılması yolunda birinci adım atılmıştı. Elbette ki, maddî, manevî bunca fedakârlıktan sonra devletin ve milletin idaresini eski şekilde bırakmak doğru olamazdı. Türk milletinin bu aşamada ödemek zorunda kaldığı bedelin sonucunu hakkıyla alması gerekecekti. Bu da yeni idare tarzı içinde yeni bir hâkimiyet anlayışı ile Türk milletini çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştıracak bir sistem olmalıydı. Söz konusu hedefi gerçekleştirebilmenin ilk şartı ise köhnemiş siyasi ve idari yapıyla birlikte bu yapının dayandığı anlayışı değiştirmekti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu yoldaki girişimleri askeri harekâtın hemen ardından başlattığı da görülmektedir.⁷⁰

1.2.3. Cumhuriyetin İlanı ve Yankıları

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla aslında ulusal egemenliğe dayanan yeni bir Türk devleti kurulmuştu. 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun "Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir" diye başlayan birinci maddesi, egemenlik hakkını monarktan alıp kayıtsız şartsız bir şekilde millete vermesi açısından, Osmanlı-Türk anayasacılık tarihinde keskin bir dönüm noktasıdır. O tarihten bu yana ulusal egemenlik ilkesi anayasacılığın temel taşı olmuştur.⁷¹

Bütün bunların yanında bağımsızlık mücadelesinin yapıldığı sırada ulusal bütünlüğün zedelenmemesi, rejim tartışması çıkararak saltanat yanlılarına fırsat verilmemesi ve demokrasi anlayışının olgunlaşması gibi nedenlerle cumhuriyet resmen ilan edilmemişti. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması, saltanatın kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra cumhuriyetin ilanı için uygun bir ortama gelinmişti.

Mustafa Kemal Atatürk cumhuriyetin ilanına kadar, Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük bir makam olmadığını telkinde ısrar etti; saltanat ve hilâfet makamları

⁷⁰ Yalçın vd., a.g.e., s. 15.

⁷¹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, 1998, s. 255.

olmaksızın, devleti idare etmenin mümkün olduğunu gösterdi. Devlet reisliğinden bahsetmeksizin onun vazifesini de fiilen görüyordu.⁷²

1923 Eylülünün sonlarından başlayarak, ‘cumhuriyet’ üzerine pek çok yazı çıkmıştır. Bu yazıların hemen hemen hepsi cumhuriyet yanlısı yazılardı. Tevhid-i Efkâr gazetesi başyazarı Velid Bey ise ‘Ebuzziyade’ imzasını kullandığı ‘Bend-i yevmî’ adını taşıyan başyazılarında cumhuriyete açıktan açığa karşı çıkmaktadır. 25 Eylül 1923 tarihli başmakalesi ‘Cumhuriyet Bahsi de Nereden Çıktı’yla başlayan birçok yazısında Velid Bey, ‘Hâkimiyet-i Milliye’yi (demokrasi anlamında) savunuyor ve cumhuriyetin bir diktatörlük rejimi olabileceği endişesini taşıyordu. 26 Eylül 1923 tarihli ‘Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye Esası ile Kabil-i Telif Değildir’ başlıklı makalesinde Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa’daki cumhuriyet yönetimlerinde ‘Reis-i Cumhur’a verilen yetkilerin çokluğundan söz ederek, bu yetkilerin saltanatı kaldıran 1 Teşrinisâni kararıyla çeliştiğini ileri sürüyor ve endişesini şöyle dile getiriyordu: “Bizi bu cumhuriyet meselesinde en ziyade müteesir ve endişenak eden cihet sekiz on aydır pekiyi alıştığımız ve selamet-i memleket için pek muvafık gördüğümüz hâkimiyet-i milliye esasatının haleldar olması ihtimalidir”.

Ahmet Ağaoğlu da Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Tevhid-i Efkâr gazetesinin yaptığı yayımlara karşı fikirler öne sürmüş ve onları eleştirmiştir.⁷³

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin halifeye biat etmesi düşüncesini seslendirenler halifeyi mevcut halde saltanat sıfatına sahip olmadan devletin başkanı ve sahibi saymak noktasına kadar gitmişlerdi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’dan ayrılıp, İstanbul basınının ileri gelenleriyle görüşmelerde bulunmak üzere İzmit’e gittiği bir sırada Afyonkarahisar Mebusu Hoca Şükrü Efendi, ‘Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi’ başlıklı bir küçük kitapçık yayımlamıştı. Burada saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılmasından halkın tereddüde düştüğünü, hâlbuki hilafetin hükümet demek olduğunu ifade etmekteydi. Hilafetin haklarını hiç kimsenin ve hiçbir meclisin kısıtlayamayacağı, dolayısıyla meclisin halifenin meclisi olduğu savunulmaktaydı. Aslında bu süreç Atatürk’ün uğrunda mücadele verdiği yeni rejim ve düzenlemeler için gerekli olan zemini hazırlama dönemidir.⁷⁴ Ayrıca meclis hükümeti sisteminin işlemez duruma gelmesi ve hükümet bunalımları Mustafa Kemal Paşa’nın cumhuriyeti resmen ilan etmesine fırsat verdi.

⁷² Afetinan, a.g.e., s. 39.

⁷³ Yücel Demirel, “İlanı Ertesinde Cumhuriyet Tartışması”, **Toplumsal Tarih**, C: 2, S: 10, (Ekim 1994), s. 6.

⁷⁴ Yalçın vd., a.g.e., s. 26-27.

25 Ekim 1923'te bir kabine bunalımı çıktı ve 28 Ekim akşamına kadar TBMM içinden bir hükümet çıkarılmadı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, aralarında İsmet Paşa, Kazım (Özalp) Paşa ve Fethi Bey'in de bulunduğu yakın arkadaşlarını 28 Ekim akşamı Çankaya'da topladı. Son gelişmeler tartışıldıktan sonra arkadaşlarına “Yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz” diyerek onların desteğini istedi. Toplantıya katılanların tam destek vermeleri üzerine o gece bir kanun tasarısı hazırlandı.

29 Ekim 1923 günü TBMM'de yine kabine tartışmaları sürerken Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyetin ilanı ile ilgili tasarıyı meclise sundu. Yapılan görüşmelerden sonra saat 20.30'da ‘Yaşasın Cumhuriyet’ sesleri arasında cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyet ilan edilirken Hoca Rasih Efendi'nin “Din bakımından en muvafık hükümet şekli cumhuriyettir. Yaşasın cumhuriyet” diye haykırdığına ve bu sözlerin bütün mebuslarca da alkışlandığına da tanık olunmuştur.⁷⁵ Saat 20.45'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi sonunda Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte 1921 Anayasası'nın birinci maddesine “Türkiye Devleti'nin şekli-i hükümeti cumhuriyettir” fıkrası eklendi.⁷⁶ Cumhuriyetin ilanı köklü bir değişim demektir. Çünkü cumhuriyet, son dört yüz senelik idareler içinde beşeriyetin çarpına çarpına bulduğu son çaredir. Cumhuriyet, baştanbaşa dâhilî ve haricî düşmanlar elinde esir kalmış Türk vatanını kurtarmış ve milletin hayat, istiklâl ve namusunu temin etmiş tecrübe edilmiş bir halk idaresidir. Cumhuriyet, Türk milletinin halde ve istikbalde iyiliğini, ümrânını, selâmetini koruyacak başlıca vasıtaadır.⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa da cumhurbaşkanlığa seçilmesi sebebiyle alkışlar arasında kürsüye çıkmış ve bir teşekkür konuşması yapmış, Bozok Mebusu Avni Bey'in teklifiyle bir dua yapılması istenmiş, Karahisar Mebusu Kamil Efendi tarafından da kürsüde bir dua kıraat edilmiştir.⁷⁸

Cumhuriyetin ilanı münasebetiyle Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Beyle İktisat Fakültesi Talebe Cemiyeti, Orman Mektebi Âlisi Talebe Cemiyeti, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasından ve Ordu, İzmir Alucra, Tekirdağ, Çorlu, Sinop, Salihli, Tarsus, Keşan, Gemlik, Mersin, Maraş, Malkara⁷⁹dan, İzmir, Şavşat Belediyelerinden ve Giresun Valiliği

⁷⁵ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 43, C: 3, s. 95-96.; Olcaytu, a.g.e., s. 23.

⁷⁶ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 43, C: 3, s. 89-96.

⁷⁷ Afetinan, a.g.e., s. 39.

⁷⁸ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 43, C: 3, s. 99-100.

⁷⁹ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 48, C: 3, s. 214.

ile Galata Rum Cemaatinden⁸⁰, Görele'den⁸¹ ve Mürfete Kaymakamlığı'ndan⁸² TBMM'ye tebrik telgrafları çekilmiş, meclis başkanlığından da münasip cevaplar yazılmıştır.

Cumhuriyetin ilanı yazılı basında da geniş yankı bulmuştur. Örneğin Hâkimiyeti Milliye gazetesi 30 Teşrinievvel 1923 tarihli sayısında “Büyük Millet Meclisi Dün Gece Sekiz Buçukta Türkiye Devleti'nin Şeklini Müttefikler ‘Cumhuriyet’ Olarak Tespit ve Dokuza Çeyrek Kala Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni Müttefikler ‘Reisicumhur’ İntihap Eyledi” başlıklı haberini manşetten verirken (EK-2); “Akı-ı Selimin Galebesi”, “Reisicumhurun Hitabesi” ve “Cumhuriyetimizi Tesis Eden Kanun”⁸³ başlıklı yazılarına da yer verdi.

Basında çıkan yazılarda hep cumhuriyet ve niteliklerinden bahsedilerek, kamuoyu bu hususta bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.⁸⁴

Gerek basın organlarından, gerek siyasi çevrelerden gerekse Osmanlı hanedan ailesinden cumhuriyetin ilanına veya ilan tarzının bir emr-i vaki olduğu şeklinde itirazlar da bulunulmuştur.⁸⁵

1.3. Halifeliğin Kaldırılması Meselesi

1.3.1. Halifelik Kavramı ve İslam'la İlişkisi

1922'de saltanat kaldırılırken halifeliğin korunmasının başlıca iki nedeni vardı. İç politika dengeleri henüz hilafetsiz bir düzene geçişe elverişli değildi. Ayrıca, dış politika alanında bir yandan Barış Konferansı tedirginliği yaşanıyor, öbür yandan da İslam ülkelerini kollama niyeti ağır basıyordu.⁸⁶

İslam tarihine bakıldığında İslam'a göre devletin idare şekli konusundaki tartışmaların ağırlık merkezinin hilâfet ve onunla ilgili konuların teşkil ettiği görülür. İslam tarihinde çevresinde en çok ihtilâf edilen ve uğrunda yüz binlerce Müslüman kanı dökülen meselenin hilâfet konusu olması bu ağırlığın şiddetini göstermektedir. Memleketimizde de eskisinden farklı da olsa bugün de hilâfetle ilgili bir takım tartışmaların sürüp gitmekte

⁸⁰ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 49, C: 3, s. 250.

⁸¹ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 52, C: 3, s. 352.

⁸² TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 53, C: 3, s. 388.

⁸³ **Hâkimiyeti Milliye**, (30 Teşrinievvel 1923/ 30 Ekim 1923), s. 1.

⁸⁴ Taner Aslan, “Türk İnkılâbının Doğuşu ve Gelişiminde Basının Rolü”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C: 17, No: 1, (Ocak 2009), s. 247.

⁸⁵ Yalçın vd., a.g.e., s. 31.

⁸⁶ Tanör, a.g.e., s. 285.

olduğu bir gerçektir. Bu cümleden olarak, bazı kimseler hilâfeti yegâne İslamî idare şekli kabul edip özlemini çekmekte, diğer bazı kimseler de bunu bir suçlama sebebi sayarak onlara saldırmaktadır.⁸⁷

Halife terimi Arapça kökenli bir sözcük olup ‘halef’ten türeyen ve ‘arkadan gelen’ anlamına gelen bir sözcüktür.⁸⁸ Bugün bütün çağdaş din bilginlerinin ifadeleriyle hilafet, bir dini kurum olmayıp, Hz. Muhammet’in vefatından sonra tarihi şartların doğurduğu siyasi bir kurumdur.⁸⁹ Aslında, biraz derin düşünülünce, gerek tarihte gerek günümüzde hilâfet ve çevresinde meydana gelen tartışma ve kargaşalıkların gerçekte iktidar ve hükümlanlık yetkisinin kimde olması gerektiği konusunda meydana geldiği açık olarak görülebilir. Bir başka deyişle, ihtilâf ve münakaşaların sebep ve gayesi hilâfet değil, iktidar ve hükümlanlığı ele geçirme arzularıdır. Hilafet bu maksada ermek için, İslam’a aykırı hurafe inançlarla yoğrulmuş bir araçtan başka bir şey değildir. Çünkü sanıldığı gibi bir hilâfet İslam’da yoktur. ‘İslam’a göre Hilafet’ konusunda yapılan incelemenin mahiyetini daha kolay kavrayabilmek için, yapılan araştırmalar ile varılan sonuçların kısa bir özetini vermekte fayda vardır. Şöyle ki:

- Her ne kadar sonradan hilâfet hükümet, halife ise hükümet başkanı anlamında kullanılmış ise de, Kur’an-ı Kerim’de ve diğer İslam kaynaklarında İslamî yönetim şeklinin adının hilâfet olduğuna, devlet ve hükümet başkanının unvanının halife olduğuna dair herhangi kesin bir delil mevcut değildir.

- Hıristiyan âleminin nasıl bir papası veya bir patriği varsa İslam âleminin de bir halifesinin bulunduğu ve bu halifenin mukaddes, masum ve gayri mesul olduğu şeklindeki itikat İslam esaslarına terstir. İslam’da böyle bir müessese ve böyle bir kişi tanınmamıştır.

- Halifenin Allah’ın ve peygamberin vekili olduğu veya yalnız Allah’ın ve yalnız peygamberin vekili bulunduğu inancı İslam’a aykırıdır.

- Halifenin Allah’ın gölgesi olduğu iddiası tevil edilse bile, İslam’ın inanç ve itikadının hassas esasları ile bağdaşamaz.

- Dünyada bütün Müslümanların tabii olması vacip olan bir tek halife bulunması gerektiği, bu halifenin hem dinî, hem de siyasî lider olduğu inancı İslamî yönden dayanaksız ve tutarsızdır. Dolayısıyla dünyadaki bütün Müslümanların bir tek devlet

⁸⁷ Beyaz, a.g.e., s. 23.

⁸⁸ Akgün, a.g.e., s. 13.

⁸⁹ Ahmet Vehbi Ecer, “Atatürk’ün Din ve İslam Dini Hakkındaki Görüşleri”, **Atatürk’ün İslama Bakışı: Belgeler ve Görüşler**, Haz: Saray Mehmet-Ali Tuna, AAMY, Ankara, 2005, s. 214.

kurmaları, bir tek devletin çatısı altında birleşmeleri ve bu devletin başkanının da halife olması gerektiği iddiası İslam'a göre delilsiz ve dayanaksızdır.

- Bütün bu iddiaların dışında Müslüman bir hükümete hilâfet denilmesi, hükümet ve devlet başkanına da halife unvanının verilmesi İslamî yönden herhangi bir mahzuru gerektiren bir durum değildir.⁹⁰

Hilafet kurumu zamanla bir din kurumu olarak değerlendirilmiş, hilafetin başında bulunan kişi de Müslümanların dini lideri, Hz. Muhammet'in yerine geçen kişi gibi görülmüştür. Hatta Allah'ın yeryüzündeki gölgesi unvanı bile verilmiştir. Halife terimine yanlış olarak "ruhani reis" anlamı kazandırılmıştır. Hâlbuki İslam dininde bir din sınıfı bahis konusu değildir. Allah'ın gücünü ve iktidarını paylaşacak bir sınıf olmadığı için iktidarın din adına paylaşılması söz konusu edilemez. İnsan, Allah adına iş yapan bir varlık değildir. Belki Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için iş yapan, çalışan bir varlıktır. Hz. Muhammet'ten sonra başa geçenlerin dini otoritesi olmadığı gibi din bakımından onun yerine geçen kimseler de değildir. Din, buna izin vermez. Hz. Muhammet bile, Kurana göre sadece elçidir.⁹¹ Ancak Hz. Muhammet'ten sonra halifelik, dini liderlik olarak algılanmaya başlanmış, bu anlayış daha sonra saltanatla idare edilen Emevi ve Abbasi yönetimlerinde de sürdürülmüş sonra Memlûklere ardından da Yavuz Sultan Selim ile beraber Osmanlı'ya da geçmiştir. Ayrıca bu saydıklarımız dışında halifelik unvanını kullanan yönetimler de olmuştur. Osmanlı padişahları da imparatorluğun en zayıf olduğu son döneme kadar halife unvanını pek kullanmazlardı. Devlet başkanları bu unvanı bunalımlı zamanlarda yönetime daha sıkı sarılabilmek için halkın dinsel duygularına seslenmek için kullanmışlardır. Zira Yavuz Sultan Selim'den sonra II. Abdülhamit dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda halifelik pek gündeme gelmemiştir. Hatta bu süreçteki padişahların halifelik unvanını önemsemedikleri de söylenebilir. İmparatorluğun yükselme dönemi ve sonraki başarılı evrelerinde sultanlar otoritelerini zaten sağlamış durumdaydılar. Kendilerini daha yüksek kılabilmek için padişah tanımı dışında bir de dinsel unvan taşıma gereği duymadan ülkeyi yönettiler. İmparatorluğun hızlı bir çöküş dönemine girdiği II. Abdülhamit devrinde devleti ayakta tutabilmek için pek çok yöntem denemişti. Halifelikten yararlanmak da bunlardan biriydi.⁹² Osmanlı padişahları halifeliği toplum üzerinde nüfuz kurmak aracı olarak görmüşken halkın tamamı padişahı halife olarak görmemiştir. Nitekim Osmanlı padişahı, yeryüzündeki bütün İslamların halifesi

⁹⁰ Beyaz, a.g.e., s. 23-26.

⁹¹ Ecer, "Atatürk'ün Din ve İslam Dini Hakkındaki Görüşleri", s. 214.

⁹² Akgün, a.g.e., s. 21-23.

olarak mukaddes cihat ilan ettiği sırada Hz. Muhammet'in sülalesinden gelmekle öğünen Haşimîlerin torunları, Hz. Muhammet'in mezarı başında nöbet tutan Türk askerlerini arkalarından hançerlemişlerdir, hem de Hıristiyan İngilizlerle ittifak ederek.⁹³

1.3.2. Halifeliğin Kaldırılması ve Yankıları

Osmanlı Devleti'nde halifeliğin kaldırılması hiçbir fikir adamının aklından bile geçmemiştir. Aydınların çoğu, hilafet müessesesi, şer'i niteliği ve kanlı maceraları hakkında esaslı bilgiye sahip değildiler. Hıristiyanlığın bir papası ve patriği olduğu gibi İslamların da bir halifesi olması gerektiğini sananlar XX. yy.da papalık ve patrikliğin Hıristiyan dünya üzerindeki etkisinin büyük ölçüde sona erdiğinden de habersizdiler.

İstiklal Mücadelesi'nin ön saflarında bulunan Mustafa Kemal'in sağ kolunu teşkil eden Kazım Karabekir, Rauf Bey ve Refet Paşa bile Hilafet makamına bağlılıklarını açıkça söylemiş ve Atatürk'e cephe almışlardır.⁹⁴

Mustafa Kemal Paşa ise, artık bu makamın dini ve siyasi hiçbir anlamının kalmadığı inancındaydı. Ona göre hilafet, tarihi bir hatıra olmaktan öte bir anlam taşıyamazdı. Halifelik kaldırılmadıkça milli, demokratik ve lâik bir devlet olabilmek için gerekli inkılâpların yapılması mümkün olamazdı. Geçmişin acı tecrübeleri, halife ve taraftarlarının yapılacak olan inkılâplara 'dine aykırıdır' diyerek karşı çıkacaklarını açıkça göstermekteydi. Diğer taraftan eski rejim taraftarlarının cumhuriyetin ilanına gösterdikleri tepkiler ve nihayet son dayanakları halifelik etrafındaki faaliyet ve propagandaları göz önünde tutulursa, halifeliğin cumhuriyete karşı daima bir saltanat alternatifi oluşturacağı kesindi.⁹⁵ Birçok kişinin halifeyi, sırf biçimsel anlamda olsa bile devletin başı olarak görmeye devam etmesi kaçınılmazdı.⁹⁶ Zira halife olduktan bir süre sonra Abdülmecit, Osmanlı padişahının davranışlarını çağrıştıracak nitelikte tutum ve hareketler içerisine girmiştir. Bu davranışlar halifeliğin, ulusallık ve lâiklik yolundaki modern Türkiye'de önemli bir rahatsızlık ve muhalefet merkezi haline gelmesine neden olmuştur.⁹⁷ Örneğin Abdülmecit'in halife seçildikten sonra meclise sunduğu teşekkür telgrafı incelendiğinde

⁹³ Olcaytu, a.g.e., s. 26.

⁹⁴ Olcaytu, a.g.e., s. 21.

⁹⁵ Ali İhsan Gencer ve Sabahattin Özel, **Türk İnkılâp Tarihi**, 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 212.

⁹⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, 1995, s. 243.

⁹⁷ Mustafa Oral, "Birinci TBMM'de Hilafet ve Saltanat Meselesi Üzerine Bazı Notlar", **AAMD**, C: XIX, S: 57, (Kasım 2003), s. 1189.

bazı yorumlar yapılabilir. Zira telgrafın Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderilmesi gerekirken Ankara'daki Meclise ibaresiyle gönderilmesi küçümseme mahiyetindeydi. Adını da Abdülmecit bin Abdülaziz Han şeklinde imzalamıştı. Bu durum ise Osmanlı hanedanını ve saltanatını çağırıyor. Oysa onu halife yapan meclisti. İstanbul'dan da 'Darülhilafetülaliye' yani halifelik merkezi olarak söz ediliyordu. Hâlbuki saltanatın kaldırılmasından sonra İstanbul'un Türkiye'nin bir vilayeti olacağı meclisçe belirlenmişti.⁹⁸ Mustafa Kemal Paşa'yı halifeliğin kaldırılması için harekete geçiren bir gelişme de iki Hintli Müslüman lider Ağa Han ve Emir Ali'nin halifenin siyasi durumunun korunması için İsmet Paşa'ya yazdıkları bir mektubun henüz onun eline geçmeden İstanbul'da muhalif bir gazetede yayımlanmış olmasıydı.⁹⁹ Türkiye'nin tam bağımsızlık ilkesini hiçe sayarak yazılan bu mektup devletin içişlerine karışmaktan başka bir şey değildi.¹⁰⁰ Şimdiye kadar bir iç mesele olarak görülen mesele uluslararası bir mesele gibi gündeme getirilmek isteniyordu. İlgili mektup 5 Aralık'ta Tanin ve 6 Aralıkta da Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayımlandı. Bu gazetelerde bu kişiler Hint Müslümanlarının temsilcileri, fikirleri de Hint Müslümanlarının fikirleri olarak gösterildi.

Mektupta özetle şu görüşler ileri sürülüyordu:

- Emir Ali ve Ağa Han kendilerini Hint Müslümanlarının temsilcileri olarak tanıtıyorlardı.
- Türkiye'nin daimi dostları ve ahalinin gerçek taraftarı idiler.
- Kendileri daha önceki zamanlarda da (örneğin Trablusgarp savaşında) Türkiye için çalışmışlardı.
- Halife-İmam Ehl-i sünnetin birliğini temsil eder, halifenin Türk milletinden bir fert olması Türk devletinin müesseseleri ahfadından bulunması milel-i İslamiye arasında Türklüğe mübeccel bir mevki bahs eder.
- Eğer İslamiyet dünyada büyük bir manevi kuvvet olarak muhafaza edilmek isteniyorsa halifenin nüfuz ve şerefi hiç bir zaman Papa'nın nüfuz ve şerefinden eksik olmamalıdır.
- Biz, hilâfet ve imametın Müslüman milletlerin itimat ve hürmetine layık olan

⁹⁸ Akgün, a.g.e., s. 112.

⁹⁹ Gencer-Özel, a.g.e., s. 212.

¹⁰⁰ Akgün, a.g.e., s. 168.

bir mevkiye vâz olunmasını ve böylece Türkiye'ye de kuvvet ve şeref bahşedilmesini kemal-i hürmetle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve onun büyük ve basiretkâr rüesasından istirham ederiz.

Mektuba en şiddetli tepki Hâkimiyet-i Milliye gazetesinden geldi. Gazete 9 Kânunuevvel 1339 (9 Aralık 1923)'da halkı mektup ve yazarları konusunda aydınlatmak için mektubu gönderenlerin Hindistan'daki İsmailiye tarikatının reisi Ağa Han ile arkadaşı Emir Ali olduğunu, bunların ikiyüzlü olduklarını ve İngiliz siyasetinin araçları olduğunu şu sebeplere dayanarak açıklıyordu:

- Ağa Han İsmailiye tarikatının reisi olmakla beraber kendisi ile İngiliz hükümeti arasında sıkı nispet ve alaka bütün cihanca malumdur. Müşarünileyh hayatının önemli kısmını Londra'da geçirmekte ve İngiliz hükümetinden yekûnu azim miktarlara varan maaş almaktadır. Cümlece malumdur ki, harbi umumî esnasında makam-ı hilâfet tarafından cihat ilan olunduğu zaman Ağa Han bir beyanname neşrederek mezkûr fetvanın gayr-ı meşru olduğunu izahla makam-ı hilâfeti de ağır kelimelerle tahkir etmişti. Bilahare harp oyunları esnasında Hindistan Müslümanlarını Britanya hükümetine sadakat ve tabiiyetine tahrik eden, Hindular meyanında muharebeye sevk edilmek üzere sekiz yüz milyon rublu gibi azim bir meblâğın toplanmasına ve bizim aleyhimize de bir milyon Hintlinin izam-ı tammına bilhassa sarf-ı gayret eden bu idi,

- Emir Aliye gelince, bu doğrudan doğruya bir İngiliz memurudur, taşıdığı unvan da His Majesty's Prime Consil (Haşmetli İngiliz Kralının Müşavir-i Hususisi)'nden ibarettir.

Filhakika bu iki zat mütarekeden sonra bizim aleyhimize çalışır görünmüşlerdir. Fakat bütün mesaileri İngiliz hükümetini Türkiye'nin Yunanistan'a boğdurulmasında İngiltere'nin menfaati olmadığı, bilakis İngiliz himayesi altında bir Türkiye'nin mevcudiyetini İngiliz hükümeti için makam-ı hilâfetten azami istifadeler temin edebileceğini ikna'a matuftur.

- Mektup sahiplerine varmadan evvel, İkdam, Tanin ve ertesi gün çıkan diğer bazı gazetelerde nasıl neşrolunur? Bu mektubun İsmet Paşa tarafından mezkûr gazetelere tebliğ edilmemiş olduğu bedihidir. Mektubun neşrindeki maksat efkâr-ı umumiye üzerine tesir yapmak, ezhan-ı ammeyi tahrik etmekten başka bir şey olabilir mi?

Aynı gazetenin ertesi günkü nüshasında da yine bu mektup olayına temas edilmekte ve Ağa Han'ın Şii mezhebinin reisi olduğu, İsmaililerin adeta ona taptıkları, İngilizlerin amacının da bu kişinin başkanlığında bir Şii hilâfeti kurmayı amaçladıklarını yazmakta idi.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 12 Kanun-i Evvel 1339 (12 Aralık 1923) tarihli nüshasında yine bu mektup konusunu ele almakta ve Ağa Han ile Emir Ali cenaplarına şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

"... Evet anlıyoruz. Merbut ve esiri olduğunuz adamlar sizi öteki meseleler ile uğraştırmamak için bir yenileri sevk ve tahrik ediyorlar. Fakat Efendiler, siz de nihayet bilmelisiniz ki, karşınızda bulunan Afrika'nın içlerinde sakın bir aşiret değildir. Kendi hukukunu, kendi şeref ve haysiyetini müdrük bir millet vardır ki, ecnebi müdahalesine herhangi nam ve bahane ile olursa olsun bir tek dakika tahammül etmez. Sizde İslamiyet endişesi var ise, gidiniz başınızdan aşmış olan kendi dertlerinizle mensup olduğunuz o zavallı esir İslam milletinizin hali ile meşgul olunuz. Bununla İslamiyete de, hilâfete de, beşeriyete de daha ziyade hizmet edersiniz".

Aynı gazete Ağa Han'ın kimliği ve mezhebi ile ilgili olarak bir yazı dizisine de başlamıştır.

Ağa Han ve Emir Ali'nin mevzubahis olan mektubu ile ilgili olarak yazı yazarlardan birisi de Süleyman Nazif'tir. Bu iki kişiyi "münafık" olarak niteleyen Süleyman Nazif, 'İki Münafık' başlığı ile yazdığı yazıda şöyle demektedir:

"... Balkan harbinin son safhasında ve müttefikler arasında tahaddüs eden ihtilaf, Edirne'yi istirdad etmemize sebep olmuştu. Bu havadis Avrupa'ya aks eder etmez, İngiltere kabinesince infialli davet etti. O vakit Askoyet başvekil, Edvar Grey hariciye nazırı idi. Bunlardan biri bir nutuk irad etti ve: 'Türkler İstanbul'da kalmak isterlerse Edirne'den çıksınlar' dedi. (Router) Ajansı'nın bu nutku İstanbul'a tebliğ ettiği günün akşamında ve Galatasaray karşısında İngiliz sefarethanesi baş tercümanı Peye Morris'e tesadüf ettim. Başvekilin nutkundan mütehassıl meassüfümü muhakkak bir surette izhar ettim. Türk'ü Edirne'den çıkarmanın İngiltere'ce bir haysiyet meselesi olduğunu iğrenç bir haysiyetsizlikle söylüyordu. Dayanamadım:

'Bizi ister istemez düşmanlarınızla birleştiriyorsunuz. İngiltere bu siyasetinin cezasını pek ağır çekecektir' dedim. Fakat üç gün sonra Router Ajansı'nın tebliğ ettiği bir Londra telgrafı Hindistan ekâbirinden Ağa Han'ın Edirne'yi Türklerde ika' için vuku' bulan müracaatını Hariciye Nazırı Edvar Grey'in nazar-ı dikkate alacağını vaad etmiş olduğunu yazıyordu. Ve biraz sonra da İngiltere yelkenleri suya indirdi. Biz hepimiz zannettik ki, Hindistan'ın Ağa Han hançeresinden büyük Britanya'ya aks eden sesi bu hayırlı tevahüle sebep olmuş.

Ağa Han ismine karşı vicdanımdaki minnettarlık hissini ta Bağdat'a kadar götürmüştüm. Bir gün bilmem ne münasebetle bu şükranı bir Bağdatlıya söyledim. Adamcağız gafletime hayret etti ve beni ikaz için şu sözleri, sözlerinin hakikat olduğuna emin bir şekilde söyledi:

Ağa Han evvela tam ve belki hiç Müslüman değil, İsmailîdir ve aramızdaki fark mezhep ihtilâfını geçer. Saniyen İngilizlerin casusu, muhamisi, aletidir. Bizim Irak'ta hükümet bazen bir aşiret reisine karşı bir şey yapamayacak vaziyete düşünce eşraf-ı mahalliyyeden birini tavassut ve güya onun hatırı için şakiyi affederek aczini bu surette setr eder. Bu bizim memleketimizde adettir. Eğer bu aşiret reisi halden bihaber ise bu maceradan tavassut eden adama karşı bir minnettarlık da duyar ve besler, İngiltere bizi tehdit ile Edirne'den çıkaramayacağını anlayınca Ağa Han bu hareketi ve müracaatı emretti. İngiltere Edirne için harp edemez, Ağa Han'ın bir refiki de Emir Ali'dir. El-yevm müstemlekât nezaretinde müsteşar bulunan bu Müslüman adlı adam âlem-i İslamı ifsat için her işaret vaki olduğu zaman İngiltere'nin alet-i cinayeti olur. Fakat bu hakikate herkes muttali değildir. Ben de ilm-i kanaatimi izhar edemiyor, şu iki isme ara sıra (hazretleri) unvan tebcilini terdif etmelerini hayretle telâkki ediyordum. Söyleseydim sözlerini sûi telâkkiye uğrardı.

Ne (Tanin) heyet-i taharriye müdürü Baha Bey bu hakikati bilirdi ne (Tevhid-i Efkâr) da Abidin Daver Bey. Kaderim beni Bağdat'a götürmeseydi, belki ben de o iki münafığın imzaları üstündeki her yazıyı İslamın hayır ve selâmetine hadim zanneder ve bir gazetede çalışmış olsaydım, kemal-i safvetle sütunlarıma geçirirdim."

Emir Ali ve Ağa Han'ın gerçek kimlikleri hakkında o zamanki Türk basınında çıkan yazıları Prof, Dr. Mim Kemal Öke'den aldığımız şu satırlar doğrulamaktadır.

"... Şii lideri Emir Ali İngiltere'de devlet yargıçlığı gibi mümtaz bir mevkie sahipti. Tac'a 'hizmetleri' onu kralın özel 'Danışma Konseyine' kadar tırmandırmıştı. Orta Doğu, Güney Asya ve Türkiye meselelerinde hükümetin gözü, kulağı ve kalemi olmuştur. Aşırı bir Rus düşmanıdır. Türklere Doğu Anadolu'da Ermenilerle ortak cemiyetler kurmayı tavsiye eder, bu meselede arabulucu olmaya talip olur. Hâlâ İngiltere'nin çıkarımın Osmanlı ile dost geçinmek, Türkiye'nin çıkarı Britanya'ya yamanmaktır, temalarını işleyen makaleler kaleme alır..."

... Ağa Han İsmailî mezhebindedir. Hatıralarını kaleme alanlara İngiliz gizli servisi 'Intelligence'nin ajanı olduğunu açıkça itiraf eder. İngiliz dış işlerinin isteği ile Yıldız'ı ziyaret eder. Padişaha Ermeni tebasına baskı uygulamamasını, Doğu Anadolu'da

reform yapmasını öğütler. Ağa Han aynı zamanda nadir ‘Müslüman siyonistlerdendir’. ‘Ben siyonizmi yararlı ve pratik bir çözüm olarak gördüm’ diyen Ağa Han Türkiye’ye gelir, 1913 yılında ise onu Kahire’de görüyoruz. Amacı ittihatçıların çizgisine kaymakta olan Mısır hıdivini yeniden İngiliz yörüngesine sokmaktır. 1914’de harp patlak verince Lord Kichener onu Türklere yollar. Osmanlıyı Almanya’nın yanında savaşa girmekten vazgeçirmelidir. İttihatçıların cihat ilanına ise şiddetle karşı çıkacaktır. İslam dünyasındaki liderlere de yazarak, ya da bizzat müracaat ederek, halifenin bu çağrısına uyulmamasını ister...

Emir Ali ile Ağa Han, ilgili mektuplarında Türkiye’nin sadık dostları unvanını kullanmışlardı. Yukarıdaki satırlar onların ne büyük ve sadık birer dost olduklarını kanıtlamakta ve Mustafa Kemal Türkiye’sinin onlara verdiği dersi tasdik etmektedir.¹⁰¹

Bu gelişmelere bir de halifenin ödeneğine artış yapılmasını istemesi, bardağı taşıran damla olmuştur. Zira bütün İslam dünyasını ilgilendiren bir makamın maddi yükünü yalnız Türk ulusunun çekmesi için tutarlı tek neden olamazdı. Halifenin dinsel veya siyasi yetkisi olmamasına rağmen yaşantısını, görkemli cuma alayları, yabancı temsilcilere memurlar göndermek, tantanalı geziler, saray yaşamı, yedek subaylara varana dek saray görevlilerini kabul etmek, türlü yakınmaları dinlemek gibi padişah yaşantısını andıran şekilde tertip ettiği, buna hakkı olmadığı, hatta devletin halifeye debdebe sağlamak için değil yaşamını sürdürebilmesi için ödenek sağladığını bunun da cumhurbaşkanı ödeneğinin altında bir ödenekle gerçekleştirilebileceği Mustafa Kemal Atatürk’ün ifadelerinden anlaşılmaktadır.¹⁰²

Fakat Atatürk, eşsiz önderlik kabiliyeti ve engin dehasıyla bütün sorunlarda olduğu gibi bu konuda da yenilmez iradesini göstermiş ve meclise fikirlerini kabul ettirerek 3 Mart 1924’te çıkarılan bir kanunla hilafet kaldırılmıştır.¹⁰³

Hilafetin kaldırılmasında en dikkate değer nokta, bununla ilgili kanun teklifini bir şeyh (Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi) ve 53 arkadaşı tarafından verilmesidir.¹⁰⁴ Teklifini de şu gerekçelerle yaptığını görüyoruz:

“Yüksek Başkanlığa,

Türkiye Cumhuriyeti içerisinde halifelik makamının bulunması Türkiye’yi dış ve iç politikasında iki başlı olmaktan kurtaramadı. Bağımsızlığında ve milli hayatında ortaklık

¹⁰¹ Mehmet Demiryürek, “Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I”, **Toplumsal Tarih**, C: 2, S: 11, (Kasım 1994), s. 52-54.

¹⁰² Akgün, a.g.e., s. 179-181.

¹⁰³ Olcaytu, a.g.e., s. 21.

¹⁰⁴ Olcaytu, a.g.e., s. 22.

kabul etmeye Türkiye'nin görünüşte bile olsa ikiliğe tahammülü yoktur. Yüzyıllardan beri Türk milletinin felaket sebebi olan ve sonsuza kadar da fiilen ve hukuken bir Türk imparatorluğunun çöküş aracı olan hanedanın halifelik kisvesi altında Türkiye'nin varlığını da etkileyecek bir tehlike olacağı, büyük sıkıntılarla edinilmiş deneyimlerle kesinkes belli olmuştur. Bu hanedanın, Türk milleti ile bağlantılı olan her durumu ve kuvveti, milli varlığımız için tehlikenin ta kendisidir. Esasen halifelik, ilk İslam devletlerinde hükümet anlamında ve vazifesinde ortaya çıkmış olduğundan; gerek dünya ile gerekse din ile ilgili olsun kendisine verilmiş olan bütün görevleri yerine getirmekle yükümlü olan bugünkü İslam hükümetleri yanında ayrıca bir halifeliğin bulunuşunun sebebi yoktur. Hakikat bundan ibarettir. Türk milleti, korku ve endişeden uzak olmak için, gerçeğe uymaktan başka bir biçimde hareket edemez. Birike gelen karışıklıkların açık ve kesin bir biçimde çözümlenmesi için aşağıdaki maddelerin bugün hemen ve ivedilikle görüşülerek kanunlaşmasını teklif ederiz”¹⁰⁵

Madde 1 – Halife haledilmiştir. Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı mülgadır.

Madde 2 – Mahlu' halife ve Osmanlı saltanat münderisesi hanedanın kadın ve erkek bi'l-cümle âzası ve damatlar Türkiye Cumhuriyeti memaliki dâhilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnurdurlar. Bu hanedana mensup kadınlar da mütevellit kimseler de Âl-i Osmanî'den addedilirler.

Madde 3 – İkinci maddede mezkûr kimseler işbu kanunun ilanı tarihinden itibaren âzami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.

Madde 4 – İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur.

Madde 5 – Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde emval-i gayri menkuleye tasarruf edemezler. İlişiklerinin kat'ı için bir sene müddetle bi'l-vekale mahakimi devlete müracat edebilirler. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir mahkemeye hakkı müracaatları yoktur.

Madde 6 – İkinci maddede mezkûr kimselere masarifi seferiyelerinde mukabil bir defaya mahsus ve derece-i servetlerine göre mütefaid olmak üzere hükümetçe tespit edilecek mebalîğ ita olunacaktır.

Madde 7 – İkinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki bi'l-cümle emvali gayri menkulelerini bir sene zarfında hükümetin malumat ve

¹⁰⁵ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 2, C: 7, s. 27-28.

muvafakiyetiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkûr emvali gayri menkuleyi tasfiye etmedikleri halde bunlar hükümet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde 8 – Osmanlı İmparatorluğu’nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki tapuya merbut emvali gayri menkuleleri millete intikal etmiştir.

Madde 9 – Mülga padişahlık sarayları ve kasırları ve emlakın ve sairesi dahilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, âsar-ı nefise ve sair bilumum emvali menkule millete intikal etmiştir.

Madde 10 – Emlaki Hakaniye namı altında olup evvelce millete devredilen emlak ile beraber mülga padişahlığa ait bilcümle emlak ve sabık Hazine-i Hümayun muhteviyatlarıyla birlikte saray ve kasırlar ve mebanî ve arazi millete intikal etmiştir.

Madde 11 – Millete intikal eden emvali menkule ve gayri menkulenin tespit ve muhafazası için bir nizamname tanzim edilecektir.

Madde 12 – İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meri’ül icradır.

Madde 13 – İşbu kanunun ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.¹⁰⁶

3 Mart 1924’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde cumhuriyet ve halifelik hakkında seviyeli, seviyeli olduğu kadar da düşündürücü tarihi konuşmaların bir kısmını burada vermeye çalışacağız.

Fethi Bey başkanlığında meclis müzakereleri başlayınca sırasıyla Rize milletvekili Ekrem Bey, Gümüşhane milletvekili Zeki Bey, Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Kütahya milletvekili Ragıp Bey, Kütahya milletvekili Recep Bey, Elazığ milletvekili Hüseyin Bey, Tokat milletvekili Mustafa Bey, İstanbul milletvekili Ali Rıza Bey, Trabzon milletvekili Rahmi Bey, Kırıkkale milletvekili Fuat Bey, Kozan milletvekili Ali Saib Bey, Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey, Ardahan milletvekili Talat Bey, Konya milletvekili Refik Bey ve Afyonkarahisar milletvekili İzzet Ulvi Bey söz alarak lehte ve aleyhte konuşmalar yapmışlardır. Bu konuşmalardan sonra kanun teklifini yapan Şeyh Saffet Efendi şu tarihi açıklamayı yapmıştır:

“Cumhuriyet yönetiminin esas görevlerinden biri ve birincisi, İslamiyet’in yüksek hükümlerinin korunmasıdır. Hûlafa-i Râşidîn (dört halife) efendilerimizden sonra, bu cumhuriyet dönemine kadar İslamiyet adına dolaşan halifelik konusu hiçbir zaman ne incelenmiş ne de akla uygun ve mantıklı doğru bir hükme yaklaşmıştır. Cumhuriyetin

¹⁰⁶ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 2, C: 7, s. 28-29.

Türkiye halkında kanıtladığı olgunluk ve uyanıklık ve bize sağladığı hürriyet ve adalet sayesinde halifelik sorununun esasını bütün İslam âlemine çözümleyecek ve ilan edecek durumda bulunuyoruz. İslam dininin her yönden yüceliğini, temizliğini ve inceliğini korumak için halifeliğin aslını çözümleyip ilan etmekte bir gün bile gecikme olamaz. Öteden beri herhangi bir sülalenin, bir şahsın hükümdarlık makamını veraset yoluyla elde edebilmesiyle halife unvanını alması İslam dininin gereklerinden imiş gibi bundan önce halk düşüncesinde bir anlayış vardı. Fakat halifeliğin ne demek olduğunu gerçekten bilen İslam ümmetinin kültürlü (irfan sahibi) kimseleri, İslam dininin yüksek gerçekleri ile halkın seviyesini birbirine uygun bulmadıklarından, görünüşün (zevahirin) korunmasıyla, işleri öylesine idare etme politikasını izlemişlerdi. Bugün ülkenin her tarafında candan ve gönülden güzel kabul görmeye başlayan cumhuriyet, halk düzeyinin en yüksek derecelerde olduğunu ispat etmiştir. İşte bu sayededir ki, bugün bu sorunun halli ile meşgul oluyoruz.

Efendiler, Hz. Davut Aleyhisselam gibi ulu peygamberlerden, toplum işlerini yürütmekle görevli olanlar, her bakımdan Allah'ın emrettiği doğruluk, adalet, iyilik ve bağışlama ile iş gördüklerinden Kur'an-ı Kerim bu ulu kimselere halife unvanını vermiştir. Adalet, Allah'ın sıfatlarındandır. Bu yüksek sığfata nail olmak, yeryüzünde Cenabı-ı Hakka hilafet anlamınadır. Allahu Teâlâ Hazretleri Davut Aleyhisselam'a hitaben, "Biz seni yeryüzüne halife yaptık" buyuruyor. Bunun arkasından, "İnsanlar arasında doğruluk ve eşitlik ile hükmet" diyor. Şu halde halifeliğin gerçek anlamının yeryüzünde insanlar arasında doğruluk ve adaletle hükümet etmek olduğu anlaşılıyor. Peygamberler hazretleri de her türlü küçük ve büyük günahlardan uzak ve her bir hareketlerinde adil olduklarından yeryüzünde Allah'ın birer halifesi idiler. Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammet de Cenabı-ı Hak'ın en ulu bir halifesidir. Hz. Muhammet'ten sonra dört halife (Ciharyâr-ı Güzin) hazretlerine de bu yüksek unvan verilmişti. Çünkü her biri insanların en erdemlilerinden olan bu dört saygıdeğer insan, tamamen Hz. Muhammet'in yüksek eseri ile (İslamiyet ile) yetinip, toplumun yönetiminde (Hz. Muhammet'in) saadet döneminde olduğu gibi adalet, iyilik ve bağışlamayı gereği gibi korumuşlardır. Hz. Muhammet'in mucizelerinden biri olarak, "Halifelik, yani dürüstlük ve adaletle ayakta duran bir hükümet benden otuz yıla kadardır" buyurulmuştu. İmâm Ali Efendimizin hilafet süresiyle otuz yıl tamamlanınca zulüm ve düşmanlığı ile Emevî Hükümeti ortaya çıkmış ve dürüstlük ile adaletin temelleri sarsılmaya başlamıştır. Bu kutsal hadis ile anlaşılması oluyor ki İslam dini nazarında halifelik dürüstlük ve adaletle hükümet etmektir. Böyle bir hükümet Hz. Muhammet'ten sonra ancak otuz yıl devam edebilmiştir. Hâlbuki Hz. Muhammet'in

ailesini Kербela çöllerinde mahveden Yezit ve Kur'an-ı Kerim'i Allah saklasın yerlere çarpan II. Velit gibi alçaklara da halife deniliyordu. O zamanlar halkın seviyesi bu gibi acıklı hallere tahammül edebilirdi. Böyle bir anlamsız sözün İslam dinine büyük bir iftira olduğu düşünülüyordu. Bunlar açıkça gösteriyor ki, herhangi bir İslam hükümeti dürüstlük ve adalet ile halkın işlerini idare ederse, o hükümet yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Dürüstlük ve adaletten sapan hükümetler o yüce sıfattan pek uzaktır. Asırların geçmesi ile dünya olaylarında insanlığın tecrübesi ile bulduğu bir gerçek vardır ki, yüce peygamberlerden sonra dürüstlük ve adalet ile ayakta duran bir hükümetin ancak cumhuriyet yönetiminde bulunabilmesidir. Zaten dört halife döneminde sahabelerin tümünün genel düşüncesi hâkim idi. Dolayısıyla mademki bugün dürüstlük ve adalet ile hükümet etmek ancak cumhuriyet ile mümkün olur ve şimdiki yönetimimiz de hamd olsun bir cumhuriyet idaresidir. Halifeliğin esası aklen ve mantıken Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetinde tamamıyla belirmiş oluyor. Şu halde İslam Dini'nin kastettiği halifeliğin gerçek olanı bu koca meclisin manevi şahsında belirmiş iken saygın halifelik sıfatını Büyük Millet Meclisi dışında, İslam'ın gerçeklerinin aksine olarak, anlamsız bir söz derecesine düşürmek cumhuriyet ile asla bağdaşmayacak bir garip haldir. Artık böyle bir garipliğe karşı her ne yapılmak lazım ise, halifeliğin asıl anlamına sahip bulunan yüksek heyetinize aittir. Kanun tasarısındaki birinci madde tamamıyla arz ettiklerimizin bir sonucudur. Dolayısıyla kabulünü dilerim”

Bundan sonra söz alan Kastamonu milletvekili Halid Bey halkın hilafet konusundaki hissiyatına dikkat edilmesini hatırlatan şu konuşmayı yapmıştır:

“Gerçekten de şimdiki şekliyle halifelik makamı, boş bir kavramdan başka bir şey değildir. Hoca efendinin buyurdıkları gibi halifeliğin özellikle bazı şartları vardır ki, hükümlerin yürütülmesi, ülkenin savunulması, maliye hazinesi işleri vb. gibi şeylerdir. Hâlbuki bugünkü hükümetimizin durumuna göre bunlar Yüksek Meclis'te vardır. Dolayısıyla, şimdilik halifeliğin elinde hiçbir etki ve kuvvet yoktur. Dolayısıyla hoca efendinin buyurdıkları gibi bir sakınca yoktur. Bendeniz şeriatla ilgili yönün değil, siyasal yönünü düşünüyorum. Yüksek bilginiz olduğu gibi, halifelik 1300 yıllık bir kurumdur. Bunun için, ‘Bu makam kaldırılmıştır’ demek için herhalde uzun boylu düşünmek gerekir kanaatindeyim. Şeriatla ilgili yönünde hiçbir sakınca yoktur. Bendeniz yalnız siyasal açıdan arz ediyorum. Arkadaşlar, hepimiz biliyoruz ki İstiklal Mücadelesi ilan edildiği zaman, halkımızın halifelik makamına olan bağlılığını dikkate alarak hepimiz, ‘Halifeyi kurtaracağız, şöyle yapacağız, böyle yapacağız’ diye telkinlerde bulduk. Hatta birçok

şeyhleri ve âlimleri Büyük Millet Meclisi'ne getirdik. Bu, sırf halkın duygularına saygı içindi. Sonra arkadaşlar, ben bu İstiklal savaşlarında tamamen bulundum. Askerlere bütün arkadaşlarla birlikte bu şekilde telkinde bulunduk. 'Halifelik makamını, bütün vatanla birlikte kurtaracağız' dedik. (Kurtarmadık mı? sesleri) Hay hay, hamd olsun kurtardık. Böyle olmakla beraber bugün halk, halifelik makamı olmazsa cuma namazı kılınmaz inancındadırlar. (Hayır, hayır sesleri) Ben de o inançta değilim (O inancı değiştireceğiz, bundan böyle halkı aldatmak yok sesleri). Dolayısıyla bendeniz en çok içerdeki anlayış biçimine işaret ediyorum. Arkadaşlar, bizim dinimizde Müslümanlar, müminler kardeşirler. Bunun için diğer devletlerin Türkiye'ye olan bakışları halifelik makamının burada olmasından dolayı değil, Türklerin de bir Müslüman devleti olmasındandır deniyor ve aynı zamanda deniyor ki, 'Biz bu halifelikten ne fayda gördük?' Mesela dünya savaşında aksine Araplar bize hıyanet ettiler ve düşman saflarında bize karşı savaştilar. Hintliler aynı şekilde. 'Hiç faydalarını görmedik' deniyor, doğrudur. Fakat arkadaşlar onlar esir vaziyetteydiler. Bu yönü dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte bendeniz düşünceyi yerinde görmem. Hangi ulaşımı sağlamışız? Mesela bugün Hacc farzdır. Haccın felsefi hikmeti o kadar büyüktür ki, acaba bundan siyasal açıdan ne yarar sağlamışız? Hiç. Sonra, Araplar bize karşı şöyle yapmış, böyle yapmış diyoruz. Hâlbuki hep biliyoruz ki bu, Arabistan'da izlediğimiz yanlış politika sonucudur. (Hayır, hayır sesleri. Başka birinin hatası bize ait olamaz). Bendeniz vicdani kanaatimi söylüyorum. Çünkü cumhurbaşkanı hazretleri burada söylev verirken halifelik makamı hakkında hiçbir söz söylemediler. Yalnız cumhuriyetin bugünde ve gelecekte korunmasından söz ettiler. Bendeniz halifeliği koruyalım ve bu hanedanda bırakalım demiyorum. Öyle bir fikrim de yoktur. Dolayısıyla bendeniz bu itirazları pek yerinde görmüyorum. Buna karşı belki birçok itirazlar ve cevaplar bulunabilir. Yalnız bütün İslam âleminin bize karşı gösterdiği yakınlık ve sevgi zannediyorum ki yalnız bir din kardeşliğinden değildir. Acaba niçin İran'a, Afganistan'a Fas'taki Müslümanlara karşı gösterilen yakınlık bize karşı gösterilen yakınlık kadar değildir? Bendeniz şu görüşteyim ki, bu kadar yüzyıldan beri idaremizin kötülüklerine rağmen ve bütün dünyanın ihtiraslı bakışları İstanbul üzerinde ve Türkiye'nin durumu üzerinde iken, varlığımızı halifelik makamının bizde olması ve Türklerin bu makamı korumak ve İslamiyet'i korumak için çarpışmalarında buluyorum. Sonra arkadaşlar, mademki halifelik makamının da hiç bir etkisi yoktur, biz altı ay önce buraya hepimiz bir ilke yayımlayarak geldik. Ve o ilkelerde 1 Kasım 1922 kararının değişmez bir kural olduğunu ilân ettik ve sonra dedik ki: Türkiye Büyük Millet Meclisi halifelik makamının

dayanağıdır ve halifelik makamı Müslümanlar arasında bir yüksek makamdır, eğer o makam bir yüksek makam değil ise, neden halka ilân etmeyi gerekli gördük? Dolayısıyla, bendeniz böyle, Halifelik makamı kaldırılmıştır demeyi doğru bulmuyorum. Son sözüm budur. Bendeniz bu son sözü, yani kaldırılmıştır sözünü böyle açıkça söylemenin ve kaydetmenin şeriat bakımından değil, politik açıdan büyük bir sakınca olduğu görüşündeyim (O halde kapalı kaydedelim, sesleri). Büyük Millet Meclisi'nin manevî şahsiyetinde deriz. Doğrudan doğruya kaldırılmıştır demek hatalıdır (Büyük Millet Meclisi'nin şahsında vardır, sesleri)".

Kastamonu Milletvekili Halit Bey'in bu açıklamaları üzerine Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Saruhan Milletvekili Vasıf Bey, Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey, Çanakkale Milletvekili Mehmet Bey, Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey söz alarak Halit Bey'in dikkat çektiği hususlar üzerinde söz alarak konuşmuşlardır. Bu konuşmalar esnasında konunun dağıldığı ve hatta ve saptırıldığını gören Adalet Bakanı İzmir Milletvekili Seyyid Bey'in söz alarak¹⁰⁷ hilafetin şer'î niteliği hakkında yaptığı aydınlatıcı konuşma, hilafet kurumunun mahiyetinden habersiz olanları uyarmaya yaramıştır.¹⁰⁸ Konuşmasında şu açıklamalarda bulunmuştur:

"Geçen yıl halifelik hakkında 'Hilâfet ve Hâkimiyet-i Millîye' (Halifelik ve Millî Egemenlik) adlı bir kitap yayımlamıştım. Dediğim gibi, İslam tarihinde büyük bir inkılâp yapıyoruz. Diyebilirim ki bundan daha büyük inkılâp olamaz. Bu inkılâbın büyüklüğündendir ki, zihinler bununla pek meşguldür. Kalpler endişe ve tereddüt içindedir. Onun için hepimizin vicdanı ve aklı istiyor ki konu tamamen açıklık kazansın. Dost düşman ne yaptığımızı ve ne yapmak istediğimizi bilsin. Şuurlu bir şekilde mi, yoksa şuursuz bir durumda mı bu işi yapıyoruz, anlasın. Yüksek Meclis, halifelik sorununun şeriatla ve siyaset ile ilgili yanlarını bilerek mi karar alıyor, yoksa bilmeyerek mi? Bu yönler tamamıyla açıklık kazansın. Çünkü tekrar ediyorum konu gerçekten de çok önemlidir. İslam dünyasında şimdiye kadar böyle bir inkılâp meydana gelmemiştir. Değil İslam dünyasında, belki de yerkürede meydana gelen inkılâpların en büyüğü, en önemlisidir.

Bunun için zihinlerde, düşüncelerde şüpheler ve tereddütler olmamalıdır. Sorunu bilerek çözümlenmek gerekir. Gerek dinî yanını gerekse siyasî yanını bizim etraflıca bilmemiz gerekir. Bu tarafları bilirse ne yapmak istediğimizi, ne yapacağımızı bilmiş

¹⁰⁷ Saray, a.g.e., s. 65-70.

¹⁰⁸ Olcaytu, a.g.e., s. 22.

oluruz. Benim asıl amacım sorunun dinî yanını, İslamiyet'in halifelik konusu hakkındaki görüşünü açıklamaktır. Siyasi yönünü belirtmek amacımın dışındadır. Ben ona karışmam. O tarafımı Yüksek Meclis halleder.

Öncelikle şu yönünü arz edeyim ki, halifelik konusu dinî olmaktan çok dünyevî bir sorundur ve inanç sorunlarından değil, millete ait hukuk ve kamu işlerinden biridir. İnançla ilgisi yoktur. Her ne kadar inançlarla ilgili olarak yazılan İslamî eserlerde bu konudan uzun uzadıya söz ediliyor ise de bu halifelik sorununun İslam inançlarından sayıldığı için değil, belki bu sorun etrafında sonradan meydana gelen bir takım hurafeleri ve çürük fikirleri yok etmek içindir. Bu taraflar bu şekilde bilindikten sonra şimdide halifelik konusunun asıl şeriatla ilgili iç yüzünü açıklayayım. Her şeyden önce şu noktayı arz edeyim ki, halifelik, hükümet demektir. Doğrudan doğruya millet işidir. Zamanın gereklerine bağlıdır. Onun içindir ki, Hz. Muhammet vefatlarından önce sahabesine bu halifelik konusunu açıklamamışlardır.

Saygıdeğer Efendiler, dinin asıl kanunu olan Kuran-ı Kerim'e başvurursanız görürsünüz ki, bizim halifeliğin şekli hakkında, yani İslam halifeliği hakkında hiçbir ayet yoktur. Kuran-ı Kerim hükümet işi hakkında, yani ülke yönetimi konusunda bize iki kural (düstur) gösteriyor: Biri, bugün medenî dünyada geçerli olan danışma kuralıdır ki, bunu Kur'an bize 1300 yıl önce koymuştur. O da 've emrühüm şûra beynehüm' kuralıdır. Anlamı; 'Müslümanların işi kendi aralarında danışılarak görülür' demektir. Kuran'da sözü edilen ikinci kural (düstur) da yönetenlere itaat etmek kuralıdır. Kuran-ı Kerim'de 'Atıullah'a ve atıürresule ve ulü'l-emri minküm' ayeti vardır. Anlamı, Allah'a ve peygambere ve sizin içinizden emir sahibi olanlara (sizi yönetenlere) itaat ediniz demektir. Bu da anarşiyi, hükümete sızlığı ortadan kaldırmak içindir. Ülkenin dirlik ve düzenliğini sağlamak içindir ki, o emir, hükümete itaatın, dinî açıdan (şeriat açısından) yapılmasının farz edercesine yakın derecede gerekli (vacip) olduğunu belirtiyor. İşte ülke yönetimi konusunda Kuran-ı Kerim'de bu iki ayetten başka bir ayet yoktur. Gerçi, emanetleri, yani memuriyetleri, hükümet görevlerini ehline vermek, doğruluk ve adalete saygı göstermek ve uymak gibi konularla ilgili Kuran ayetleri de vardır. Lâkin bunlar doğrudan doğruya yönetim tarzı ile ilgili değildir, ikinci derecededir.

Kuran-ı Kerim'de 'Halife' ve 'İmam' tabirleri vardır. Fakat bunlar, Hz. Muhammet hakkında yahut sonraki halifeler hakkında gelmemiştir. Önceki peygamberler hakkında gelmiştir. Bir ayette, 'Ya Davud'e, inna caalnake halifeten fi'l-arzı fahküm beyne'n-nasi bi'l-hakkı' buyrulmuştur. Anlamı, 'Ey Davut, biz seni yeryüzünde halife yaptık,

dolayısıyla insanlar arasında doğruluk ve adaletle hükmet' demektir. Bu ayette Cenabı-ı Hakk buyurmaktadır ki, 'Seni, halife yaptık, o halde, öyle ise doğrulukla hükmet' deniyor. İşte, bundan da anlaşılıyor ki, halifelikten amaç adalet dağıtmak işidir. Adalet ve doğruluğun sağlanması ve çürük, uydurma ve batıl olanların ortadan kaldırılması işidir. İşte halifenin görevi bu amaç ve hedefi elde etmeye çalışmaktır ki, bu hükümet vazifesidir.

Daha önce de söylemiştim. Hilâfet meselesi dinî olmaktan çok dünyevî ve siyasal bir konudur. Doğrudan doğruya milletin kendi işidir. Onun içindir ki, ayet, hadis, icma ve benzerlerine dayanarak apaçık hükümler ifade eden metinlerde bu konu hakkında ayrıntı yoktur. Halife nasıl atanır, nasıl göreve getirilir? Halifeliğin şartları nelerdir? Her halde, her durumda ve her zamanda bir halife atamak veya göreve getirmek millet için gerekli midir? Gibi konular hakkında ne Kuran-ı Kerim'de ne de Hz. Muhammet'in hadislerinde bir açıklık vardır. Efendiler, dikkatinizi çekerim; tırnak kesmek, sakal bırakmak gibi en önemsiz usûl ve âdetler, sağlık işleri ile ilgili konulara âit birçok hadisler olduğu halde halifenin nasıl göreve getirileceği, nasıl tayin edileceği, halifeliğin şartlarının nelerden oluştuğu ve her zaman halife atamak veya göreve getirmek gerekip gerekmediği hakkında açık ve kesin hiçbir hadis yoktur. Bunun hikmeti nedir? Âdetler ve usullerle ilgili birçok hadisler olsun da niçin halifelik meseleleri hakkında açık bir hadis olmasın? Bu, dikkat çekici değil midir? Bunun sebebi şudur ki, halifelik öyle zannedildiği gibi, dinin aslı sorunlarından değildir. Siyasal bir sorundur. Zamana, örf ve âdete göre değişir. Zamanın gereklerine bağlıdır. Onun içindir ki Hz. Muhammet, demin söylediğim halifelik meseleleri hakkında susmayı tercih etmişlerdir.

Özet olarak, Resul-ü Ekrem Efendimiz Hazretleri halifelik işini tamamen ümmetine bırakmıştır. Vefatları esnasında kendilerine bir halife atamadıkları veya görevlendirmedikleri gibi bu konuda, hiç bir tavsiyede de bulunmamıştır.

Saygıdeğer Halid Beyefendi, 'Ben sorunun şariat ile ilgili yönüne karışmam. Siyasal yönünü düşünüyorum' dediler. Yani sorunun siyasal yönünden endişe ettiklerini söylediler. Bu konuda da bir iki söz söylemek isterim. Kimsenin kanaatini kötüye kullanmak istemem. Söyleyeceğim sözler sırf benim kişisel görüşümdür. Bunu, yani halifelik sorununun siyasi yönünü ben de çok düşündüm. Geçen yıldan beri bazı basın organları da bundan söz etti. Zannediliyor ki biz halifeliği kaldırırsak Mısır'da, Hindistan'da ve diğer İslam ülkelerinde çok kötü etki yapacak. Bence bu boş bir fikirdir. Emin olun efendiler, bunun İslam dünyasında hiç bir etkisi olamaz. Öncede söylediğim gibi İslam dünyasının bilginleri kimin halife olacağını ve nasıl halife olmak gerekeceğini

bizden iyi bilirler. İslam dünyasının bize yardımını bilmiyorum, gerçekten var mı? Efendiler, beş on lira vermekle ona yardım denmez. Vaktiyle İstanbul'da cihât fetvası çıkarıldığı zaman, İslam dünyasından bu davete katılım konusunda hiçbir ses çıkmadı. Irak'ı, Suriye'yi ve hattâ güya halifelik başkenti sayılan İstanbul'u işgal eden ordular Hindistan'ın Müslüman askerlerinden oluşuyordu. Beni Arapyan Han'ında bir odaya kapayarak başımda nöbet bekleyen Müslüman Hint askeri idi. İçimizde Şeyhülislamlık yapmış olan kişi de birlikte Malta'da esir yaşadığımız zaman İslam dünyasının hiçbir yanından bize yardım eli uzatılmamıştı. Efendiler, kendimizi aldatmayalım, gerçeği olduğu gibi görelim ve bizim onlara yardım etmemiz gerekir, hatta bu bir gerekliliktir. Bütün Müslümanların da birbirine elden geldiği kadar yardım etmesi bir gerekliliktir. Fakat bu halifelik sorunu değil, halifelikten dolayı değil, din kardeşliği sorunudur. Müslümanlar birbirinin kardeşi olduğundandır. Kur'an-ı Kerîm "İnnemeI-mü'minîne ihvetün" buyuruyor. Yani, müminler birbirinin kardeşi diyor. İşte İslam dünyası üzerine bize yardım etmek bu din kardeşliği dolayısıyla zorunluluktur. Yoksa bir kişinin halife adıyla korkunç bir şey gibi, bir makamda oturmasından dolayı değildir. İslamiyet'te insanlar hakkında kutsallık yoktur. İslamiyet'te öyle Hıristiyanlık'ta olduğu gibi ruhbanlık, yani din adamları yönetimi yoktur. Aynı şekilde İslamiyet'te ne dinî örgütlenme ne de idarî örgütlenme yoktur. İslam şeriatı, dinî örgüt kurmadığı gibi, yönetim örgütünü de İslam ümmetine bırakmıştır. İslamiyet kutsal olarak yalnız bir şeyi tanır ki, o da hak'tır. Kutsal olan yalnız hukuktur, haklardır, haktır. Cenabı-ı Allah'ın adı da Hak'tır kutsallık da ondadır. Bazı dinlerin bazı şeylere verdiği kutsallığı İslamiyet vermemiştir. Hele insanlara hiç kutsiyet vermemiştir. Zerre kadar vermemiştir. Peygamberlere bile kutsiyet vermemiştir. Hz. Peygamberin en büyük duası "Yarabbi bize hakayıkı eşyayı olduğu gibi göster" diğer duası da "Yarabbi benim kabrimi tapılır put yapma" idi. (Yaşa hocam yaşa sesleri)...

İslamiyet'te hiçbir kimsenin diğeri üzerinde kendiliğinden velayet hakkı yoktur. Hiçbir kimse başkasına söz geçirmek hakkına sahip değildir. Hiçbir kimse başkasına öyle şunu yap, bunu yapma; şurada otur, oraya gitme diyemez. Herkes hürdür. İsteddiği yerde oturur, kalkar. İsteddiği gibi hareket eder. Başkasına zarar vermedikçe kimse ona karışamaz. Aynı şekilde herkesin canı, ırzı saygıdeğerdir ve saldırgandan korunmuştur. Mülk edinme hakkı da böyledir. Herkesin malı mülkü saldırıdan korunmuştur. Başkasına zarar vermedikçe hiç bir kimsenin karışmaya hakkı yoktur. Haklar bakımından herkes eşittir. Öyle sınıf ayrıcalıkları, soyluluk düzeni gibi şeyler yoktur. İslamiyet tam anlamıyla demokratik bir dindir ve hiçbir kimsenin ayrıcalığını kabul etmez.

Kastamonu sayın milletvekili Halit Beyefendi hazretleri de, ‘Halk tarafından öyle düşünülüyor. Halife olmazsa cuma namazı geçerli olmaz deniyor’ buyurdular. Bir kez şunu arz edeyim ki, efendiler İslam dininde Allah ile kul arasına girecek araç, aracı yoktur. Bu bir İslam gerçeğidir. Ne şeyh, ne müşid, ne müctehid, ne imâm, ne de bilmem kim asla aracı olamaz. İslamiyet’te ruhbanlık, dinî örgütlenme yoktur. Papa, Hz. İsa’nın hata yapmaz vekilidir. Hz. İsa adına emirler verir ve yasaklar koyar. İslamiyet’te böyle bir şey yoktur. Hiçbir kişi Hz. Peygamber’in şeriat ile ilgili hükümler koymakta vekili değildir. Şeriat ile ilgili hükümlerde vekillik geçerli olmaz. İslamiyet’te Allah yolu açıktır. Allah ile insan arasında açık bir yol vardır. Herkes o yolda gidebilir. Hiçbir vasıtaya ihtiyacı yoktur. Ne Kur’an’da ne de hadiste böyle bir şey bulamazsınız. Tam tersine, aksini bulursunuz.

Saygıdeğer efendiler, İslamiyet çok yüksek bir dindir. Bilgiyi, kültürü, ilerlemeyi çok sever. Akıldan mantıktan hiç ayrılmaz. Yeryüzünde İslam dini kadar hürriyetçi, ilerici bir din yoktur. Bütün dinî hükümler, manevî yücelikleri ve yüksek fikirleri ihtiva eder. Ulaşmak istediği amaç, ahlâkın güzelliklerini, insanlığın erdemlerini kurmak ve sağlamaktır.

İşte Cenabı-ı Peygamber böyle buyuruyor: Bilgi olan gerçek olan söz, gerçeklere uygun bir söz, hukukî, sosyal, felsefî, ekonomik ve ahlâkî bir ilke, her nerede bulunursa bulunsun, her kimin ağzından duyurulursa duyulsun işte o söz, işte o gerçeğin sözü, işte o ilke, Müslümanların yitirip de aradığı kendi öz malıdır. Hiç tereddüt etmesin, hemen alsın. Nerede bulunursa bulunsun, herkesten çok bir Müslüman ona hak sahibidir. Herkesten önce alsın, onun öz malıdır. Bakınız bu ne yüksek bir sözdür. İşaret ettiği anlam ve mefhum bakımından, kavram bakımından ne büyük bir ilkedir. İşte bu hadisten de anlaşılıyor ki, İslamiyet bilgi ve kültüre, gerçeklere çok büyük bir değer veriyor. Hukukta hürriyetçi bir din olduğu gibi bilimlerde ve fenlerde de hürriyetçi bir dindir. Akıl ve mantığı ve bilgiyi, kültürü pek çok sever. Cahillikten ve körü körüne onu bunu taklît etmekten de pek nefret eder. Biz babalarımızı böyle bulduk, onların izinden ayrılmayız diyen dik kafalılara Kuran ‘Entüm ve âbâeküm fi dalâlin mübîn’ yani ‘siz ve babalarınız açık ve aşikâr ve doğru yoldan sapmışsınız’ buyuruyor.

Efendiler, halk bu gerçekleri anlamamış, bilmezmiş. Anlatalım, bildirelim, görevimizdir. Halk anlamamış, bilmemiş ise suç onlarda değil, anlatmayanlardadır, bildirmeyenlerdedir. Bundan sonra olsun anlatalım, uyaralım, doğru yolu gösterelim, aydınlatalım ve bu zavallı ülkeyi artık yürütelim (Bravo sesleri). Halifelik halifelik diye çökmüş gitmişiz. Perişan olmuşuz. Ne malımız, ne canımız, ne mülkümüz kalmış. Bütün

ülke yoksulluk içinde kalmış. Bu halifelüğün güzellikleri efendiler! (Bravo sesleri). Artık yürüyelim, dirilelim. Bütün uygarlık dünyası almış yürümüş ilerleme yolunda dev adımlarla gidiyor. Biz bunların arkasında boynu bükük yetim gibi bakıp bakıp da ‘Geçti kervan kaldık dağlar başında’ mı diyelim? Doğrusu insan üzülüyor. Ne yalan söyleyeyim aynı zamanda insana hiddet de geliyor. Ne acayip şey! İslam dini bu kadar yüksek ve ilerlemeyi seven din olsun da biz Müslümanlar, milletler ve toplumlar içinde en geride kalalım.¹⁰⁹

Adalet Bakanı Seyyid Bey’in İslam bilginleri ve hukukçularına, Kuran-ı Kerim’e ve Hz. Muhammet’in hadislerine dayanarak hilâfet hakkında yaptığı bu tarihî açıklamaların arkasından söz alan Başbakan İsmet Paşa şu konuşmayı yapmıştır: "Saygıdeğer efendiler, halifelik makamı hakkında verilecek karar için açılan tartışmalarda dinî ve siyâsî iki noktaya dokunuldu. Dinî tartışmalarda bütün konuşmacıların tamamen görüş birliğinde oldukları bir nokta vardır. Halifelik makamının kaldırılmasıyla İslamiyetin hükümlerinin korunmasında ve uygulanmasında hiçbir eksiklik olmayacaktır. Dinî bir tartışma ortamına girmek istemem. Ancak, hiçbir yanlış anlaşılma ile karşılaşmamak için, bütün konuşmacıların görüş birliği içinde oldukları noktaları ve bakış açıları arasındaki farkı belirtmek için söylüyorum. Dediler ki: ‘Dinî esas üzerine bulunurken cuma namazının kılınmasında halifelik makamının bir etkisi, bir konumu olduğunu zannedenler vardır; fakat bu çürük bir fikirdir’. Uzun ve delillere dayanarak açıkladılar ki, çürük, boş bir fikirdir. Türkiye Cumhuriyeti’nde halifelik makamı bulunmasa da İslam’ın gereklerinin yürütülmesinde bütün hükümler ve işlemler tamamen olacaktır. Hiç bir eksik bulunmayacaktır. Hakikat de bundan ibarettir. Zaten dört seneden beri Türkiye dâhilinde İslamiyet; Makam-ı Hilafetin hiçbir alakası, münasebeti, tesiri nüfuzu olmaksızın ahkâmını icra ediyor. Hakikat bundan ibarettir. İlâmaşallah bir tarzda devam edecektir.

Siyasi yanını tartışmaya geçiyorum. Bu konuda söz söylemek görevimizdir. İç politikamızda gösterilen endişe şudur: ‘Bunu halk nasıl karşılar, nasıl düşünür, Yüksek Meclisiniz bu kararı verdiği zaman halkın eğilimlerine tamamen tercüman olacak mıdır?’ gibi dört beş kişinin bile düşünmediği bir düşünceyi burada bir kişi söyledi. Halk dinî hükümlerin gerçeğine önem verir. Gerçeğin ve dinî hükümlerin nasıl olduğu açıklanmış, anlatılmıştır. Anlaşılmıştır ki, İslamiyet’in hükümleri tamamıyla yürürlükte olacaktır. Halifelik makamının hutbede etkisi yoktur. Gerçek budur. Konunun bu yanı, doğru bir fikir

¹⁰⁹Daha geniş bilgi için Bkz. TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 2, C: 7, s. 40-60.

ve bilgi açısından görüldükten sonra iki veya üç kişi bunun aksini zannederse bizim görevimiz aksini zannedenlere doğruyu, göstermektedir.

Eğer herhangi bir gerçeği uygulamak için, onun aksini zanneden herhangi bir kimse bile bulunmasın diye düşünürsek gerçekleri, doğruları uygulayabilmek için, gerçekleşmesi mümkün olmayan, çıkmaz yollara yönelmiş oluruz. Biz bir karara varmak için işin aslına uygun olan tedbirin ve bilgiyi aramaya mecburuz. Bir noktayı söylediler ki bunu büyük bir üzüntü ile bağırarak söylemeye mecburum. Güya İstiklâl Savaşı sırasındaki savaşmalar ve uğraşmalar, halifeliğe dayandırılan, halifeye dayanan herhangi bir hareketlendirme, ‘Halifelik makamını kurtaracağız, şunu yapacağız, bunu yapacağız’ diye herhangi bir teşvik biçiminde ortaya çıkmış... Arkadaşlar, Anadolu’nun bütün ovalarını doldurduğumuz, henüz gözleri açık yatan şehitler için bundan büyük saygısızlık olamaz. Düşünebilir misiniz ki: Beş yılbaşından sonuna kadar tamamen ayaklanmış, bütün vergilerini, sonrada ayrıca varını yoğunu vererek beş yıl bütün dünyaya karşı direnmiş bir millet, hele de akla ve bilgiye uygun olmayan bir uydurma ile bu büyük mücadeleye atılmış bulunsun (Vatan sevgisidir efendim sesleri).

Böyle bir mülâhaza milletin mücahedatının mahiyetini idrakte eksik kalmaktır. Bundan daha büyük bir mahiyeti varsa o da güya büyük tehlikeler karşısında milletler, heyûlalar ve uydurma şeyler kendilerini kurtarırlar, heyulalar ve uydurmalarla kurtulurlar; zannına mahal vermektir. Bu bizim için tehlikelidir, âti için tehlikelidir. Milletler mukaddes mefkûreler için, mukaddes hakikatler için toplanırlar. Mukaddes gayeler için yürürler. Mühim mevani büyük müşkülât karşısında nihayete kadar sarsılmayacak olan noktalar esasen, asla çürük zemin üzerinde bulunmayan hakikatlerdir (alkışlar). Saçma ve çürük nazariyeler ile ufak bir yokuş atlatırsınız, ikinci bir yokuş gelir onu da atlatırsınız, üçüncü bir yokuş gelir velhasıl herhangi bir ukabenin başında düşünmeye mecburdunuz. İstiklal harbinin esası, mefkûre-i istinadı bu kadar çürük müdür? Çürüklükten asla eser olmayan çelik, sağlam, derin temellere müstenittir. Bağımsızlık ülküsüyle, bu savaşın ülküsü milletin yaşama nedeni oldu ve milletin yaşama nedeni olarak da sonsuza kadar kalacaktır. Savaşlar ve uğraşlar sırasında şu veya bu biçimde diye halifelik makamına dayanan herhangi bir kuvvet almadık. Aksine olumsuz etkilerini gördük. Halife bütün etkisiyle, bütün vasıtaları ile son ana kadar milletin hayatı ve selameti, varlığı aleyhine ayak diredi. Mücahedat esnasında başarımız; halifelik makamının, Türk milletinin bağımsızlığı ve yazgısı üzerinde herhangi bir rol oynamayacağı, oynamadığı düşüncesini fiilî ve maddî olarak gerçekleştiren bir sonuçtur. Küçük bir hatıra olmak üzere, bunun

tamamen aksini yüce heyete belirtmek isterim. En güç anlarında toplanmış olan millete, subaylara, askere biz tehlikeleri açık açık söyledik. Arkadaşlar, subaylar, askerler, biliniz ki bütün dünya düşmanınızdır. Halife düşmanınızdır. Münafıklar düşmanınızdır. Şu devlet, bu millet, şu millet hepsi düşmanınızdır. Burası istilâ etmiş, şurasını istilâ etmiş ve halife sizi esir etmek isteyenlerle beraber olmuştur. Bunu açıktan açığa söyledik. Tehlikeleri bilerek, düşünerek, görerek belli bir amaca doğru yürüyen idrâk sahibi adamlar gibi toplanmış ve yürümüşlerdir. Gerçek bundan ibarettir. Ülkenin dört bir yanında bunu bilen ve bu hatıraları yaşayan yüz binlerce mücahit var.

Kısaca efendiler, lehte vealeyhte söyleyen konuşmacılar politikada, Türkiye'nin iç ve dış politikasında var olan şimdiki şeklin, şimdiki halifeliğin iki başlı görüntüsünü belirtmişlerdir. Şehitlerin hükümlerini, şehitlerin hatıralarına saygı ülkenin İstiklâl Savaşında harcadığı bütün uğraşlara dinî ve mantıklı bir sonuç sağlamak; bağımsızlık temeli üzerine karar vermenize bağlıdır. Türk milletinin bağımsızlığı, Türkiye'nin varlığı; her ülküden önce gerekli olan temeldir. Özellikle bu ülkü, tam bir açıklık ve tam bir kesinlikle belirttikleri ve açıkladıkları gibi dinî hükümlerle tamamen uyumaktadır. Bu esaslar çerçevesinde yüce meclisin vereceği karar Türk milleti için mutluluk sebebi olacaktır. Tam bir kesinlik ve samimiyetle uygulanacaktır".¹¹⁰

Başbakanın bu konuşmasından sonra Meclis Başkanı Fethi Bey gelen yeterlilik önergelerinden sonra halifeliğin kaldırılmasını sağlayan yasayı oylama sundu. Yapılan oylama sonunda 3 Mart 1924'te halifeliği kaldıran yasa oybirliği ile kabul edilmiştir.¹¹¹

Halifeliğin kaldırılmasıyla cumhuriyet rejimi tam anlamıyla gerçekleşmiş, çağdaşlaşmanın önündeki en büyük engel kaldırılmıştı. Halifeliğin kaldırılmasına yöneltilen eleştirilerin başında, bu makamın İslam dünyası üzerinde büyük bir etkisinin olduğu, Türkiye'de bulunmasının ülkeye dini ve siyasi çıkarlar sağlayacağı düşüncesi idi. Böyle düşünenler son anda hiç olmazsa Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi üstlenmesini önermişlerdir.¹¹² Halifeliğin kaldırılmasındansa Mustafa Kemal Paşa'yı halife olarak görmeye razı olduklarını belirten bu kimseler Atatürk'ün çabasını hiç anlayamamışlardı, kaldırılması için yasa çıkarılmış bir unvanın kendisine verildiğinde sürmesine göz yumabileceği gibi yanlış bir düşüncede olan kişilerdi. Kendisine böyle bir öneriyle gelen Antalya Mebusu Rasih Efendi'ye "Siz din bilginlerindensiniz. Halifenin devlet başkanı olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan uyrukların bana

¹¹⁰ Daha geniş bilgi için Bkz. TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 2, C: 7, s. 61-65.

¹¹¹ Saray, a.g.e., s. 70-79.

¹¹² Gencer-Özel, a.g.e., s. 213.

ulaştırdığımız dilek ve önerilerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, o uyrukların başındaki kişiler bunu kabul eder mi? Halifenin buyrukları ve yasakları yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler buyruklarımı yerine getirecekler midir? Bu duruma göre yapacak işi ve anlamı olmayan asılsız bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?” diyerek derhal reddetmiştir. Rasih Efendi'nin de bu teklifle gelmesinin sebebi de Kızılay (Hilal-i Ahmer) heyeti başkanı olarak Hindistan'a gitmesi ve oradaki bazı grupların taleplerine aracı olmaktan ibarettir. Talepleri de Mustafa Kemal Paşa'nın halifeliği kabul ederek esir insanları ayrılıklardan koruması şeklinde özetlenebilir.¹¹³ Aslında halifeliğin, papalığın Hıristiyanlıkta oynadığı rolü oynaması mümkün değildi. Halifelik, papalık gibi sadece manevi bir makam olmayıp, dünyevî iktidarı da temsil ediyordu. Nitekim İslam halifeleri aynı zamanda hükümdardılar. Dolayısıyla halifeliğin muhafazası, milli egemenlik üzerinde her zaman bir tehdit oluşturacaktı. Nitekim TBMM'de halife seçiminin yapıldığı gizli oturumda bazı hocalar yeni seçilecek halifenin İstanbul'da bırakılmayıp Ankara'ya getirilerek milletin ve devletin başında bulundurulmasını ve kendisine geniş yetkiler verilmesini, böyle yapılmazsa bütün İslam âleminin gücendirilerek aleyhimize çevrileceğini ileri sürmüşlerdi.

Diğer taraftan halifeliğin diğer Müslüman ülkelerin içişlerine karışmak, onlar üzerinde etkinlik sağlamak amacıyla kullanılması akılcı ve gerçekçi bir yol olamazdı. Yüzyıllardır yabancı devletlerin kendi içişlerinde karışmalarından büyük zararlar görmüş Türkiye böyle bir politikayı benimseyemezdi. Üstelik Türkiye'nin bu makam vasıtasıyla içişlerine karışmayı düşündüğü ülkeler aynı gerekçe ile Türkiye'nin içişlerine karışma hakkını kendilerinde görebilirlerdi. Ayrıca geçmişte, bu makamın gücünden sadece Türkler değil, Fransızlar ve Hindistan'daki bağımsızlık hareketlerini kırmakta İngilizler de yararlanmışlardı.

Esasen Osmanlı Devleti'ne Kırım'ın kaybedildiği yıllarda hilafetten yararlanması fikrini Fransa ve İsveç telkin etmişlerdi. Amaçları, Rusya Müslümanlarından yararlanıp çarlığın güneye inmesini önlemektir. Nihayet Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya için bir umut olmuşsa da halifenin İslam dünyasında sanıldığı kadar bir etkisinin olmadığı görülmüştü. Halifenin cihat ilanı Müslüman Arapların İngilizlerle işbirliği yapmasını önleyememiştir.

¹¹³ Akgün, a.g.e., s. 216-217; Mesut Çapa, “Mustafa Kemal Paşa'ya Halifelik Önerisi”, **Toplumsal Tarih**, C: I, S: I, (Ocak 1994), s. 14-17.

Savaştan sonra halifenin ülkesini işgal etmek için gelen Hıristiyan devletlerin kuvvetleri arasında pek çok Müslüman sömürge askeri bulunmaktaydı. Nihayet halifelğin kaldırılarak, son halifenin yurt dışına çıkarılmasından sonra hiçbir Müslüman devlet, kendisini halife olarak tanıyarak bağına basmamıştı. Halifenin otoritesi daha çok Sünni Türk dünyası üzerindeydi. Ancak bunun da abartıldığı kadar olmadığı, milli mücadele yıllarında görülmüştür. Büyük iddialarla kurulan Halife Ordusu (Kuvây-ı İnzibatiye) hiçbir varlık gösterememiştir. Şeyhülislam fetvası sadece din istismarcılarıyla, taassup sahibi cahil kitlelerin desteğini sağlayabilmişti. Ancak ne var ki, dinin siyasete alet edilmesinden Türk milleti her zaman sayısız zararlar görmüştür.¹¹⁴

Halifelik ve İslamiyet Türkiye’yi değil, bilakis Türkiye yapmış olduğu istiklal mücadelesiyle İslam dünyasını kuvvetlendirmişti. Hatta halifelik son milli ve katî neticeli mübarezede hiçbir iş görememişti. Bütün İslam dünyası manen Türkiye’ye yardımcı olmasına rağmen halife düşman tarafına geçmiş, istiklal ve gelişme yolunda Türk idealinin önünü keserek onu tehdide başlamıştı.¹¹⁵

Mustafa Kemal Atatürk de hilafetin kaldırılması konusunda;

“Son günlerde meclisçe ittihaz olunan mukarrerat, milletçe tabii ve hakiki bir surette zaten arzu edilmekte olan hususattır. Bunları fevkalade olarak telakkiye mahal yoktur. Millet bunları lisan-ı halile ve tabii bir tarzda istiyordu. Hakiki halas ve selamete karar vermiş olan bir milletten de başka türlü temayüle intizar edilemezdi. Bu mukarrerat millet ve memleket için herhalde çok hayırlıdır ve pek az zamanda bütün bu iyilikler tebarüz edecektir. Mazideki tarz-ı harekete ait nedametler bu suretle telafi olunacaktır”¹¹⁶ demek suretiyle olayı son noktayı koymuştur.

Halifelğin kaldırılması ve hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılması hakkındaki kanunun çıkarılması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne, Mustafa Kemal Paşa’ya ve İsmet Paşa’ya tebrik telgrafları gelmeye başlamıştır.¹¹⁷

Yazılı basında da konuyla ilgili haberler yer almış, örnek olarak verecek olursak Hâkimiyeti Milliye gazetesinin 4 Mart 1924 tarihli sayısında “Dün Büyük Millet Meclisi Makam-ı Hilafetin, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’nin ilgası hakkındaki kanunları kabul eyledi” ve “Saraylarda Telaş ve Seyahat Hazırlıkları” (EK-3) başlıklı yazılarına yer

¹¹⁴ Gencer-Özel, a.g.e., s. 213-214.

¹¹⁵ Sadi Borak, **Atatürk ve Din**, 3. Baskı, İstanbul, 1997, s. 96.

¹¹⁶ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C: III, s. 97.

¹¹⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Mehmet Demiryürek, “Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-III”, **Toplumsal Tarih**, C: 3, S: 1, (Ocak 1995), s. 57-64.

vererek kamuoyunu bilgilendirmişlerdir.¹¹⁸ Olumsuz yayın yapan basın organları da elbette vardı. Örneğin İzmir’de yayın yapan “Turan” gazetesi olumsuz propaganda yapması nedeniyle matbuat kanununun 22. Maddesi uyarınca geçici olarak kapatılmıştır.¹¹⁹ (EK-4)

Hükümet olumsuzluklara meydan verilmemesi için müftülüklere de Cuma hutbelerinde millet ve cumhuriyetin selamet ve saadetine dua edilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹²⁰

Türkiye’de halifeliğin kaldırıldığı 1924 yılından bu yana da hiçbir İslam ülkesi kendi devletinin başına bir halife getirmeyi düşünmemiştir.¹²¹

¹¹⁸ **Hâkimiyeti Milliye**, (4 Mart 1924), s. 1.

¹¹⁹ BCA: 30..18.1.1./9.15..12.

¹²⁰ BCA: 51..0.0.0./2.1..30.

¹²¹ Olcaytu, a.g.e., s. 24.

İKİNCİ BÖLÜM

2. EĞİTİM-ÖĞRETİM VE HUKUK ALANINDA YAPILAN İNKİLÂPLAR

2.1. Osmanlıdan Cumhuriyete Eğitim-Öğretim Sistemine Genel Bakış

Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi Selçuklular zamanında kurulmaya başlayan sistemin devamıdır. Bu sistem İslam dini temellerine dayalı olarak kendi içinde uyumlu bir bütünlük göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde eğitim öğretim faaliyetleri Enderun ve birkaç büyük medrese haricinde 19. yüzyılın ortalarına kadar devletin görev alanının dışında kalmış, vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. Geleneksel eğitim kurumları arasında sadece askerî eğitim ve yöneticilerin eğitimi devlet tarafından yürütülmüştür. Ancak, 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan endüstriyel gelişme karşısında Osmanlı Devleti eski üstünlüğünü yitirip zayıflamaya başlayınca yöneticiler birçok alanda yenileşmelere girişme zorunluluğu duymuşlardır. Bu alanların başında da eğitim-öğretim faaliyetleri gelmekteydi. Bu şekilde eğitim öğretim faaliyetleri bir devlet politikası niteliği kazanabilmiştir.¹²²

Osmanlı Devleti'nde eğitim öğretim alanındaki ilk yenileşme hareketleri, batı örneğine benzetilmeye çalışılan askerî okulların açılması şeklinde görülmüştür. Yenileşmelere askerî eğitim öğretimden başlanmasının temel sebepleri ise şunlardır:

- Osmanlılar savaşlarda yenilgileri çoğaldıkça bunu öncelikle Avrupalı subay ve askerlerin iyi yetişmiş olmalarına, kendilerinin de bu alanda geri kalmalarına bağlamışlar, öncelikle Avrupa tarzında bazı askerî yenileşmelere girişmeyi gerekli görmüşlerdir.
- 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı uzmanlar öncelikle askerî alanda yenileşmeyi tavsiye etmişlerdir.
- Yenilgiler nedeniyle askerî eğitim öğretimde yenileşmelere gidilmesine medreseliler bir şey diyemediğinden öncelikle bu alanda çalışılması mümkün olabilmiştir.

Bu çerçevede Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (1776), Mühendishane-i Berr-i

¹²² Mehmet Okur, "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 5, S: 1, (2005), s. 200.

Hümayun (1795), Tıphane-i Âmire ve Cerrahname-i Mamure (1827), Mekteb-i Fünun-i Harbiye (1834), Mızıka-i Hümayun Mektebi (1834) gibi askerî; rüşdiye mektepleri (1839), Mektebi- Maarif-i Adliye (1839), Mekteb-i Ulum-i Edebiye gibi sivil okullar açılmıştır.

II. Mahmut döneminden itibaren öğrenciler Viyana, Paris ve özellikle Londra'ya gönderilmeye başlanmıştır. Bu öğrenciler dönünce de önemli görevler üstlenmişler ve yararlı hizmetlerde bulunmuşlardır.¹²³

1838'de kurulan Meclis-i Umur-u Nafia, Tanzimat Fermanı'ndan hemen sonra kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat ve Meclis-i Maarif-i Umumiye hem eğitimde batılılaşmanın hem de örgütlenmeye gidişin ilk önemli belirtileridir. Eğitim ve öğretim alanında bu örgütlenmeye gidiş Islahat Fermanı'ndan sonra 1866 yılında Maarif-i Umumiye Nezaretinin kurulmasıyla bir adım daha ilerlemiş ve eğitim öğretim faaliyetlerinin devletin görevi ve kontrolü altına girmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır.¹²⁴

Tanzimat döneminde eğitimin geliştirilmesi, devleti felakete gidişten kurtaracak bir yol olarak benimsenmiştir. Eğitimin böyle bir siyasal ve toplumsal işlevinin bulunduğu fark edilmesi Türk eğitim tarihinde çok önemli bir teşhistir. Yine bu dönemde eğitim bir bilim olarak görülmeye başlanmış ve eğitim bilimleri kitapları yazılmıştır. 1869'da yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile medrese dışındaki örgün eğitimde ilk, orta ve yüksek şeklinde bir derecelemeye gidilmiş ve kısmen kâğıt üzerinde kalsa da kapsamlı düzenlemeler düşünülmüştür.¹²⁵

Osmanlı eğitim sistemindeki bu karmaşıklığın bir diğer ucunu da azınlık ve yabancı okullar oluşturmaktaydı. 19. yüzyılın ortalarından itibaren yabancı okullar açılmaya başlanmış ve eğitimde çok farklı bir sorun ortaya çıkmıştır. Zira bu okullar misyonerlik faaliyetleriyle beraber bağlı oldukları devletler lehine hareket edebilecek işbirlikçiler yetiştiriyordu.¹²⁶

Eğitim öğretim kurumlarının yeniden yapılandırılmasında dönemin önde gelen aydınlarının önemli rolü olmuştur. 1860'larda ortaya çıkan ve Namık Kemal, Ziya Paşa ve Mustafa Fazıl Paşa gibi aydınların temsil ettiği 'Yeni Osmanlılar' hareketi ve daha sonra ortaya çıkan 'İttihat ve Terakki Cemiyeti' eğitimde akılcılığın, bilimselliğin meslekî eğitimin ve halkın ihtiyaçlarının göz önüne alınmasını istiyorlardı. Ancak, ayrı ayrı iki

¹²³ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)**, 7. Baskı, İstanbul, 1999, s. 124.

¹²⁴ Okur, "Milli ve Modern Bir Eğitim", s. 201.

¹²⁵ Akyüz, a.g.e., s. 137-138.

¹²⁶ Okur, "Milli ve Modern Bir Eğitim", s. 202.

sistemde okumuş, hayat görüşleri farklı iki nesil arasındaki anlaşmazlık yüzünden eğitim meseleleri de dahil olmak üzere hiçbir işin üzerinde ciddi olarak durulamıyordu. Çünkü bir heyeti teşkil edenler zihniyet bakımından en azından ikiye ayrılıyordu: Halktan kopmuş mektepliler ve halkın içinde ve halktan kuvvet alan medreseliler. Her meselenin karşısına bu iki zihniyet dikiliyor, her iki taraf da onu kendi açısından halletmek istiyor ve ona göre fikirler ileri sürüyorlardı. Onun için hiçbir işte esaslı bir karara varılamıyordu.

II. Meşrutiyet devrinde medrese ve sıbyan mekteplerinin Maarif'e devredilmesi gibi Tevhid-i Tedrisatın bazı ön adımları atılmışsa da medrese-mektep ikiliği devam etmiştir.¹²⁷ Bu dönemde medreselerin ıslahı için fikirler ve teşebbüsler yaygınlaşmıştır. Örneğin Şubat 1910'da Medaris-i İlmiye Nizamnamesi çıkartılmıştır. Nizamnameye göre tüm medrese öğrenimi 12 yılda tamamlanmakta, programda matematik, geometri, fizik, kimya, astronomi, kozmografya, tarih, coğrafya ve Farsça gibi derslere de yer verilmiştir. Eylül 1914'te de Şeyhülislam Hayri Efendi'nin çabalarıyla İslah-ı Medaris Nizamnamesi çıkartılmıştır. Buna göre de İstanbul medreseleri Dar-ül Hilafet'il Aliyye Medresesi adı altında yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle şeyhülislam, meslek derslerini daha düzenli okutmayı, müspet bilim derslerine de yer vererek medreseleri Maarif Nezareti mekteplerine benzetmeye çalışmıştır. Nisan ve Ekim 1917 tarihlerinde Şeyhülislam Musa Kazım Efendi de bir nizamname çıkartarak 1914 ıslahatı doğrultusunda yeni düzenlemeler yapmış Dar-ül Hilafet'il Aliyye Medresesi'nin üzerinde Medrese-i Süleymaniye adında bir kurum oluşturmuştur.¹²⁸

Meşrutiyet yıllarında eğitimde niceliğe yani okul, öğrenci ve öğretmenleri sayıca artırmaya öncelik verilmiştir. Niteliğin önemi konusunda bazı görüş ve uygulamalar görülse de nitelik her zaman ikinci planda kalmıştır. Bu dönemden itibaren eğitimin bilim olarak işlenmesinde ciddi gelişmelere sağlanmış, Avrupa'nın önemli eğitimcilerinin fikir ve yöntemleri çok daha iyi tanınmaya başlanmıştır. Pedagoji ve eğitim, eğitimcilerde ve toplumda gittikçe saygı ve ilgi uyandıran bilimler olarak görülmüştür. Bu dönemde eğitimde yeterli girişim ve atılımlar yapılamamışsa da eğitim ve öğretmen sorunları meslekî dergiler ve genel basında ilk kez geniş ölçüde tartışılmış, yeni ve orijinal görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları da cumhuriyet dönemindeki uygulamaların fikir temelini oluşturmuştur (Köy enstitüleri gibi).¹²⁹

¹²⁷ Okur, "Milli ve Modern Bir Eğitim", s. 201-202.

¹²⁸ Akyüz, a.g.e., s. 247.

¹²⁹ Akyüz, a.g.e., s. 230.

2.2. Osmanlıdan Cumhuriyete Hukuk Sistemine Genel Bakış

Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemi dinî esaslara dayanmakta devlet ve toplum hayatında din egemen olmakta idi. Dinî esaslara dayalı hukuk diğer deyimle şer'i hukuk dinî devlet anlayışının sonucu idi. Kuran bütün ilişkileri düzenlemek için ilk müracaat edilen kaynaktı Kuranda konuyla ilgili bir hüküm bulunamazsa hadis diye ifade edilen Hz. Muhammet'in sözleri ikinci sırada yer almakta idi. Kuranda ve hadiste hüküm bulunmayan hallerde ise kıyas ve icmaya başvurulurdu. Kıyas fıkıh bilginlerinin din ve dünya işleriyle ilgili ana kurallardan, kaynaklardan yararlanarak benzer olayların çözümüne uygun bir yol tutulması anlamına gelmekteydi. Kıyastan bir sonuç alınamazsa icmaî ümmet denen bütün din bilginlerinin üzerinde birleştiği bir çözüm yolu aranırdı. Devlet yönetiminde ve fertlerin karşılıklı ilişkilerinde uygulanan kurallar bütünüyle İslami kaynaklarda yer almazsa devlet yönetiminde bulunan kişiler bu alanların düzenlenmesini örf ve adet hukuku ile düzenlemekte idiler. Ancak padişahın koyduğu örfi hukuk şer'i hukukun dışına çıkamaz ve kurallarına karşı olamazdı. Yani örfi Osmanlı hukuku şer'i hukukun vesayeti altındaydı. Tanzimat döneminden önce şer'i hukuka göre düzenlenmişti. Müslüman olmayan tebaaya ve yabancılara ise kendi hukukları uygulanmaktaydı.¹³⁰ Tanzimat döneminden itibaren de hukuk alanında batılılaşma başlamıştır. Bu dönemden itibaren batının pozitif hukuk kurum ve kuruluşları eksikliklerine rağmen aynen alınmaya başlamıştır. Bu çerçevede Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Teşkilatı kurulmuş ve 1840 yılında bir ceza kanunu kabul edilmiştir. 1841 yılında da Ticaret Kanunu tasarısı hazırlanmış ancak muhalefetin etkisiyle ancak 1850 yılında yürürlüğe girmiştir. 1863 yılında Deniz ve Ticaret Kanunu yürürlüğe girmiş, 1868'te ise Şuray-i Devlet kurulmuştur. Yine bu dönemde karma mahkemeler kurulmuştur. Yine bu dönemde Fransız Medeni Kanunu'nun alınması tartışmaları yapılsa da İslam hukukuna göre hazırlanmış olan Mecelle kabul edilmiştir. Bu dönemden itibaren her alanda olduğu gibi hukuk alanında da eski ve yeni ikiliği devletin sonuna kadar süregelmiştir.

Ülkelerin hukuk düzeni siyasi iktidarın tutumuna göre bazen tamamen değiştirilebilir, bazen da yeni şartlara uydurulur. Birinci halde 'Hukuk inkılâbı'; ikinci halde ise 'Hukuk reformu' veya 'Hukuk ıslahatı' söz konusu olur.

¹³⁰ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 250-253.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken hukuk inkılâbı yolunu seçmiş ve böylece ülkede köklü bir hukuk değişikliğine gitmiştir. Bunun sebebi, yeni bir Türk devletinin kurulmuş olmasında aranmalıdır. Gerçekten Atatürk bir taraftan çok milletli imparatorluktan milli devlet sistemine geçerken diğer taraftan da sultan hâkimiyetinden millet hâkimiyetine ve nihayet teokratik devlet düzeninden lâik devlet düzenine geçiyordu. Monarşik ve teokratik devlet düzeninin hukuku, cumhuriyetçi millet hâkimiyetine dayanan lâik devlet anlayışının hukuk düzeni olamazdı. Bu sebeple, millet hâkimiyetine dayanan yeni lâik cumhuriyetin hukuk düzeni baştan aşağı değişmeli, çağdaş ihtiyaçlara uyan bir hukuk düzeni bütün yönleriyle derhal kurulmalıydı.¹³¹ Atatürk 1 Mart 1922'de üçüncü yasama yılını açış konuşmasında bu konuda “Bizim milletimiz ve hükümetimiz, adalet fikri ve adalet zihniyeti noktasından hiçbir medenî kavimden dün değildir. Belki tarih bu noktadan yüksek olduğumuza şahadet eder. Binaenaleyh bizim hukuk-i mevzuatımızın bilcümle medenî devletlerin kanuni müdevvenatından nakıs olması caiz değildir... Adlî siyasetimizin temel esası, zamanın değişmesi ile hükümlerin dahi değişmesi lazım geleceği inkâr olunmaz kaidesidir” demiştir.¹³²

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 tarihindeki meclisi açış konuşmasında hukuk alanında yapılması gereken reformları şöyle haber vermişti:

“Mühim olan nokta, adlî telakkimizi, adlî kanunlarımızı, adlî teşkilatımızı, bizi şimdiye kadar şuuri, gayri şuuri tesir altında bulunduran, asrın icabatına gayri müvafık revabıttan bir an evvel kurtarmaktır. Millet, her mütemeddin memlekette olan terakkiyatı adliyenin, memleketin ihtiyacatına tevafuk eden esasatını istiyor. Millet; seri ve kati adaleti temin eden medeni usülleri istiyor. Milletin arzu ve ihtiyacına tabi olarak, adliyemizde her günâ tesirattan cesaretle silkinmek ve seri terakkiyata atılmakta asla tereddüt olunmamak lazımdır. Hukuk-u medeniyede, hukuk-u ailede takip edeceğimiz yol, ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta, idare-i maslahat ve hurafelere merbutiyet, milletleri uyanmaktan men eden en ağır bir kâbustur. Türk milleti, üzerinde kâbus bulunduramaz.¹³³

Yeni kurulan Türk devletinin iki temel taşı cumhuriyetçilik ve lâiklikti. Her devletin hukuk sisteminin devletin temel felsefesine uygun olması gerekir. Bu yüzden lâik bir devletin hukuk kuralları din ile ilgili olmamalıydı. Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti lâikliği temel ve vazgeçilmez bir ilke olarak benimsediği için bu

¹³¹ Fikret Eren, “Atatürk ve Hukuk”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk'ü Anma Günü**, Ankara Üniversitesi Rektörlük Yayınları, Ankara, 1984, s. 22.

¹³² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C:I, s. 239.

¹³³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C: I, s. 347-348.

ilkeye uygun olmayan hukuk kurallarını ortadan kaldırmak ve yerlerine yenilerini koyma yoluna gitmiştir.¹³⁴

Hukuk devriminin en önemli yönü şüphesiz hukuk devletine geçişi sağlamasıdır. Böylece devlet de vatandaş kadar hukuka saygılı ve bağlı hale gelmiştir. Keyfiliğin önü kapatılmış, hukuka uygunluk amaç haline gelmiştir.

2.3. Tevhidi Tedrisat Kanunu ve Eğitimin Yeniden Yapılandırılması

Türk Milletinin varoluş mücadelesi verdiği milli mücadele günlerinde bile Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim öğretim faaliyetlerini dikkatle takip ettiği, önemle üzerinde durduğu ve modern bir eğitim sistemi meydana getirmeye çalıştığını gösteren örnekler çoktur. Örneğin 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında yapılan Ankara'daki 1. Maarif Kongresi sırasında şunları söylemiştir:

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli bir etken olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelebilen bütün etkilerden tamamen uzak, milli ve tarihi özelliğimizle uyumlu bir kültür kastediyorum. Çünkü deha-i millimizin inkışafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lâalettayin bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin yıkıcı neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (haraset-i fikriye) zeminle mütenasıptir. O zemin milletin seciyesidir”¹³⁵

Maarif Kongresi çalışmalarını savaş dolayısıyla bir sonuca varamadan erken bitirmiştir. Kongre bir sonuca varamasa da öyle bir zamanda toplanmış olması ve Mustafa Kemal Atatürk'ün açış konuşmasıyla Türk milletinin eğitim tarihinde önemli bir yer tutar. Burada milli bir eğitim almış, öncelikle milli varlığını koruması en temel değer olarak kendisine öğretilmiş yeni bir insan tipinin yetiştirilmesi gereği üzerinde durulması diğer önemli özelliğidir.¹³⁶ Konuyla ilgili bir diğer örnek de Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Mart 1922'de TBMM'yi açış konuşmasıdır. Burada, manevi kuvvetlerin özellikle ilim ve irfan ile yüksek bir surette gelişebileceğini bu sebeple de hükümetin en önemli görevinin maarif

¹³⁴ Temuçin Faik Ertan, “Tanzimat'tan Cumhuriyete Hukuk Reformuna Genel Bir Bakış”, Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI'ya Armağan, Ankara, 1995, s. 225-226.

¹³⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C:II, s. 19-20.

¹³⁶ Akyüz, a.g.e., s. 276-280.

işleri olduğunu, bu işlerde başarı sağlayabilmek için de milletin bugünkü durumuyla, sosyal hayatın ihtiyaçlarıyla, çevre şartlarıyla ve çağın gerekleriyle tamamen orantılı ve uyumlu bir program izlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Konuşmasında ayrıca Türk milletini asırlardır yöneten hükümetlerin maarifi yaymak istediklerini açıkladıklarını; ancak, bu isteklerine ulaşabilmek için doğu ve batıyı taklitten kurtulamadıklarını sonuçta da milletin cehaletten kurtulamamasına sebep olduklarını belirterek maarif siyasetinde önceliğin cehaleti ortadan kaldırmaya verilmesi gerektiğine değinmiştir.¹³⁷ Bir diğer konuşmasında da “Eğitim ve öğretimi birleştirmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden kurulu bir millet yapmaya imkân aramak abesle uğraşmak olmaz mı idi? Dünya medeniyet ailesinde saygı toplayan bir yerin sahibi olmaya lâyük Türk milletinin evlâtlarına vereceği eğitimi mektep ve medrese adında birbirinden büsbütün başka iki çeşit kuruluşa bölmeye katlanabilir miyiz?” demektedir.¹³⁸

Mustafa Kemal Atatürk 1 Mart 1923 tarihinde TBMM’de yaptığı açış konuşmasında da eğitim öğretim faaliyetlerinin birleştirilmesinden ve anlamsız, plansız bir din eğitiminin son bulması için önlem almanın zamanının geldiğine şu şekilde değinmiştir:

“Efendiler, evladı memleketin müstereken ve mütesaviyen iktisaba mecbur oldukları ulüm ve fûnun vardır. Âli meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecat-ı tahsile kadar, terbiye ve tedriste vahdet, heyet-i içtimaiyemizin terakki ve taalisi nokta-i nazarından çok mühimdir. Bu sebeple Şer’iye Vekâletiyle Maarif Vekâletinin bu hususta tevhid-i fikir ve mesai eylemesi temenniye şayandır.¹³⁹

15 Temmuz 1923’te toplanan 1. Heyet-i İlmiye Kongresi de eğitim öğretimin millileştirilmesi ve modernleştirilmesi yönünde atılan önemli bir adım olmuştur. Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa Bey başkanlığında toplanan kongrede, maarif-i umumiye icraat programı, millî kültür, önemli başvuru kitaplarının Türkçeye çevrilmesi, millî sözlük ve dilbilgisi, millî müzik, dil ve edebiyat, millî tarih kitaplığı, millî arşiv, millî tarih ve coğrafya enstitüleri, millî müze, ilköğretim programında değişiklikler, Ankara’da yüksek dereceli dersler verilmesi, ilkokuldan sonra hayata hazırlık programı, sultanilerde teşkilat, öğretim süresi ve isminde değişiklik, İstanbul Darülmüallimin ve Darülmüallimatında birer yüksek kısım açılması gibi önemli konular görüşülmüş ve bazı kararlar alınmıştır.

¹³⁷ Okur, “Milli ve Modern Bir Eğitim”, s. 200-205.

¹³⁸ Ergun Özbudun, “Atatürk ve Lâiklik”, **AAMD**, S: 24, C: VIII, (Temmuz 1992), s. 433.

¹³⁹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C:I, s. 318.

Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa Bey 1. Heyet-i İlmiye Kongresi'nden sonra 'Maarif Misakı' adıyla yayımladığı genelgede ise Türkiye Cumhuriyeti millî eğitiminin amaçlarını kısaca şu esaslara dayandırmaktaydı:

- Milliyetçi, halkçı, inkılâpçı, lâik ve cumhuriyetçi vatandaşlar yetiştirmek,
- İlköğretimi yaygınlaştırmak, herkese okuma yazma öğretmek,
- Yeni kuşakları bütün öğrenim derecelerinden geçirmek, onları ekonomik hayatta başarılı kılacak bilgilerle donatmak.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bu amaç ve ilkeleri gerçekleştirmek hiç de kolay değildi. Zira cumhuriyet kurulduğunda devralınan miras son derece olumsuzdu. Ekonomik kaynakların önemli bir bölümü kullanılamayacak durumdaydı. Zaferin getirdiği mili gurura rağmen yorgunluk had safhada, elde bulunan kurum ve işletmeler verimsiz, teknik elemanlar yetersizdi. Ülkenin atılım yapmasına müsait olmayan kanunlar yöneticileri zor durumda bırakıyordu. Ayrıca toplumda yeni düşünce ve atılımlara müsait olmayan düşünce biçimi mevcuttu. Saltanat ve halifeliğin kaldırılması önemli oranda bir iç muhalefet doğurmuştu. Dış politikada ise Türkiye'ye karşı ön yargılar mevcuttu. Cumhuriyetin ideallerini gerçekleştirebilecek kalifiye elemanların önemli bir bölümünün savaşlarda kaybedilmiş olması da diğer bir olumsuzluktu. Eğitim öğretim kurumları cumhuriyetin ideallerini gerçekleştirmekten uzak ve çağ dışı bir yapı arz ediyordu. Halkın %90'ndan fazlası okuma yazma bilmemekte, bilenler de modern ve teknik bir eğitimden ziyade geleneksel eğitim kurumlarından yetişmişlerdi.

Eğitimde millilik, modernlik ve lâiklik esaslarının uygulanabilmesi için eğitim öğretimin birleştirilmesine ihtiyaç vardı.¹⁴⁰ Bu yüzden de Tevhidi Tedrisat Kanunu kabul edilmiştir.

3 Mart 1924'de kabul edilen Tevhidi Tedrisat Kanunu teklifinde 'Bir devletin irfan ve maarifi umumiye siyasetinde milletin fikir ve hissî itibariyle birliğini temin etmek için tevhidi tedrisat en doğru, en ilmî ve asrî ve her yerde fayda ve iyilikleri görülmüş bir ilkedir. 1839 Gülhane Hattı Hümayunu'ndan sonra açılan Tanzimat-ı Hayriye devrinde saltanat münderise-i Osmaniye tevhidi tedrisata başlamak istemiş ise de buna muvaffak olamamış ve bilakis bu hususta ikilik bile meydana gelmiştir. Bu ikilik tek terbiye ve tedris nokta-i nazarından birçok zararlı sonuçlar doğurdu. Bir milletin bireyleri, ancak bir terbiye görebilir; iki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetişir. Bu ise his birliğini, fikir ve dayanışma gayelerini toptan ihlâl eder' denilmiştir. Kanun teklifinin kabulü takdirinde

¹⁴⁰ Okur, "Milli ve Modern Bir Eğitim", s. 206-208.

Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde ve bilumum irfan kurumlarının tek mercii Maarif Vekâleti olacaktır. Bu suretle bilcümle mekteplerde bundan böyle cumhuriyetin irfan siyasetinden mesul ve irfanîyatımızı his ve fikir birliği dairesinde ilerletmeye memur olan Maarif Vekâleti müspet ve müttehit bir maarif siyaseti tatbik edecektir.¹⁴¹

Kanun incelendiği zaman; Türkiye dâhilindeki bütün eğitim-öğretim kurumlarının Maarif Vekâletine bağlı olduğu; Şeriye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mekteplerin Maarif Vekâletine devir ve raptedildiği; Maarif Vekâleti'nin yüksek dinayat mütehasısları yetiştirmek üzere Dar'ül-fünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hutabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edeceği görülmektedir.¹⁴² (EK-6)

Tevhidi Tedrisat kanununun uygulanmasıyla ilk, orta ve yükseköğretimde amaç birliğinin sağlanmasına çalışılmıştır. Millî kültürün geliştirilmesi, nesillerin farklı akım, görüş ve maksatlı yetiştirme ve şartlandırılmasından kurtarılması, cumhuriyetin hedeflerinin gerçekleştirilmesi planlandı. Ayrıca eski eğitim kurumlarının tavsiyesi ve yabancı okulların denetlenmesi bu kanunla başarılmıştır. Bu açıdan son derece radikal bir reformdur.

Tevhidi Tedrisat kanununun çıkarılması diğer eğitim reformlarına da alt yapı oluşturmuştur. Kanun, öğretim birliğini esas aldığı için müfredatların hazırlanması ve teşkilatlarının düzenlenmesi zorunluluğunu getirdi. Buna bağlı olarak 1924'ten itibaren yeni öğretim programları, müfredatlar, ders planları ve öğretmenlerin statülerini belirleyen yasal düzenlemeler yapılmıştır.

1924 yılındaki bir diğer önemli gelişme ise Türk eğitim sistemini incelemesi ve görüşlerinin alınması için yabancı uzmanların ülkeye getirilmesine karar verilmesidir. Bu maksatla Prof. Dr. John Dewey, Prof. Dr. Alfred Kühne, Prof. Dr. Omer Buyse, Prof. Dr. Beryk Parker, Prof. Dr. Albert Malche, Prof. Dr. George Stichler, Prof. Dr. Oskar Frey ve Prof. Dr. Ernst Egli gibi birçok uzman getirilmiş ve onların önerilerinden yararlanılmıştır¹⁴³

Öğretimin birleştirilmesi ve böylece lâikleştirilmesi, ulusal yaşantımızda büyük ve önemli bir atılım olmuştur. Türk ulusunun uluslar arasında saygın yerini alması için

¹⁴¹ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 2, C: 7, s. 25.; İsmet Giritli, "Atatürk Cumhuriyeti'nin Lâiklik İlkesi" AAMD, C: II, S: 4, (Kasım 1985), s. 61.

¹⁴² TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 2, C: 7, s. 25-26.; BCA: 51..0.0.0./2.4..8.

¹⁴³ Okur, "Millî ve Modern Bir Eğitim", s. 209-212.

çocuklarına vereceği eğitimi mektep ve medrese adlarıyla birbirinden tamamen değişik iki ayrı öğrenim kurumuna bırakamazdı. Öğretimi, tümüyle Milli Eğitim Bakanlığı'nın idare ve sorumluluğuna vererek birleştirmedikçe aynı düşünce ve zihniyette kişilerden oluşan bir ulus yaratmaya olanak yoktu.¹⁴⁴

2.4. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin Kaldırılması

II. Mahmut döneminde yapılan yenilikler çerçevesinde şeyhülislamlığa resmi bir ikametgâh belirlenerek bazı vakıflar ayrı bir vakıf idaresine verilmiştir. Böylece padişahın bu makam üzerindeki denetimi de artmış oldu. 1839 Tanzimat Fermanı ile gelen yenilikler çerçevesinde, din işleri ile hukuk işlerinin birbirinden ayrılması fikri güçlenmiştir. Şuray-ı Devlet kuruluşu ile şeyhülislamlığın bazı yargı yetkileri elinden alınmış. 1879'da kurulan Adliye Nezareti de adli işlerin büyük çoğunluğunu şeyhülislamlıktan devralmıştır.

1908 II. Meşrutiyet yönetimi ile birlikte yenileşme hareketleri daha da hızlandı. Büyük düşünür Ziya Gökalp'in 1915'te ortaya attığı tartışma ve 1917 yılında İttihat ve Terakki Partisi Kongresi'ne sunduğu öneri ile Diyanet ve Kaza (Adliye) işlerinin birbirinden ayrılması sağlandı. Mahkemelerin yönetimi Adliye Nezareti'ne, medreselerin denetimi de Maarif Nezareti'ne verilerek şeyhülislam bakanlar kurulundan çıkartıldı. Fakat 1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkılınca bu yeniliklerden dönüldü ve şeyhülislamlık eski halini aldı.¹⁴⁵

Hilafetin kaldırıldığı 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılan diğer önemli bir kurum, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti idi. Bu vekâlet 2 Mayıs 1920 tarihinde kurulan ilk Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 11 bakanlığından biriydi. Osmanlı Devleti'nin 'Şeyhülislamlık Makamı'na denk olarak meydana getirilmişti, fakat onun gibi bir fetva makamı olarak çalışmıyordu.¹⁴⁶

3 Mart 1924 tarihinde Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve elli iki arkadaşının teklifi ile meclise sunulan 429 sayılı kanunla Şer'îye ve Evkaf Vekâleti de kaldırıldı.¹⁴⁷ Kanunun gerekçesi şu şekildeydi: Din ve ordunun siyaset cereyanları ile alakadar olması birçok mahâziri dâidir. Bu hakikat bütün medeni milletler ve hükümetler tarafından bir düstur-u esasi olarak kabul edilmiştir. Bu nokta-i nazardan yeni bir hayat varlığı temin etmek

¹⁴⁴ Olcaytu, a.g.e., s. 78.

¹⁴⁵ Manaz, a.g.e., s. 178.

¹⁴⁶ Manaz, a.g.e., s. 175.

¹⁴⁷ Manaz, a.g.e., s. 179.

vazifesini deruhde eden Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esasiyesi'nde zaten muhaddes olan Şer'îye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin mevcut olması muvafık olamaz. Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin ilgasına nazaran da bütün evkafın millete intikal etmesi ve ona göre de idare edilmesi tabî bir neticedir.

Kanunun bazı maddeleri aşağıdaki şekildedir:

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyetinden muamelâtı nâsa dair olan ahkâmın teşrii infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup dini mübîni İslamın bundan maada itikadat ve ibatada dair bütün ahkâm ve mesalihin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir.

Madde 2 — Seriyeye ve Evkaf Vekâleti mülgadır.

Madde 3 — Umuru Diyaneye Reisi, Başvekâlin inhası üzerine Reiscumhur tarafından nasb olunur.

Madde 4 — Diyanet İşleri Reisliği Başvekâlete merbuttur. Diyanet İşleri Reisliğinin bütçesi Başvekâlet bütçesine mülhaktır. Umuru Diyaneye Riyaseti teşkilâtı hakkında bir Nizamname tanzim edilecektir.

Madde 5 — Türkiye Cumhuriyeti memaliki dâhilinde bilcümle cevami ve mesaciti şerifenin ve tekkâyaya ve zevayanın idaresine imam, hatip, vaiz, şeyh, müezzin ve kayyımların ve sair müstahdeminin tâyin ve azillerine Diyanet İşleri Reisi memurdur.

Madde 6 — Müftülerin mercii Diyanet İşleri Reisliği'dir.

Madde 7. — Evkaf umuru milletin hakiki menafiine muvafık bir şekilde halledilmek üzere bir müdüriyeti umumiye halinde şimdilik Başvekâlete tevdi edilmiştir.¹⁴⁸

2.5. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kurulması

Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla din-devlet ilişkileri açısından kademeli olarak son derece önemli değişiklikler yapılmış, dini müesseselerin siyasi ve idari yönetim üzerindeki etkinliğini azaltmak ve siyasi iktidar tarafından denetim altında tutulmasını sağlamak maksadıyla dinin sadece itikat ve ibadet hükümleriyle dini kurumların yönetimini yürütecek cumhuriyetin merkezinde Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

¹⁴⁸ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 2, C: 7, s. 21-22.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dinin yönetimdeki etkinliğinin azaltılması yönünde düzenlemeler yapılmış, sosyal problemlerin çözümünde din dışı arayışlara gidilmiş, devlet yapısı içerisinde en yüksek dini otorite kabul edilen şeyhülislamlığın görev alanı sürekli olarak daraltılmış, cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da önce şeyhülislamlıktan Şer'îye ve Evkaf Vekâletine geçilmiş, sonra da 3 Mart 1924 tarihinde bu bakanlık lağvedilerek Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.¹⁴⁹

Atatürk, Şer'îye ve Evkâf Vekâleti yerine şeri işleri yürütmek üzere, Başbakanlığa bağlı bir "Diyanet İşleri Başkanlığı" ve evkaf işlerini de yürütmek için de "Vakıflar Umum Müdürlüğü"nü kurdu.¹⁵⁰ Böyle olunca da dini otoritenin siyasi gücüne son verilmiş oldu.¹⁵¹ Artık II. Mahmut tarafından başlatılan ulemanın bürokratlaştırılması, mantıkî sonucuna ulaşmıştı. İslamîlik devletin bir dairesi olmuştu, ulema küçük memurlar haline dönüşmüştü.¹⁵²

Diyanet İşleri Başkanlığı'nda başkanlığa ilk olarak 30 Mart 1924 tarihinde Ankara'daki Milli Mücadele önderlerinden ve Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük destekçilerinden olan Mehmet Rifat Börekçi en yüksek devlet memuru maaşıyla tayin edildi. Mehmet Rifat Börekçi, şeyhülislamın milli mücadele liderleri hakkında verdiği idam fetvasına karşı, 5 Mayıs 1920 tarihinde milli mücadeleyi savunan bir dini bildiri yayımlamıştı. Bu yüzden de 6 Haziran 1920'de padişahın 'Divan-ı Harb'i tarafından ölüme mahkûm edilmişti.¹⁵³

Lâik bir devlette din kurumlarının devlet işleri (fonksiyonları) yapamayacağı gibi, devlet kurumlarının da din işlevlerini yerine getirmemesi gerekir. Bu yapılanmalar Atatürkçü düşüncedeki lâiklik anlayışının gereğidir. Başka ifadeyle bu husus Türkiye'nin kendi özel şartlarına bağlı olarak oluşmuştur ve kendine özgüdür.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet çatısı altında anayasal bir kurum olarak yer alması Türk halkının özel durumu sebebiyledir. Devlet bu özel durum sebebiyle din işlerinin yürütülmesini ve mesleki din eğitimi öğretiminin yapılmasını kamu hizmeti saymış, masraflarının genel bütçeden karşılanmasını uygun görmüştür. Böylece dinin devlet hayatına karışmasına son verilmek istenmiştir. Diyanet teşkilatının genel idare

¹⁴⁹ Kamil Kaya, **Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı**, İstanbul, 1998, s. 144.

¹⁵⁰ Mehmet Saray, "Hilafet Tartışması", **Atatürk'ün İslama Bakışı: Belgeler ve Görüşler**, AAMY, Ankara, 2005, s. 180.

¹⁵¹ Olcaytu, a.g.e., s. 30.

¹⁵² Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 409.

¹⁵³ Manaz, a.g.e., s. 180.

içinde yer alması lâikliğe aykırı değil; aksine lâikliği koruyucu nitelik taşıyan bir çözüm şeklidir. Zira Türkiye’de dinin, başta devlet ve siyaset hayatı üzere toplum hayatı üzerindeki güçlü etkileri yüzyıllardır süregelen bir gerçek olduğuna göre, din işlerinin devlet kontrolünün dışında bırakılmasının, özellikle lâik cumhuriyetin hayatiyeti açısından sakıncalar ve tehlikeler doğuracağı ortadadır. Bu husus, Türkiye’nin sosyal şartları ve din adına oluşturulan gelenekler göz önüne alındığında bir mecburiyet olarak ortaya çıkmaktadır.

Atatürkçü düşünce sistemindeki lâiklik, batıdan aynen kopya edilmemiş, köklerini Türk tarihinden almış ve tarih içinde gelişmesini sürdürmüştür. Türk tarihinde ve İslam dininde devletten ayrı olarak –kiliselere benzer– kurumlaşmış bir cemaat örgütüne rastlanmamaktadır. Aslında İslam dininde dini örgüt kurmaya yetkili bir ruhban sınıfına yer verilmemektedir. Başka bir ifadeyle Hıristiyan toplumlarındaki devlet ve kilise ayrışmasını çağrıştıracak bir uygulamaya rastlanmamakta, böyle bir anlayış ve görüş İslam dininin bünyesinde yer almamaktadır.

Din eğitim ve öğretiminin cemaatlere bırakılması ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın devlet kurumu olmaktan çıkartılması toplumda bölünüp parçalanmaya, fitne ve fesadın artmasına, istismarın çoğalmasına yol açar. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi İslam dininde dini hayatı disipline edecek Hıristiyanlıkta olduğu gibi bir ruhban sınıfı yoktur. Her cemaat kendi görüşünün doğruluğunu haklı göstermek için çalışacak, camiler ayrılacak, din, birlik ve beraberlik sağlama yerine kin ve düşmanlık, ayrılık kaynağı olacaktır. Diyanetin devletten ayrılması halkta huzursuzluk yaratacaktır. Ayrıca halka birtakım boş ve asılsız inanışlar (hurafeler) öğretilecek, dini kendine göre ve işine geldiği gibi yorumlayan istismarcılara ve akıl ve irade dışı telkinlerde bulunan tarikat şeyhlerine imkân verilecektir.¹⁵⁴

Mustafa Kemal Atatürk, dejenere olarak birtakım asılsız inançlar sistemi haline gelen dinin yerine tamamıyla yeni bir kavram koymuş ve bunu yaparken kişinin, o dine karşı bağlılığına zerre kadar sataşmamıştır. Ve yine bunu yaparken gerçekten yeni bir din yarattığı düşüncesine kapılmak gibi megalomani göstermemiştir. İşte O’nun tevazuu kendinin Bolşevik ve Nazi ihtilal reislerinden yüksek olduğunu ispat etmiştir.

Türkiye’de din, Rusya’da olduğu gibi yasak edilmiyor. Almanya’daki gibi düşmanlıkla karşılanmıyor. Türk Devleti vatandaşın dini hayat faaliyetine hiçbir

¹⁵⁴ Ecer, “Atatürkçü Düşüncedeki Lâiklikte Din Hizmetlerinin Yeri”, **AAMD**, Sayı:67-68-69, Cilt: XXIII, (Mart-Temmuz-Kasım 2007), s. 255-260.

müdahalede bulunmuyor. Fakat Atatürk din nüfuzunu, hayatta yeri olmayan sahalardan ve kötü ruhlu şeyhlerin gelişmeye mani kıldıkları faaliyetlerden kaldırmıştır. Bugün imamların faaliyetleri cami duvarları arasına inhisar ettirilmiş ve vatandaşın eğitim, meslek ve kanuni işlerine müdahale etmesine imkân bırakmamıştır.¹⁵⁵

2.6. Medeni Kanun'un Kabulü

Cumhuriyetin ilanından sonra batıdan alınan kanunlar arasında “Medeni Kanun” en önemli yeri işgal eder. Öyle ki, yeni medeni kanun Atatürk devrimlerinin bir sentezi haline gelmiştir. Medeni Kanun, kişinin doğumundan, hatta ana rahmine düşmesinden başlayarak ölümünden sonraya kadar, özel hukuk açısından önemli olan bütün yaşam ilişkilerini düzenleyen, toplum ve insan yaşamında çok büyük önemi olan bir kanundur.¹⁵⁶

Sosyal inkılâbın omurgasını da ‘Medenî Kanun’ teşkil eder. Bu kanun teokratik idare sisteminin bütün tortusunu silip süpürmüştür. Bu kanunla, şerî hükümlere ve mecelle esasına dayanarak cereyan eden bütün hukukî ve sosyal işlemlere son verilmiştir.¹⁵⁷

Tanzimat Fermanı sonrasında 1876 yılında yürürlüğe giren Mecelle, çağdaşı olan Fransa ve Avusturya medeni kanunlarına göre geri olmakla birlikte, kendinden önceki Osmanlı mevzuatına nazaran daha ileri bir düzenleme idi. Buna karşın, Mecelle’nin toplum ihtiyaçlarına tümüyle cevap verdiğini söylemek mümkün değildi. Mecelle’nin yetersizliği Osmanlının son yıllarında da anlaşılmış ve 1916 yılında konu ile ilgili bir komisyon kurulmuştur. İstenen sonucun tam olarak alınmamasına karşılık 1917 yılında ‘Aile Hukuku Kararnamesi’ yürürlüğe konmuştur. Erkeğin mutlak boşanma hakkına ve çok kadınla evliliğine bazı sınırlamalar getiren bu kararname 19 Haziran 1919’da Osmanlı Hükümeti tarafından kaldırılmıştır.

Böylece 1876 yılında yürürlüğe giren Mecelle, kısa bir kesintiden sonra varlığını 1926 yılına değin devam ettirmiştir.

İsviçre Medeni Kanunu’ndan iktibas edilen medeni kanun çalışmalarına 20 Aralık 1924 yılında başlanmış, 17 Şubat 1926 yılında TBMM’de görüşülmüş ve 743 sayılı Türk Medeni Kanunu olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁸ Kanunun gerekçesinde hâlihazırda Türkiye Cumhuriyeti’nin müdevven bir kanunu medenisi olmadığı, yalnızca akitlerin küçük bir

¹⁵⁵ Borak, a.g.e., s. 93-94.

¹⁵⁶ Ertan, a.g.m., s. 228-229.

¹⁵⁷ Olcaytu, a.g.e., s. 45.

¹⁵⁸ Ertan, a.g.m., s. 229-230.

kısmına temas edebilen mecellenin olduğu, mecellenin de kaidesinin ve ana hatlarının dinî olduğu belirtilmiş, hayatın ise yürüdüğü, ihtiyaçların sürekli değiştiği; din kurallarının ise mutlak surette ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet ve mana ifade etmediği belirtilmiştir. Değişmemenin dinler için bir zorunluluk olduğu, bu itibarla da dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması gerektiği de ifade edilmiştir. Esaslarını dinlerden alan kanunların, tatbik edildiği camiaları nazil oldukları iptidai devirlere bağladığı ve ilerlemeye mani oldukları da vurgulanmıştır. Bu sırada hukuk birliğinin önemine de temas edilmiştir. Çağdaş medeniye mensup milletlerin ihtiyaçlarının da benzer olduğu, buna da mecele ile cevap vermenin eksik kalacağı ifade edilmiştir. İsviçre, Alman ve Fransız hukukunun da benzer süreçten geçtiği ve oralarda da hukuk birliğine gidildiğine, hayatın icaplarına uymayan örf ve adetlerde ısrarın da milletler için felaket sebebi olduğuna atıf yapılmıştır. Daha sonra da kanunların gayesinin herhangi bir örf, adet veya yalnız vicdanla alakadar olması icap eden dini kurallar değil; siyasi, içtimai, iktisadi, milli birliğin her ne pahaya olursa olsun temin ve tatmini olduğu hatırlatılmıştır. Eğer kanunlar dine dayalı olursa vicdan hürriyetini kabulle mükellef bulunan devlete, çeşitli dinlere bağlı vatandaşları için ayrı ayrı kanun yapması gerektiği, bunun da siyasi, sosyal ve milli birliğe tümüyle aykırı olduğu, devletlerin yalnızca kendi tebaasıyla değil, aynı zamanda yabancılarla da temas haline olduğu, böyle olursa da onlar için kapitülasyon adı altında istisnai hükümler kabul etme zorunluluğu doğacağı, bunun da Lozan Muahedesi'nde çözüldüğüne işaret olunmuştur. Yine “Medeni Kanun”un gerekçesinde Türk milletinin on üç asırdır kendisini çeviren sakat inançlarından ve kararsızlıklarından kurtulup eski medeniyetin kapılarını kapayarak hayat ve feyz bahşeden muasır medeniyetin içine girmiş bulunacağı da önemle vurgulanmıştır.¹⁵⁹ (EK-5)

İsviçre Medeni Kanunu'nun, Türk Medeni Kanunu olarak kabul edilmesi bir rastlantı değildir. Bu konuyla ilgili olarak hukukçuların fikir birliğine varamadıkları çeşitli nedenler öne sürülmektedir. Bazı görüşlere göre; bu iktibas doğrudan İsviçre Medeni Kanunu'nun niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu görüşte olanlar İsviçre Medeni Kanunu'nun o sıralarda Avrupa'daki en modern, en pratik, en açık ve sosyal eğilimlere en fazla yer veren demokratik bir kanun olduğunu ileri sürmüşleridir. Diğer taraftan İsviçre Medeni Kanununun açık ve anlaşılır bir dille yazılmış olmasını alınmasında bir etken olarak gören hukukçular da vardır. Bir başka görüşe göre ise Medeni Kanunun İsviçre'den alınmasının temel nedeni bu kanunun niteliğinden değil, dönemin Adliye Vekili Mahmut

¹⁵⁹ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 57, C: 22, s. 1-3.

Esat Bey'in İsviçre'de hukuk öğrenimi görmesinden kaynaklanmaktaydı. Yine aynı görüşten hareketle Türkiye'de Fransızca bilen hukukçuların çoğunlukta olması, Fransızca olan İsviçre Medeni Kanunu'nun tercih edilmesinde etkili olduğu ileri sürülmüştür.

Aslında yukarıda sıralanan tüm nedenler farklı ağırlıkta da olsa etkili olmuştur. Bu nedenler birlikte ele alındığında İsviçre Medeni Kanunu'nun alınmasının son derece doğru ve haklı bir seçim olduğu anlaşılmaktadır. Her şeyden önce bu kanun alınmakla ilk planda özellikle İsviçre ürünü bir kanun değil, o dönemde kökünü tüm Avrupa tarihinden alan ve Batı Avrupa'nın toplumsal açıdan en ilerici kanunu sayılan bir kanun alınmış olmaktadır. Ayrıca bu ani iktibas ve ani geçiş, aynı zamanda gerçek bir hukuk devrimi niteliği taşımaktadır.¹⁶⁰ Cumhuriyetin kuruluş devrinde bir asırdan beri devam eden medeniyet mücadelesinin kesin zaferi medeni kanunun kabulü ve lâiklikle kazanılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden medeni kanunu geçirmek devrim davasının taç giyme töreni sayılır. Medeni kanunun kabulü ile Türk milletinin çağdaş uygarlığa doğru tekâmülü için engeller kaldırılmış oluyordu.¹⁶¹

2.7. Batı Kanunlarının Alınması

Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda kanunlaştırma hareketleri ilk defa Tanzimat döneminde başlanmıştır. Devletin çöküşünü durdurmak, gerileme ve düzensizliği önlemek için bir çare olarak görülen bu dönemde yeni kanunların yapılması kararlaştırılmıştı. Bu dönemde yerli, millî ve İslâmî hukuktan derlenmiş kanunların yanı sıra başta Fransa olmak üzere Batı Avrupa devletlerinin kanunlarından tercüme veya büyük ölçüde faydalanmak suretiyle de çeşitli kanunlar hazırlanmıştır.¹⁶² Örneğin ceza hukuku alanında ceza kanunu 1840,1854 ve 1857 yıllarında 3 kez tadil edilerek geliştirilmiş, 1850 yılında ticaret mahkemelerinin kurulmasından sonra ilk ticaret kanunnamesi yayımlanmıştır. Bir diğer gelişme ise şeriat, cemaat, ticaret ve konsolosluk mahkemelerinin yanı sıra görevi sınırlı da olsa lâik nitelikteki nizamiye mahkemelerinin açılmasıdır.

Tanzimatçıların reformları gerçekleştirirken hem ulemayı kollamak için şeriatı göz önünde bulundurmaları, hem de batının sempatisini ve yardımını kazanmak istemeleri yüzünden batı ile ilişkileri iyi düzeyde tutmak amacı gütmeleri Tanzimat döneminin temel

¹⁶⁰ Ertan, a.g.m., s. 230.

¹⁶¹ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1980, s. 446.

¹⁶² Ömer Turan, "1926 Hukuk İnkılâbının Fikri Temelleri", AAMD, C: XI, S: 32, (Temmuz 1995), s. 477.

niteliğini oluşturmuştur.¹⁶³ Bu hukuk karmaşası da Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar sürüp gitmiştir.¹⁶⁴ Bununla birlikte pozitif hukukun belli kurallara göre sistemli bir şekilde düzenlenmesi, başka bir deyişle kanunlaştırma kavramı ilk kez çağdaş niteliğiyle tanınmış ve yerleşmiştir. Diğer bir olumlu yönü de İslam hukukunun bir bölümü dağınıklıkta kurtarılmış ve bu hukuk sisteminin düzenleyemediği alanlarla ilgili olarak batı kanunları kabul edilmiştir. Bunun sonucunda yargılama yöntemleri geliştirilmiş ve yeni mahkemeler kurulmuştur. Ayrıca çok önemli bir adım olarak Osmanlı vatandaşlarının hukuksal durumu ilk kez çıkarılan vatandaşlık kanunu ile belli bir düzene sokulmuştur. En önemli sonucu ise cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek olan hukuk inkılâbının zeminini hazırlamasıdır. Zira Osmanlı hukukunda çokluk ve karışıklıklar hâkimdi. Yeni bir devlet kurulmuş ve bu devlette din, mezhep, inanç ve dil gibi farklılıklar ortadan kalkmıştı. Tüm ayrıcalıklar yok edilmişti Bu nedenle tüm vatandaşlara eşit şekilde yansıyacak ve herkese uygulanabilecek bir hukuk sistemi kurulmalıydı.¹⁶⁵ Nitekim cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra İsviçre'den medeni kanun, İtalya'dan ceza kanunu, Almanya'dan da ticaret kanunu alınarak Türk hukuk sisteminin lâik bir yapıya bürünmesi yolunda çok önemli bir adım atılmıştır. Yine aynı yıl İsviçre'nin Neuchatel Kantonu'ndan 'Hukuk Yargılama Usul Kanunu' alınmış ve böylece Türk hukuk sistemi tümüyle çağdaş temeller üzerine oturtulmuştur.

Kanunların alınması öncesinde bu kanunları uygulayacak olan çağdaş hukukçuların yetiştirilmesi amacıyla da 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi'nin açılması çağdaş bir sistem için kanunlar kadar bu kanunlara göre karar verecek olan elemanların da önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

2.8. Harf Devrimi

Türkler tarih boyunca Göktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Latin ve Kiril alfabelerini kullanmışlardır. Müslümanlık 9. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk toplulukları arasında yayılmaya başladığında Türkler Arap kültürü ve bu kültür aracılığıyla da Arap yazısıyla tanıştılar. Müslümanlığın etkisiyle Arap

¹⁶³ Ertan, a.g.m., s. 221-223.

¹⁶⁴ Gülnihal Bozkurt, "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", AAMD, C: VIII, S: 22, (Kasım 1991), s. 48.

¹⁶⁵ Ertan, a.g.m., s. 223-227.

alfabesini aldılar ve başta Selçuklular ve Osmanlılar olmak üzere çeşitli Türk boyları bu alfabe ile Türkçeyi yazmışlardır.

Aslında Arap harfleri ile Türkçeyi yazmak çok zordur.¹⁶⁶ Arapça sessiz harfler bakımından zengin ama sesli harflerden yana çok fakirdi, oysa Türkçe bunun tam zıddıydı. Bunun sonucu olarak kimi zaman tek bir ses için Osmanlı Türkçesinde dört farklı işaret bulunuyor, başka bazı sesler ise hiç ifade edilmiyordu.¹⁶⁷ Bu yüzden yazmak ve okumak pek olası değildi.

Harf devriminin de diğer inkılâplar gibi bir mazisi olduğunu hatırlatarak konuya girmekte fayda vardır. II. Meşrutiyet döneminde, harflerin ıslahı yerine Latin harflerinin kabul edilmesini ve dolayısıyla yeni bir Türk alfabesinin meydana getirilmesini savunan ve konu ile ilgili bir hayli cesaretli yazılar yazan aydınlar bulunuyordu. Bunlar içinde, Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet, Celâl Nuri ve Kılıçzâde Hakkı Bey gibi aydınlar, o döneme göre büyük bir medeni cesaret göstererek, bu konuda ilginç yazılar kaleme almışlardır. Bunlardan Celâl Nuri önce ‘Tarih-i İstikbâl’ adlı kitabında şunları yazmaktaydı:

“Şu sâmi ve ruh-ı lisanımıza uymayan harfleri terk edelim. Üniversal olan Latin harflerini alalım. Arap harfleri, Arap ve İbrani gibi elsine-i sâmiye içindir. Hâlbuki Türkçemiz elsine-i sâmiyeden ziyade Avrupa dillerine benzer. Bize hurûf-ı munfasıla lazımdır. Hurûf ise ihdas olunamaz. Mevcutlar alınır. İslah-ı hurûf bile güç şeydir. Onun için terakki etmek istiyorsak, ân-ı vâhid zayi etmeden Latin harflerini tetkik etmeliyiz. Bir harfi bırakıp da diğerini kabul eden biz olmayacağız. Tebdil-i hurûf ile bizde yeni bir devir zihniyeti başlayacaktır. Biraz celâdet-i milliye gösterelim. Lisanda, edebiyatta, hurûfta, efkârda bir inkılâp yapalım.

Celâl Nuri kısa bir müddet sonra bu defa ‘Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye ve Mukadderât-ı Tarihiye’ adlı eserinde konuya daha geniş ölçüde değinmekte ve şöyle demektedir:

“Hurufatımız berbattır. Bu harflerle biz işimizi göremeyiz. Bunlar nâkâfidir. Harflerimizin noksanından, bir işe yaramadığından, gayr-i ilmî bulunduğundan burada bahsetmeyeceğiz. Yalnız şurasını söyleyeceğiz ki bu harfleri ve bunlarla yazılmış ibârâtı avam suhuletle öğrenemiyor. Bunlar gayri tabî şeylerdir. Bu hal terakkiyatımıza mani oluyor. Ahalide tahsil ve tenevvür ilâhisini söndürüyor. Onun için huruf-ı ıslah gibi boş, vahi tedâbire müracaat edeceğimize bir saat evvel kemal-i cesaretle Latin harflerini kabul

¹⁶⁶ Mustafa Duman, “Yazı Devrimine Doğru”, **Toplumsal Tarih**, C: 14, S: 83, (Kasım 2000), s. 25.

¹⁶⁷ Zurcher, a.g.e., s. 274.

etmeliyiz. Bunu yalnız biz kabul etmiş olmayacağız. Bundan evvel Romanyalılar da Kiril harfleriyle yazı yazarlardı; bilahare Latin harflerini kabul ettiler. Almanlar yavaş yavaş Gotik harflerini bırakıp, Latin harflerini alıyorlar. Latin harfleri hem pek tabî hem de Türkçe lisanının tahririne Arap harflerinden daha müsaittir. Bu harflerin kabul edilmemesi için serdolunabilecek veya olunan ihtirâzât o kadar âdidir ki münakaşasına bile tenezzül etmeyiz. Bu hususta ciddi bir inkılâba kudretiyab olabilirsek, avamımız suhuletle mevadd-ı âdiyeyi okuyup yazabileceğinden milletin seviye-i fikriyesi, şüphesiz, bir kademe daha terfi edecektir”.

Latin harflerinin alınması taraftarı olan ve bu arzusunun gerçekleşmesi için çeşitli yazılar yazan Abdullah Cevdet de Celâl Nuri'nin ‘Mukadderât-ı Tarihiyesi’ne yazmış olduğu takdim yazısında, bu konu hakkındaki görüşünü bir cümle ile ifade etmektedir:

“Harflerimiz berbattır. Bu harflerle, hiçbir işimizi göremeyiz”.

Kılıçzâde Hakkı Bey de ‘Akvemü’s Siyer Münâsebetiyle Yusuf Suad Efendi’ye Tahsisen Softa Efendilere Tamimen Son Cevap’ başlıklı risalesinde şöyle diyor:

“Latin hurufatını kabul etmek en doğru harekettir. Zira o hurufatın fevkinde kıraati teshile kabiliyetli yeni hurufat icadı mümkün değildir. Latin hurufatı beşeriyet-i mütefekkirenin asırlarca süren bir tecrübesi mahsulüdür”.¹⁶⁸

Görüldüğü gibi Latin harflerinin alınmasını isteyenler yazdıkları kitap ve makalelerde bu harflerin Arap harflerine üstünlüğünü anlatmışlardır. Latin harflerinin alınmasını isteyenlerin yanı sıra istemeyenler de çeşitli yayınlarda Arap yazısının Müslüman yazısı olduğu, bu yazıyı terk edersek eski kitap ve diğer yazılı kültür varlıklarını artık okuyup anlayamayacağımız propagandasını yapıyorlardı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulduktan sonra 21 Mart 1923 tarihinde İzmir’de toplanan Milli İktisat Kongresi’nde işçi delegelerden İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı tarafından Latin harflerinin kabulü konusunda bir önerge verilmiş, ancak Latin harflerine karşı olan kongre başkanı Kazım Karabekir Paşa’nın gayretiyle gündeme alınmamıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra da yazı konusu tartışılmaya devam etmiş, Abdullah Cevdet, Yunus Nadi (Abalıoğlu), Falih Rıfki (Atay) ve Hüseyin Cahit (Yalçın), Latin harflerinin alınması yönünde yazılar yazarken; Avram Galanti, Zeki Velidi Togan, Köprülüzade Mehmet Fuad ve İbrahim Alaaddin (Gövsa) gibi yazarlar da Arap harflerinin terk edilmemesi yönünde yayımlar yapıyorlardı. Bu arada 1924 yılında Azerbaycan Latin

¹⁶⁸ Kılıç, “II. Meşrutiyet Devri Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri”, **Toplumsal Tarih**, C: 14, S: 83, (Kasım 2000), s. 19-20.

harflerini almış, 26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü’de toplanan ‘Birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi’nde Sovyetler Birliği’ndeki Türklerin Latin harflerine geçmesi 7 olumsuz ve 6 çekimser oya karşı 101 oyla kabul edilmişti. Bu kongrede Arap harflerini savunan Tataristan (Kazan) delegesi Alimcan Şeref Bey’in konuşması tepkiyle karşılanmıştır.

Kısaca değinilen bu gelişmeler zaten Latin harflerinin alınmasını çok önceden beri düşünen ve bu düşüncesini açıklamak için uygun ortamı bekleyen Atatürk’ün konuyu gündeme getirmesini sağladı. O, önce Latin kökenli rakamların alınmasını istedi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi 20 Mayıs 1928 günkü toplantısında ‘Beynelmilel Erkamin (Rakamların) Kabulü Hakkındaki Kanun’u görüştü ve kabul etti. Bu yasa 1 Haziran 1928 tarihinde yürürlüğe girdi.

20 Mayıs 1928 tarihinde Maarif Vekâleti’nde Latin harfli yeni alfabeyi ve yazım kurallarını saptamak için ‘Dil Encümeni’ kuruldu.

Daha 1927 yılında Hidayet İsmail adlı bir subay tarafından yayımlanan Arap ve Latin harfleri adlı kitapta Arap ve Latin harfleri bir arada kullanılarak yeni yazı öğretiliyordu. Kitabın sonunda örnek olarak verilen yeni yazı metinde şöyle deniyordu:

“Dilimizi medeni harflerle yazman takip eylediğimiz inkılâp yolunda bir geçittir. Âlimlerimizin muhafazakâr zihniyetle tavakkuf etmek mesuliyetini üzerlerine almaları bizi ikna edemez. İrfan sahasına çıkmak için biz ilerlemeye mecburuz”.

Gazi Mustafa Kemal, 9 Ağustos 1928 gecesi, İstanbul’da Sarayburnu (Gülhane) Parkı’nda Cumhuriyet Halk Fırkası’nın düzenlediği bir eğlence toplantısında, yeni Türk harfleri konusundaki düşüncelerini halka açıklamış ve yazı devrimine giden süreci resmen başlatmıştır. Gazi o akşam yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

“Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz. Arkadaşlar, bizim güzel, ahenkli, zengin lisanımız yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle pek çabuk, mükemmel bir surette anlayacağız. Ben buna eminim, siz de emin olunuz”.

Gazi Mustafa Kemal, daha sonra 23 Ağustos’ta Tekirdağ’a, 26 Ağustos’ta Bursa’ya, 1 Eylül’de Çanakkale’ye, 2 Eylül’de Gelibolu’ya, 15 Eylül’de Sinop’a, 16 Eylül’de Samsun’a, 18 Eylül’de Amasya’ya, 19 Eylül’de Tokat ve Sivas’a, 20 Eylül’de Kayseri’ye giderek halka yeni yazıyı anlatmıştır. Zaman zaman kendisi de kara tahtanın

başına geçerek halka dersler vermiştir. 21 Eylül 1928'de Ankara'ya döndüğünde kendisi için hazırlanan takın üzerinde şu yazı vardı: 'Ankara Ulu Gazisini Yeni Harflerle Selamlar'.

14 Ağustos 1928 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yeni harflerle yayımlanan ilk yazı çıkmıştır. Bundan sonra gazetelerde, önce bazı başlıklar, sonra bazı yazı ve haberler yeni yazıyla yayımlanmaya başlandı. Gazeteler yeni yazı dersleri ve alfabe levhaları yayımlıyorlardı. Örneğin 23 Ağustos 1928 tarihli Cumhuriyet gazetesinde 'Altı Derste Yeni Harflerimiz' başlıklı seri yazı başlamıştır. Gene Cumhuriyet gazetesinin Eylül 1928 tarihli sayılarında 'Benim Alfabem' başlıklı seri yazı yer almaktadır. 9 Ekim 1923 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Kâzım Nami (Duru) 'Yeni Alfabe Dersleri' başlıklı seri yazısına başlamıştır. Cumhuriyet gazetesinin 30 Kasım 1928 tarihli son eski yazılı sayısında K[âzım] S[evinç] imzalı 'Yeni Harflerle Yazıp Okumak Pek Kolaydır' başlıklı yazıda da yeni yazı öğretiliyordu.

İstanbul'da Cumhuriyet gazetesinin yanı sıra İkdam, Vakit, Milliyet, Son Saat gibi gazetelerle, Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri bazı haber başlıklarında ve haberlerde yeni yazıyı kullanmaya başlamışlardır.

Yazı devriminin alt yapısı bu şekilde hazırlanırken ilginç tartışmalar da yaşanıyordu. Falih Rıfkı [Atay], Çankaya adlı eserinde şöyle anlatır:

"... Atatürk bana sordu:

-Yeni yazıyı tatbik etmek için ne düşündünüz?

-Bir on beş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa mühletli iki teklif var, dedim. Teklif sahiplerine göre ilk devirleri iki yazı bir arada öğretilecektir. Gazeteler yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş yeni yazılı kısmı artıracaklardır. Daireler ve yüksek mektepler için de tedrici bazı usuller düşünülmüştür.

Yüzüme baktı:

-Bu ya üç ayda olur, ya da hiç olmaz dedi.

Hayli radikal bir inkılâpçı iken ben bile yüzüne bakakalmıştım:

-Çocuğum dedi, gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada bir harp, iç buhran, bir terslik oldu mu bizim yazı da Enver'in yazısına döner. Hemen terk olunverir".¹⁶⁹

Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk Hazretleri 1 Kasım 1928 tarihli meclisi açış konuşmasında şöyle bir nutukta bulunmuştur:

¹⁶⁹ Duman, a.g.m., s. 26-29.

“Muhterem efendiler; maarifte vaziyetimiz ve şimdiye kadar sarf ettiğimiz gayretleri bugünkü neticeleri bizi radikal tedbirler alabilecek bir seviyeye getirmiştir. Her istikamette doğru hedefleri bulmuş olan maarifimiz hususî takayyüt ve alâkanızla ve hepimizin ciddi gayretleriyle az zamanda geniş neticeler vermeye namzettir. Maarifte süratle yüksek bir seviyeye çıkacak bir milletin hayat mücadelesinde maddi, manevi bütün kudretlerinin artacağı muhakkaktır (alkışlar). Maarif faaliyetimiz ilk tahsilin fiilen umumi ve mecburi olmasını, memlekette terbiye birliğini, orta tahsilin iyi vesaitle teksif ve teshilini meslek tahsilinin ilk ve orta derecesinden en yüksek derecesine kadar memlekette teminini, yüksek tahsilin de adette olduğu kadar kıymette de bu asrın ihtiyaçlarına kifayetini hedef tutmuştur (alkışlar). Her sene bu istikametlerde mühim mesafeler aldığımızı söyleyebiliriz.

Efendiler; Büyük Türk milletinin evlâtlarını yüksek bir terbiye ve ihtisas ile yetiştirmek için sarf ettiği gayret ve emekler az değildir. Hususi ve umumi idarelerden maarife tahsis olunan vasıtalar muhtelif vekâletlerden, orta ve yüksek tahsile sarf olunan gayretle, hâsılı iktidarı olan ailelerin umumi ve hususi idarelerin Avrupa’da tahsili için sarf ettikleri himmetler, eğer memlekette resmen mesul olan muktedir alâkadarların takip ve nezaretleri altında temerküz ettirilirse alacağımız semerelerin çok daha ziyade ve geçireceğimiz inkişaf zamanının çok daha kısa olacağı muhakkaktır (Alkışlar). Bu mesainin hükümetçe ve Büyük Millet Meclisi’nde lâyük olduğu ehemmiyetle mütalâası müstacel bir mübremiyet göstermektedir.

Aziz arkadaşlarım; her şeyden evvel her inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıttan evvel büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lâzımdır (Sürekli alkışlar). Büyük Türk milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir (Alkışlar). Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk alfabesidir (Alkışlar). Basit bir tecrübe Latin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu şehirde ve köyde yaşlı ilerlemiş Türk evlâtlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır (Alkışlar).

Büyük Millet Meclisinin kararı ile Türk harflerinin katiyet ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır (Bravo sesleri, alkışlar).

Milletler ailesine münevver, yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçeye bu yeni canlılığı kazandıracak olan Üçüncü Büyük Millet Meclisi yalnız ebedi Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde mümtaz bir sima kalacaktır (Sürekli alkışlar).

Efendiler; Türk harflerinin kabulü ile hepimize, bu memleketin bütün vatanını seven yetişkin evlâtlarına mühim bir vazife teveccüh ediyor. Bu vazife; milletimizin kâmilen okuyup yazmak için gösterdiği şevk ve aşka bilfiil hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz, hususi ve umumi hayatımızda rast geldiğimiz okuyup yazma bilmeyen erkek, kadın her vatandaşımıza öğretmek için tehalük göstermeliyiz. Bu milletin asırlardan beri hallolunamayan bir ihtiyacı bir kaç sene içinde tamamen temin edilmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştırıran bir muvaffakiyet güneşidir (Alkışlar). Hiçbir muzafferiyetin hatları ile kıyas kabul etmeyen bu muvaffakiyetin heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sade muallimliğin vicdani hazzı mevcudiyetimizi işba etmiştir (Bravo sesleri, sürekli alkışlar).

Aziz arkadaşlarım; yüksek ve ebedi yadigârınızla büyük Türk milleti yeni bir nur âlemine girecektir (Bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar)".¹⁷⁰

Kanun görüşmeleri sırasında Başvekil İsmet Paşa söz alarak demiştir ki; "Teşebbüs, esasen milleti cehaletten kurtarmak teşebbüsüdür; Tecrübelerimizle memleketin her tarafında yakından gördünüz ki; Türk alfabesi ile bu milletin okuma yazma mücadelesine girmesi her tarafta büyük bir açılma, büyük bir kolaylık vermiştir. Bugünkü neslin ve büyük müceddet mebusların aldığı tedbirleri ve gördüğü işleri istikbalde yazmak için hazırlanan müverrihlerin bir noktaya bilhassa dikkatlerini celp etmek isterim.

Hiçbir kanun lâyihası müzakere olunduğu anda cidden tatbik olunacağına ve büyük neticeler vereceğine bu kadar yakın emniyet vermemiştir. Yani hiçbir kanunun müzakeresi anında memlekette candan kabul olunacağına, cidden tatbik edileceğine, vâsi ve feyizli neticeler vereceğine bu andan daha ziyade kani olmak mümkün değildir. Sebebi vazıhtır. Çünkü böyle bütün bir milletin hayatında, fikrî ve manevî yaşayışına tesir edecek olan esaslı ıslah bütün millet içinde her köşede esaslı olarak işlenmedikçe teşebbüs edilmek çok cesaret ister. Teşebbüslerimizle memleketin her tarafında ne kadar esaslı bir ihtiyaca temas ettiğinizi açık olarak gördünüz.

Arkadaşlarım; bu harfler için millette gördüğümüz tehalük ve hüsnü kabul başlıca şu noktayı izah eder ki; o da milletin bir an evvel okuyup yazmak, cehaletten sıyrılmak için

¹⁷⁰ TBMM Z.C., Devre: 3, İ: 1, C: 5, s. 4-5.

taşıdığı arzu derin, geniş ve samimidir. Demek millet, hepimiz böyle bir anahtara çoktan beri muntazır idik. İkincisi; kolaydır. Hiç ummadığımız muhitlerde, nasıl telâkki edileceğini tahmin edemeyeceğimiz yerlerde, uğraşmak istemeyen vatandaşlarımızda ilk iki, üç harfin ve bir iki saatlik uğraşmanın verdiği teşvik ile öğrenmek ümit ve kanaatini birden vermesindedir.

Arkadaşlarım; bu kolaylıktan hakikiyle istifade etmek ve bunun neticelerini birkaç sene içinde gözle görülür bir hale getirmek için, Hükümet ciddi mesai sarf edecektir. Hükümet, bütün memlekette millet mektepleri halinde, işinde, tarlasında, fabrikasında çalışan vatandaşların ayaklarının ucuna getirilen kolaylıkla öğretecek muallimlerle, kolay tedarik olunacak vasıtalarla bu yeni alfabeden tamamıyla istifade etmeleri için bütün mesaisini sarf edecektir. (Alkışlar). Bu mücadeleyi muvaffakiyetle neticelendirmek için vazife münhasıran, hakikaten kendileriyle iftihar ettiğimiz muallimlerin değildir. Memurlarımız ve bu memleketin bütün münevver evlâtları bu sene, gelecek sene ve birkaç sene zarfında bu alfabe ile vatandaşların tamamen okuyup yazması için ellerinden geleni ifa edecektir.

Kanun layihası esas itibariyle umumi hayatı yeni alfabe ile yazı devrine suhuletle nakletmek için işe göre muhtelif devirleri göstermektedir. Biz bu devirleri ihtiyaca tamamen tetabuk edecek kadar dikkatli intihap etmeye çalıştık. Yakın bir zamanda umumi hayat ve muamelat yeni yazı ile cereyan etmeye başlayacaktır. Tabii bugün elimizde kullanmakta bulunduğumuz birçok matbu vesikalar vardır ki, o vesikaların değiştirilmesine kadar faaliyet şubesinin cinsine göre muhtelif müddetler konulmuştur. Buna da zaruret vardır. Bu kanun layihası ile Türk milletinin fikri hayatına yeni bir devir açıyorsunuz. Bir sözü tekrar ederek maruzatıma nihayet vermek isterim. O da tedbirin hayırlı ve faydalı olduğuna cidden ve samimen inanışımızdır. Büyük işlerde samimi inanmak, o işin muvaffakiyetle neticelenmesi için muhtaç olunan başlıca kuvvettir. Bu kuvvet o kadar mühimdir ki, bunun karşısında yenilmeyecek zorluk ve aşılmayacak tümsek yoktur (Alkışlar).”

Daha sonra Konya Mebusu Refik Bey söz alarak Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hürmette bulunmuş ve “Bu yüce Türk kahramanı milletine en yüksek ve bihakkın layık olduğu mevkii hazırlamak için dün harplerde, sulhta, teceddüt ve terakki yollarında olduğu gibi, bugün de irfan hayatında yepyeni bir âlem yaratacak olan ‘Yeni Türk Harfleri’ inkılâbını yapmış bulunuyor. Büyük mürşit ve müncim çok müsait olan milletimizi asırlardan beri terakki yollarından geri koyan Arap harfleri yerine Lâtin esasından gelme

yeni Türk harflerini alarak milleti yeniden nurlu bir âleme götürüyor. Efendiler; bundan sonra aziz milletimiz, büyük mürşit ve dâhinin nurlandırdığı bu yolda manevi hazinelerin anahtarı olan bu vasıta ile terakkinin en yüksek merhalesine az zamanda varacaktır. Hepimiz intihap dairelerimizi hatta köylerine varıncaya kadar gezdik ve şükranla gördük ki, büyük dâhinin ilk işareti üzerine kendisine candan bağlı olan necip müstait milletimiz kelimenin bütün kuvveti ile ayaklanmışlar, harekete gelmişler. Hiç okumayan; yazmayan gençler ve ihtiyarlar az zamanda yeni harflerle okuyup yazmaya başlamışlardır. Şu dakikada esasen hepimizce kati bir iman halinde taayyün eden Türk yüksek ve parlak istikbaline gururla bakıyorum. Aziz ve kahraman milletim sen var ol ve var olacaksın, milletlerin gıpta ettiği dâhi reisimizle yaşa bin yaşa” diyerek memnuniyetini ve işin önemini dile getirmiştir.

Şarkikarahisar Mebusu Mehmet Emin Bey de “Aziz arkadaşlar; Türk Milleti, milli ruhu kendi kalp ve vicdanında duyduğu zaman Türk olmayan, yabancı bulunan şeylerin hepsini de atmak kararını vermiş bulunuyor. Bu kararını ilk hamlede lisan ve edebiyat sahasında yapmak istedi, Arap, Acem hükümetlerini yıktığı gibi Arap, Acem istila askerleri makamında bulunan, Arap, Acem harflerini attı, ikinci hamlede vatan ve tarih sahasında yaptı, memleket ve milletimize ateş ve demir getiren müstevlileri kahretti. Üçüncü hamleyi de devlet ve siyaset yolunda yaptı. Asırlardan beri devletin tepeden tırnağa kadar bütün bünyesine sarılmış olan ecnebi imtiyazlarını parçaladı. Bugün dördüncü hamledir ki, bunu da hars ve medeniyet sahasında yapmak istiyor. Çünkü aziz arkadaşlar; Arap harfleri ilim ve sanatın sesini halkın içerisine götüremiyordu, terakki ve medeniyetin ruhunu halkın içerisine yayamıyordu. Münevver zümre ile halk zümresi arasında uçurumlar vardı, setler vardı, maarif tamime, ilim ve sanata halkın içerisine götürmeye terakki ve medeniyeti halkın içerisine yaymaya en büyük vasıta ve amil olacak olan bu yeni Türk harfleridir ki, bize mukaddes arzı vaat ediyor. Çünkü bu yeni Türk harfleriyle on dört milyon Türk fikren harekete geçecek, on dört milyon Türkün kalbinde yeni bir aşk ve heyecan çarpmaya başlayacak, on dört milyon Türk terakki ve medeniyet yolunda münevver zümre ile halk zümresi arasında bir millet vücuda getirecektir. Bu on dört milyonun içerisinden mütefekkirler çıkacak, ilim ve hakikatin altın anahtarlarını dökecek, esrarın ebedi muammasının tunç kapılarını yıktırarak; bu on dört milyonun içerisinden asi ruhlar çıkacak, şüphe ve isyanın yıkıcı fikirlerini dağıtıracak, mazinin yalanlarını, ruhlara vurulmuş zincirlerini parçalattıracaktır (Alkışlar).

Bu on dört milyonun içerisinde yeni mürşitler çıkacak, yeni ruhun ve yeni asrın vahiy ve ilhamı ile yazılmış kitaplarını getirecek, yeni hayatın unsurlarını tetkik ettirecek, bu on dört milyonun içerisinde yeni muganniler, yeni şairler çıkacak, hakikatin ve medeniyetin kahramanlık destanlarını teremmüm edecek. Musa; eski İbrani harfleriyle tunç levhalar üzerine nasıl bir kavmin mukadderatını yazmışsa bu harflerle de yeni yazılacak olan kitaplara Türk Milleti yeni bir mukadderat yazacak, (Götenberg) oyduğu harflerle nasıl yeni dünya hars ve medeniyetini hazırlamışsa bu yeni harflerde de Türk'ün yeni hars ve medeniyetini vücuda getirecek, Allah arzı, semayı, insanları ve bütün mahlûkatı nasıl birkaç unsurdan yaratmış ise Türk Milleti de bu yeni harflerle yeni ilmini, yeni sanatını, yeni terakkisini ve yeni kâinatını yaratacak” diyerek kanaatini dile getirmiş ardından maddeler oylamaya konulmuş ve oy birliği de şiddetli alkışlar eşliğinde kanun kabul edilmiştir. Kanun maddelerine göz atılacak olunursa; şimdiye kadar Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esastından alınan harflerin kabul edildiği; kanunun yürürlük tarihinden itibaren devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bilcümle şirket, cemiyet ve hususi müesseselerde Türk harfleriyle yazılmış olan yazıların kabulü ve muameleye konulmasının mecburi olduğu; devlet dairelerinin her birinde Türk harflerinin devlet muamelatına tatbiki tarihi 1929 Kânunusanisinin birinci gününü geçemeyeceği; 1929 Kânunusani başlangıcından itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılmasının mecburi olduğu; bütün mekteplerin Türkçe yapılan tedrisatında Türk harflerinin kullanılacağı, eski harflerle matbu kitaplarla tedrisat icrasının memnu olduğu görülecektir.¹⁷¹

Kanun kabul edildikten sonra gazetelerde de yankı bulmuş konu manşetlere taşınmıştır. Örneğin 30 Kasım 1928 tarihli Milliyet gazetesinde ‘Artık Arap harfine, Arap Harsına Veda. Bugün Tarihi Bir Dönüm Arifesindeyiz, Yarından İtibaren Neşriyat Türk Harfleriyle Yapılacaktır’ haberine rastlamaktayız.¹⁷² (EK-7) 30 Kasım 1928 tarihli Cumhuriyet gazetesinde de ‘Bir Medeniyet Merhalesi’, ‘Arap Harflerinden Türk Harflerine Geçmek Deveden İnip Otomobile Binmek Demektir’ ve ‘Yarından İtibaren Her Sınıf Halk, Köylü, Esnaf, Çiftçi, Tüccar, Kadın, Erkek, Moda Meraklıları, Sinema ve Tiyatro Meraklıları, Çocuklar, Mektep Talebesi, Edebiyat Müntesipleri Gazetemizde Daima Kendilerini Alakadar Eden Birer Sütün Bulacaklardır’ haberlerine yer vermiştir.¹⁷³ (EK-8) Cumhuriyet gazetesinin 1 Kânunuevvel 1928 tarihli sayısında ise Yunus Nadi imzalı ‘Türk

¹⁷¹ TBMM Z.C., Devre: 3, İ: 1, C: 5, s. 4-11.

¹⁷² **Milliyet**, (30 Teşrinisani 1928/ 30 Kasım 1928), s. 1.

¹⁷³ **Cumhuriyet**, (30 Teşrinisani 1928/ 30 Kasım 1928), s. 1.

Matbuat Hayatında Tarihi Bir Gün' başlıklı yazı manşetten verilmiş, yazının içeriğinde de hiçbir inkılâbın kolaylıkla, insana hiç zahmet ve hatta bazen zarar vermeden gerçekleşmeyeceği, öyle olsaydı da bu kadar kıymetli olmayacağı, inkılâpların zorluk, zahmet ve mihnetleri nispetinde büyük olduğu, harf inkılâbının da başlangıçta biraz zahmete sebep olacağı ama neticenin parlaklığının yanında bu zahmetin çok gölgede kalacağı ifade ediliyordu. Ayrıca da yazı inkılâbı sayesinde bir seneden az bir zaman zarfında medeniyetin ve maarifin hakiki anahtarını elde etme noktasından tamamen Avrupa'ya benzeyeceğimizden bahsediliyordu.¹⁷⁴ (EK-9) 1 Kânunuevvel 1928 tarihli Milliyet gazetesinde ise 'Yaşasın İnkılâp' haberi manşetten verilmiş, yazıda Türklerin Arap harfleriyle yaptığı tecrübede muvaffak olamadığı, halkı karanlıktan çıkarmadığı, yeni harflerle yürüyenlerin ise misallerinin gözler önünde olduğu ifade edilmekteydi, ayrıca tarihte hiçbir inkılâp ve ihtilal hareketinin arızasız, mücadelesiz başarılı olamadığı, hâlbuki Türk inkılâbının ortaya koyduğu umdelerin bütün milletçe benimsendiği, Türk inkılâpçıların millete bir ihtilal devri değil bir tekâmül tarihi yaşattığı ifade edilmekteydi. Yazının devamında harf inkılâbının sadece bir şekilden diğer bir şekle geçmek gibi telakki edilmemesi gerektiği, bu inkılâpla şark zihniyetinden garp zihniyetine geçilmesi, atalet ve zulmet içinde geçen bir maziye ebediyen veda edilmesi olarak bakılması gerektiği işleniyordu.¹⁷⁵ 2 Kânunuevvel 1928 tarihli Akşam gazetesinde de 'Yeni Devir', 'Mekteplerimizde Yeni Türk Harflerini Ufacık Çocuklar Bile Ne Kolay ve Ne Çabuk Okuyup Yazıyorlar' ve 'Türkiye'yi Cehaletten Kurtaracak Harf İnkılâbı Bu Gün Gazetelerin Değişmesiyle Bilfiil Başlamıştır' haberleri yer almaktaydı.¹⁷⁶ (EK-10)

1 Kasım 1928 günü 1353 sayılı kanunla kabul edilen yeni Türk harfleri Atatürk milliyetçiliğinin tamamlayıcı bir ögesi olmuştur. Büyük Türk ulusu, ancak Uygurcadan sonra kendi dil yapısına özgü bağımsız bir yapı düzenine kavuşmuştur.

Harf devrimi, eski Arap harflerini yeni Türk harflerine çevirmekten ibaretmiş gibi dar bir düşünce içerisinde görülmemelidir. Harf devrimi demek, bir yönüyle Türk ulusunun çağdaş uygarlığa yetişebilmesi için okuma kapılarının ve yollarının açılması anlamını taşır. Uygarlık yolunda ilerlemek, ilme yönelebilmek ve kısaca Atatürk'ün devrim, ilke ve hedeflerini kavrayarak anlamak ve gereğini yapmak ancak okumakla mümkündür. Yeni Türk harfleri ulusumuzun okuma temposunu da yaygınlaştırarak hızlandırmıştır.

¹⁷⁴ **Cumhuriyet**, (01 Kânunuevvel 1928/ 01 Aralık 1928), s.1.

¹⁷⁵ **Milliyet**, (01 Kânunuevvel 1928/ 01 Aralık 1928), s. 1.

¹⁷⁶ **Akşam**, (02 Kânunuevvel 1928/ 02 Aralık 1928), s. 1.

Eski yazı devrinde ilkokulu bitirenler bile doğru dürüst okuyup yazmasını bilemiyordu. Yanlışsız yazabilmek herkesin harcı olmadığı gibi her el yazısını okuyabilmek de bir marifet sayılıyordu. Bugün yeni yazı sayesinde ilkokulun ikinci sınıfına geçen bir öğrenci, istenildiği şekilde okuryazar hale gelmektedir. Bugün bütün batılı ülkeler, bizim kullandığımız harfleri kullandığı için harf devrimi sayesinde çocuklarımızın da yabancı dilleri öğrenmeleri büyük ölçüde kolaylaşmıştır.

Yeni yazının kabulü, Türk ulusuna uygarlığın kapısını açmış ve eski harflerin kutsallığı inancını zihinlerden silmiştir. Böylece, lâikliğin tamamlayıcı bir unsuru olmuştur. Harf devrimi, dil devrimi ile birleşince yeni Türk harfleri Türk dilini yabancı kelimelerden temizlemekte çok etkili olmakta aynı zamanda da milliyetçilik ilkesinin tamamlayıcı bir ögesi olmaktadır.¹⁷⁷

2.9. Eğitim-Öğretim ve Hukuksal Alanda Yapılan İnkılâpların Yansımaları Tepkiler

3 Mart 1924 tarihli Tevhidi Tedrisat Kanunu eğitim ve öğretimin birliğini sağlamakla beraber, medreselerin kaldırılmasını da sağlamıştır. Keza 3 Mart 1924 tarihli Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin kaldırılmasına dair kanunla da vakıfların bağlı olduğu vekâlet kaldırıldığından Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun 3. maddesi ile de Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mektep ve medreseler için ayrılan ödenek de Maarif Vekâleti'ne devredildiğinden medreselerin akıbetini tayin görevi Maarif Vekâleti'ne bırakılmıştır. Ancak medreselerin görevini görmek ve yüksek diyanet uzmanları yetiştirmek üzere İlahiyat Fakültesi ile imam hatip okullarının açılması kanunla öngörüldüğünden medreselerin kapatılması tabii bir sonuç olmuştur.¹⁷⁸ Medreselerin kapatılması aynı zamanda gençlerin gelişmelerine zararlı olan eğitim, inanç ve asılsız fikirlerin de kaldırılmasını sağlamıştır. Medreseler ülkede milli menfaat, milli duygu ve bilince daima yabancı kalmışlar ve ülkenin yabancı okullarla dolmasına engel olamamışlardır. Medreseler kapatılınca buralarda öğrenim gören öğrenciler yaşlarına göre ilkokullara, liselere ve ilköğretmen okullarına kaydedildi. Medreselerin kapatılarak eğitim programlarının milli ve laik esaslar altında yeniden düzenlenmesi ülkedeki yabancı okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak denetim altına alınmasını da

¹⁷⁷ Olcaytu, a.g.e., s. 85-86.

¹⁷⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 264.

kolaylaştırmıştır. Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun arkasından çıkarılan çeşitli kanunlarla hurafe ve zararlı fikirlerin kaynakları da kurutulmuş bu suretle asırlardan beri fertlerin ilmi zihniyetle düşünmelerine engel olan etmenler birer birer ortadan kaldırılmıştır.¹⁷⁹ Medreselerin kapatılmasından bir süre sonra Rize seyahatinde bir grup Atatürk'e bir dilekçe ile başvurmuş ve medreselerin tekrar açılmasını talep etmiştir. Atatürk ise medrese eğitiminin yetersizliğini ve memleketin uğradığı felaketteki rolünü anlattıktan sonra sözlerini şu şekilde tamamlamıştır: "Mektep istemiyorsunuz. Hâlbuki millet onu istiyor. Bırakınız artık bu zavallı millet, bu memleket evladı yetişsin!.. Medreseler açılmayacaktır. Millete mektep lazımdır".¹⁸⁰ Halkın coşkunu gösterisiyle karşılanan bu cevap, medreselerin ve onun zihniyetinin bir daha dirilmemek üzere kalktığını kesinlikle dile getiriyordu.¹⁸¹

Eğitim-öğretim alanında yapılmış bir diğer devrim olan harf devrimi de Türkiye'de bilim dönemini açmak için girişilmiş en büyük devrimlerden biridir. Hala eski yazıyı savunan ve "o yazı, Kuran yazısı idi, Atatürk bizi ondan ayırdı" diyenler, Türk ulusunun yüzyıllardan beri olduğu gibi yine cehaletine devamını isteyenlerdir. Eski yazı, Arap milliyetçiliğinin Türkler üzerinde kurduğu bir baskı mekanizması olmuştur. Harf devrimi, milliyetçilik, halkçılık ve lâiklik ilkelerine özel bir değer ve boyut kazandırmıştır. Yeni yazıya bu düşüncenin ışığında bakılmalı ve sahip çıkılmalıdır.¹⁸²

Harf inkılâbı ve neticesinde bütün yurttaki eğitim öğretim seferberliği başlatılarak yeni harflerin öğrenilmesi için 'Millet Mektepleri' adıyla 1 Ocak 1929'dan itibaren halka dönük okuma yazma eğitimi verilmeye başlanmıştır.¹⁸³ Kurulan millet mekteplerine de halk rağbet göstermiştir. Örneğin Aksaray ve Isparta gibi illerde halk memnuniyetlerini dile getirmiş, ziyafetler tertip etmişler ve arzulu olduklarını da apaçık dile getirmişleridir.¹⁸⁴ Hatta harf inkılâbının onuncu yıldönümü münasebetiyle Konya'dan çekilen telgraflarda vilayet ve kültür ailesinin minnet ve tazim duygularını dile getirmeleri yapılan işin yerleşip benimsendiğinin nişanesi olmuştur.¹⁸⁵

Atatürk bu konuda; "Bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak

¹⁷⁹ Asım Arı, "Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C:22, S: 2, (2002), s. 188-190.

¹⁸⁰ Turhan Feyzioğlu ve diğerleri, **Atatürk Yolu**, AKDYYK AAMY, Ankara, 1995, s. 205.

¹⁸¹ Eroğlu, a.g.e., s. 265.

¹⁸² Olcaytu, a.g.e., s. 86.

¹⁸³ Yalçın vd., a.g.e., s. 119.

¹⁸⁴ BCA: 30..10.0.0./64.431..43.

¹⁸⁵ BCA: 30..10.0.0.0./197.350..26.

mecburiyetindesiniz. Anladığımızın asarına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Buna katiyetle eminim”.

Nutuk bitince halk arasından bir zatın Reiscumhura heyecanlı bir sesle hitapta bulunması üzerine Atatürk tekrar ayağa kalkarak şunları söyledi:

“Vatandaşlar, Arkadaşlar!

Çok söz, uzun söz bir şey için söylenir: Hakikati anlamayanları hakikate getirmek için... Ben bu devirleri geçirdim. Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Artık benim için, hepimiz için çok söz söylemeğe ihtiyaç kalmadı, kanaatindeyim. Bundan sonra bizim için faaliyet, hareket ve yürümek lâzımdır. Çok işler yapılmıştır, amma bugün yapmağa mecbur olduğumuz son değil, lâkin çok lüzumlu bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir heyeti içtimaiyenin yüzde onu, okuma yazma bilir, yüzde sekseni, bilmez nevidendir. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır.

Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk’ün seviyesini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz. Hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısı ile kafası ile bütün âlemi medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir”.¹⁸⁶

Hukuk alanında yapılan inkılaplar da bazı tepkilerle karşılaşmıştır. Türkiye’nin batı hukukuna yönelmesi ve batı kanunlarını aynen benimsemesi yıllardır eleştirilmektedir. Günümüzde de eleştiriler, başta ‘Medeni Kanun’ olmak üzere alınan kanunların Türk toplumunun yapısına uymadığı konusunda yoğunlaşmaktadır.¹⁸⁷

Mahmut Esat Bey, Medeni Kanun’a yönelik eleştirilere tepkisini basın aracılığıyla vermiştir. Ahenk gazetesine verdiği beyanatında “Kanunu medenimizin, fazla mütekâmil olduğunu; ihtiyacımıza uymayacağını söyleyenlerin görüşleri, milletimizi geri zannedecek kadar dardır. Büyük Türk liderinin prensiplerini va’z ettiği inkılâbın lâik cumhuriyetimizin tek mil icabatını ikmal azm-i katiyetle çalışırız, garp medeniyetini tamamen kendimize mal

¹⁸⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C:II, s. 272-274.

¹⁸⁷ Ertan, a.g.m., s. 230-232.

etmekteyiz yarım yamalak olamaz. Türkler fitri istidatlarıyla garp medeniyetini eski medeniyetten çok fazla suhuletle temsil edeceklerdir. Fıkıh intihat amillerimizden biri olmuştur”¹⁸⁸.

Bir ülkenin bir başka ülkenin kanununu aynen alması sadece Türkiye’de görülmüş bir olay değildi. Özellikle Medeni Kanun alanında çok az devlet özgün kodlar çıkarabilmişlerdir. Fransız, Avusturya, Almanya ve İsviçre bunların en önemlileridir. Burada önemli olan kanunun bünyeye uyması değil, bünyenin kanunlara uyması önemlidir. Çünkü kanunlar, geriyi aydınlatmak için değil, ileriye aydınlatmak ve toplumu geliştirmek için yapılır. Bundan da anlaşılacağı gibi hukuku yaşama uydurmaktan daha çok, belirli bir dünya görüşünün ifadesi olan yeni hukuk sistemlerini kabul etmek suretiyle toplumsal yaşama yeni bir ritim ve düzen vermek önemlidir.

Yeni alınan kanunlar sayesinde, özellikle de Medeni Kanunla Türk toplum yaşamı kısa zamanda önemli değişikliklere uğramış ve batı ölçütlerine ulaşma yolunda büyük adımlar atılmaya başlanmıştır. Gerçekten de Medeni Kanunun kabul edilmesi, medeni hukuk alanında köklü bir değişikliğin başlangıcını teşkil etmiş, Medeni Hukuk kurumlarını ve kavramlarını dinsel bir temele dayanma zorunluluğundan kurtarmış, bunları lâikleştirmiştir.¹⁸⁹

1926 yılında batılı kanunların alınması, Tanzimat’ın aksine benimsetme değil, bir benimseme idi. Ayrıca yine Tanzimat döneminden farklı olarak eski hukuk sistemi tümüyle kaldırılmış ve tam anlamıyla bir devrim gerçekleştirilmiştir. Bu nitelikleri ile alınan kanunların, toplumun ihtiyaçlarının karşılanması yönünde son derece ileri bir adım olduğunu söyleyebiliriz. Bugün ise bu kanunların geliştirilmesi ve geçen yıllar boyunca deneyimler sonucu ortaya çıkan eksiklerin giderilmesi bir başka zorunluluktur.¹⁹⁰

¹⁸⁸ T. Aslan, a.g.m., s. 249-250.

¹⁸⁹ Ertan, a.g.m., s. 231-232.

¹⁹⁰ Ertan, a.g.m., s. 233.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TOPLUMSAL ALANDA YAPILAN İNKILÂPLAR VE İSLAM

3.1. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması

Tekke, tarikata bağlı kişilerin toplanarak ayin yaptıkları ve içerisinde o tarikatın şeyhinin yaşadığı binalardır.

Tekkeler, din baskısının arttığı dönemlerde mezhep çekişmelerinden bıkan insanların da bir sığınağı olmuştur. Tarikatlar halk tarafından tutuldukları için İslam dünyasının her tarafını tarikatçıların yerleştiği tekkeler kaplamıştır. Tarikat büyüklerinin mezarları da “Türbe” yapılmış ve ziyaretgâh haline getirilmiştir. Oysaki Hz. Muhammet ölümünden önce mescitteki vaazında:

“Sizden evvelki milletler peygamberlerin, velilerin mezarlarını ibadet yeri yapmışlardır. Sizi bundan men ederim.” diye buyurmuştur.

İslam dininde mezar ziyareti, sadece bir hatırlatma ve dua için yapılması gerekirken, Bizans adetleri zamanla İslamiyet’e de girmiş ve mezarlarda kandil yakmak, buralara bez bağlayıp adak adamak usulü yerleşmiştir. Türbelerde namaz kılmak dâhil bu gibi şeyler İslamiyette mekruhtur. Böyle olmasına rağmen bizde türbeler, günahlardan arınma, hastalılardan korunma, belâ ve kazalardan savunma, dileklere kavuşma yeri olmuş, çocuğu olmayan kadın, şifa arayan hasta türbelerde derdine derman arar hale gelmiştir.

Tekke, zaviye ve tarikat gibi İslamî olduğu sanılan kurumların, İslam dininin özüne ve öz kurallarına uygun olup olmadığı çok eskilerden beri tartışılmış bir konudur. Ancak, şurasını kesinlikle belirtmeliyiz ki, bu ocaklar, Türk toplumunun siyasal, sosyal ve kültürel birliğini ve değerlerini eskiden beri hırpalamış ve zedelemiştir. Tarikat çekişmeleri zaman zaman devletin varlığını bile tehlikeye düşürmüştür.¹⁹¹

Padişahlık devrinde şeyhülislamın fetvası Allah emri gibi kabul edilince aşağıda oturan tekke ve zaviyeler de bu zatın paralelinde olarak kendilerini Allah’ın sözcüsü olarak kabul ettirmenin yolunu bulmuşlardır.¹⁹²

¹⁹¹ Olcaytu, a.g.e., s. 40-42.

¹⁹² Olcaytu, a.g.e., s. 30.

Hız. Muhammet, yaşadığı d6nem içerisinde insanlara daima iyi ve g6zel davranışları 6đ6tlemiş ve k6t6l6klerden uzaklaştırmaya çalışmıştı. Kendisine gelip bir konu hakkında soru soranlara durumlarına g6re cevap vermişti. 6rneğin; bir zengin gelirse, çevresine ve ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmasını; bir genç gelirse, anne ve babasına saygıda kusur etmemesini, bir başkasına, hanımına yumuşak davranmasını 6đ6tlerdi.

O y6ce insan, derdi olanların derdine çare bulmaya çalışır, çaresiz kaldığı konularda ise, sabrı tavsiye ederdi. Ama Hız. Muhammet hiçbir zaman kendisine gelenlere tespih çekmesini, şu veya bu sayıda dualar okumasını, zikirler yapmasını emretmemiştir. O, kendisinin de ifade ettiği gibi g6zel ahlakı tamamlamak 6zere g6nderilmiştir. Hız. Muhammet, miskinliği, tembelliği sevmez, boş oturan insanlara selam vermezdi. O, Allah'ın sadece belirli vakitlerde ve tespih taneleri ile sayılarak hatırlanmasını değil, Allah sevgisinin her an kalplerde bulunmasını isterdi.¹⁹³

İslamiyette din adamlığı ve dini mertebeler silsilesi yoktur. Din adamlığı ve mertebeler silsilesi Hıristiyanlıkta vardır. Onlarda en 6st6n makamda papa ve patrik oturur. Bunların altında da birçok kademeler bulunur ve kilise papazına kadar iner. Bunların her birinin ayrı ayrı makamı, sorumlulukları ve yetkileri vardır. İslamiyette ise b6yle hiyerarşik bir kademelenme s6z konusu değildir.

Herhangi bir din g6revlisinin diğer M6sl6man kişilere karşı hiçbir 6st6nl6đ6 mevcut değildir. Aksine din g6revlileri, b6t6n M6sl6manların hizmetk6rıdır. 6nk6 İslamiyette din g6revlilerine 'Hademe-i Hayrat' denile gelmiştir. Peki, b6t6n bunlara rağmen bu şeyhlik m6essesesi ne oluyor?¹⁹⁴

Hiçbir M6sl6man Hız. Muhammet'i insan6st6 bir kutsallığa y6kseltmeyi d6ř6nmemiştir. Ancak bağlı bulunduğu şeyhi, dedeyi ya da veli olduğuna inandığı kimseleri kutsallık d6zeyine y6kseltmede tarikatılar yarış halindedirler. İslamiyetin 6z6ne (Kuran'a) inilmedike bu karmaşaya son vermek çok zordur. Atat6rk dinsel unsurları, tekke ve tarikatları bu amaçla kaldırmıştır.¹⁹⁵

30 Kasım 1925'te, T6rkiye'de tekke, zaviye, t6rbe ve tarikatların kapatılmasını 6ng6ren kanun çıkarılmadan yıllar 6nce 1916'da Kılıçzade Hakkı Bey, kalemiyle asılsız inançlara, İslamiyet ile uzaktan yakından hiçbir ilgisi olmayan hurafelere ve bu zararlı fikirlerin yayılmasına sebep olan sahte derviş ve softalara savaş açmıştır:

¹⁹³ Manaz, a.g.e., s. 309-310.

¹⁹⁴ Olcaytu, a.g.e., s. 29.

¹⁹⁵ Olcaytu, a.g.e., s. 31.

“Hükümet yeni bir şey yapmak istiyor, Bâb- Meşihat’ın fetvası lazım. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye asker için maksada muvafık yeni bir serpuş kabul etmeyi düşünüyor, yobazların homurdanmasından mütehaşidir” diyen Kılıçzade Hakkı Bey, softalık düşüncesinin can çekişmekte olduğunu, asılsız inanışların çok yakında sona ereceğini ve bu günleri görenlerin cidden çok şanslı olduklarını sözlerine eklemektedir.

Kılıçzade Hakkı Bey, tüm batıcıların duygu ve düşüncelerini dile getirirken; “Birer tembellik yuvası olan tekkeler ve zaviyeler ilga olunarak varidat ve tahsisatları kesilip maarif bütçesine ilave edilecektir. Babadan kalma birkaç beylik kelime ve tabirle ‘hu eyvallah erenler’den ibaret sözlerle şimdiye kadar halkı fikren ve ilmen zarara sokanlara hiçbir şey verilmeyecek, kendileri çalışıp kazanmaya mecbur tutulacaklardır. Bunlardan üfürükçülük edenler, kalleslikle ötekini berikini dolandıranlar cezaya çarptırılacaktır.” demektedir.¹⁹⁶

Mustafa Kemal Atatürk, 30 Ağustos 1925’te Kastamonu Halk Fırkası’nda yaptığı konuşmasında, “Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir” derken adeta yakında; Türk ulusu ile hiçbir ortak yanı olmayan, bağınazlığın ve tembelliğin birer yuvası haline gelmiş bulunan bu köhnemiş ve Türk’ün sosyal hayatı için zararlı olan kuruluşların kapatılacağını haber veriyordu.¹⁹⁷

Atatürk’ün yapmak istediği şey, dini yüzyıllardan beri alışlageldiği gibi, bir siyaset aracı olmaktan kurtarmaktı. Onun politikası halkı, dinin merkezi bir devletle boy ölçüşmeye kalkan etkilerinden, özellikle açık ve gözle görülür simgelerinden uzaklaştırmaktı. O sırada mezardaki ölüler, canlı ve tehdit edici bir kuvvet gibi sömürülmekteydi. Bu yüzden de acımadan ortadan silinmeleri gerekiyordu.¹⁹⁸

Mustafa Kemal Atatürk, 16 Mart 1923’te Adana Türk Ocağı’nda esnafa hitaben yaptığı konuşmada demiştir ki:

“Büyük dinimiz çalışmayanın insanlıkla alakası olmadığını bildiriyor. Bazı kimseler modern olmayı kâfir olmak sanıyorlar. Asıl küfür onların bu düşüncesidir. Bu yanlış açıklamayı yapanların maksadı, İslamların kâfirlere esir olmasını istemek değil de nedir? Her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak sarıkla değil dimağladır.”¹⁹⁹ Yine bir başka konuşmasında “Bizim dinimiz milletimize hakir, miskin ve zelil olmayı tavsiye

¹⁹⁶ Kılıç, a.g.e., s. 221-225.

¹⁹⁷ Kılıç, a.g.e., s. 232.

¹⁹⁸ Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev: Necdet Sander, Sekizinci Baskı, Sander Yayınları, İstanbul, 1981, s. 625.

¹⁹⁹ Borak, a.g.e., s. 36.

etmez. Bilakis Allah da peygamber de insanların ve milletlerin izzet ve şerefini muhafaza etmelerini emrediyor” diyerek görüşlerini bildirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Kastamonu gezisinde 30 Ağustos 1925’te Kastamonu Halk Fırkası binasında yaptığı konuşmasında konu ile ilgili düşüncelerini dile getirirken demiştir ki:

“Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkâli ile medeni bir heyet-i içtimaiye haline getirmektir. İnkılâbatımızın umde-i asliyesi budur. Bu hakikatleri kabul edemeyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir. Şimdiye kadar millerin dimağını paslandıran, uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Herhalde zihniyetlerde yerleşen hurafeler kâmilten tard olunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını yaymak ve yerleştirmek imkânsızdır”.²⁰⁰

Atatürk’ün softaya kini, tâ çocukluğunda başlamıştır. Daha Selanik’te bir ilkokul talebesi iken ona ilk tokadı vuran Kaymak Hafız’ın hayali daima onun gözünde taassubun timsali olarak kalmıştır. Atatürk’e göre softa, menfaatini nerede görürse dini onun hizmetine arz eden kimseydi. Örnek olarak da milli mücadelede halifenin hizmetindeki yobazların, aynı dine dayanarak bizim Şer’iyye vekilinin aksi fikre de fetva verdiklerini gösterirdi.

Bütün bir millet uyanırken ve kanı ile canı ile kendi istikbalini müdafaa ederken, kadınlı erkekli düşman çizmesine karşı koyarken hoca diye kendini din adamı addeden şeyhülislamların bu millet aleyhinde fetva vermelerini asla affetmemiştir. Nihayet Lâruhbaniyet fi’l İslam! (Müslümanlıkta rahip sınıfı yoktur) prensibini müdafaa ederdi.²⁰¹

Kanunun meclis tutanaklarındaki görüşmeleri incelendiğinde; Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşlarınca teklifin geldiğini görüyoruz. Refik Bey, kürsüye gelerek buraların memleket içinde vasıta-i idlâl ve iğfal olduğunu, memleket içerisinde birer fesat membaı olmuş ve zaman zaman memleketin, milletin azami zararlarını icap edecek hainane ifsadata zemin teşkil ettiğini belirtmiştir. Daha sonra kürsüye gelen Rize Mebusu Ekrem Bey, “Artık bundan sonra tekke ve şeyh ismi kalmayacaktır. Bunu görmekten mesudum. Tekkeler şimdiye kadar en iğrenç içtimai sahnelere yuva olmuş, memleketin en buhranlı zamanlarında meşum ve siyasi tahribatlar yapmış, roller oynamıştır. Bunlar padişahlara diyorlardı ki; ‘Biz senin bendeniniz. Senin için her şeyi yaparız. Senin kulunuz, sana

²⁰⁰ Kılıç, a.g.e., s. 232.

²⁰¹ Münir Hayri Egeli, **Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk**, Ankara, 2001, s. 70.

hizmet etmeye amadeyiz. Padişah onlara diyordu ki; evet siz Allah'ın muteber kullarısınız'. Binaenaleyh her iki taraf da yekdiğerini memnun edecek cinayet işlemekte idiler. Tarih bunların en meşum cinayetlerini kaydeder. Arkadaşlar, bundan dolayı mesudum. Lakin asıl mesut olduğum diğer bir cihet vardır ki, o da fikri taassup denilen bu yılanın tamamıyla bugün paralanmış olmasıdır. O evvelce ne ise bugün o değildir, o uzun müddet daha hürriyet havası içinde yaşamayacaktır. O şimdi kıvranarak, hırlayarak can çekişiyor. Bununla beraber tehlikesini biraz daha muhafaza ediyor. Fakat cumhuriyetin çıkardığı kanunların satırı ile onu tamamıyla öldüreceğiz ve bu suretle taassup içinde yaşayan milletlere misal olacağız. Fikri taassup en masum milletlerin kanını içmiş içtimai en meşum işler görmüş ve tarihin sayfalarını cinayetleriyle lekelemiştir". Ardından Refik Bey tekrar kürsüye gelmiş ve Nurettin Paşa'nın şapka kanunundaki takririnin memlekette kan dökülmesine sebep olduğunu yinelemiştir. Muş Mebusu İlyas Sami Bey de Nurettin Paşa'nın kolundan tutularak kapı dışarı edilmesini istemiştir.²⁰² Ardından kanun hakkında takrirler verilmiş ve kanun son şeklini almıştır. Kanuna göre; Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek suveri aharla tesis edilmiş bulunan bilumum tekke ve zaviyelerin, sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere, kâmilen kapatıldığı belirtiliyordu. Bunlardan usulü mevzuası dairesinde filhal cami veya mescit olarak istimal edilenler ibka edilecekti. Alelumum tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müridlik, dedelik, seyyidlik, çecelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve kayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde selatine ait veyahut bir tarikata veyahut cer'i menfaate müstenit olanlarla bilumum sair türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya ayini tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler, şeyh, derviş, mürid, türbedar unvanını taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezayı nakdî ile cezalandırılacaktı.²⁰³

Atatürk, İslamî ilimlerden ve irfandan nasibini almamış olan cahil din adamlarıyla köklü inkılâplara kalkışmanın imkânsız olduğunu anladığı için onları saf dışı etmeyi veya tesirsiz kılmayı daha uygun bulmuştur. Büyük ekseriyeti hakikaten yetersiz olan bu din adamları zümresinden Atatürk'ün yapmak istediği inkılâpları idrak etmesi veya ona destek

²⁰² TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 17, C: 19, s. 282-283.

²⁰³ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 17, C: 19, s. 288.

olması beklenemezdi. Nitekim cumhuriyetin ilanı ile birlikte tatbika konan inkılâpların çoğuna bu tip din adamları menfi şekilde yaklaşmışlardır. Atatürk, yapmak istediği yeniliklere karşı olanları birer engel olarak gördüğü için pasifize etmeyi daha uygun bulmuştur.

Nihayet Atatürk, iyi yetişmemiş din adamları zümresinin muhalefetini kırıp, gerekli kanuni tedbirleri aldıktan yani din işlerini devlet işlerinden ayırdıktan sonra inkılâplarını tatbika ve onları millete anlatmaya hızla devam etmiştir.²⁰⁴

Atatürk'ün gerçekleştirdiği lâiklik devrimi, İslam'ın özüne bağlı kalanlarla asla çatışmamıştır. Bu devrim, hurafelere ve asılsız itikatlara dayanan İslamî anlayışın yerine akılcı bir dünya görüşü getirmiştir.²⁰⁵ Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile bunlardan okul olmaya elverişli olanların mektep olarak kullanılması; elverişsiz olanların ise, özel idarelere nakdiyle devredilmesi ve hâsıl olacak para ile de mektepler inşa edilmesi uygulamasına gidilmiş, böylelikle de ilmi yönden güzel bir uygulama örneği olmuştur.²⁰⁶

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'ta şöyle demiştir:

“Efendiler, tekke ve zaviyelerle, türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık ve benzeri gibi birtakım unvanların yasaklanıp, kaldırılması da Takrir-i Sükûn Kanunu döneminde yapılmıştır. Bu konuda yapılanlar ve uygulamalar, toplumumuzun boş inançlara inanan ilkel bir kavim olmadığını gösterme açısından, ne kadar gerekliydi; bunu anlarsınız.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, muskacılara talih ve hayatlarını emanet eden insanlardan oluşan bir kitleye, uygar bir millet gözüyle bakılabilir mi? Milletimizi yanlış anlamda gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi kimseler ve kurumlar, yeni Türkiye Devleti'nde, Türk Cumhuriyeti'nde devam etmeli miydi? Buna önem vermemek, ilerleme ve yenilik adına, en büyük ve giderilmemesi imkânsız bir yanlış olmaz mıydı? İşte biz, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olmasından yararlandıkça, bu tarihsel yanlış yapmamak için; milletimizin alnını olduğu gibi açık ve temiz göstermek için; milletimizin gericilik ve Ortaçağ anlayışında olmadığını kanıtlamak içindir”.²⁰⁷

²⁰⁴ Saray, a.g.m., s. 183.

²⁰⁵ Olcaytu, a.g.e., s. 41.

²⁰⁶ BCA: 51..0.0.0./12.104..21.

²⁰⁷ Atatürk, a.g.e., s. 797.

Atatürk bunları derken, Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan yararlanılarak, Türk ulusunu uygar bir toplum haline getirmek için birçok inkılâbın başarı ile tamamlandığını belirtmektedir.²⁰⁸

Atatürk, Türk ulusunun başına geçip köhnemiş bir imparatorluktan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduğu dönemde eskinin baş belası olmuş bu kurumları ortadan kaldırmak üzere bir seri devrimler yapmış ve bu arada lâikliğe geçişin önünde engel olan tekke, zaviye ve türbedarlığı ulusal iradeye dayanarak kapatmıştır.²⁰⁹

Aynı zamanda, bu kanunla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, seyyitlik, babalık, dedelik, falcılık, üfürükçülük, muskacılık gibi tarikat unvanları da kaldırıldı.²¹⁰

Çağdaşlaşma yolunda ileri atılımlar yapmakta olan genç Türkiye Cumhuriyeti, varlığını çağdığı kalmış kurumlarla tehlikeye atamazdı.²¹¹ Nitekim de akılcı batı uygarlığına girmek isteyen Türk ulusu için göz yumulamayacak engeller oluşturan tarikatların ve tekkelerin toptan kapatılması gerekmişti. Gerçi tarikatları yasal yoldan çok pozitif bilimle ortadan kaldırmak daha köklü bir yoldu; fakat bunu beklemek gerekirse çok kıymetli zamanlar kaybedilecekti. Türbelerin kapatılması da buna benzer bir gereksinimden doğmuştur. Türbeler çoğu yerde asılsız inanışların tatmin yeri olmuştur ve halkın pozitif bilimin gerektirdiği bir hayat anlayışına varmasını güçleştirmiştir. Oysa İslamiyette dualar doğrudan doğruya Allah'a ulaşır. Aracıya gereksinim yoktur. Fakat halk, türbelerden mucizeler bekleyen bir duruma getirilmişti. Buna kesin bir son vermek gerekiyordu. Türkiye mistisizmden ve skolâstikten derhal kurtulmalıydı. Gerçi kapama kararı, anıları ile övündüğümüz ulus büyüklerinin türbelerine de yaygınlaştırılmıştı. Ve bu birçok karşı koymalara yol açmıştı. Fakat o günün havasında bir seçme yapmak mümkün değildir. Nitekim 1946'dan bu yana "tarihi şahsiyetlerin" türbeleri açılmaya başlanmıştır.²¹² Bu süreçte bazı illegal uygulamalar da gözlemlenmiştir. Örneğin Nazilli'nin Perle Bey Köyü imamı çocuk okutmak bahanesiyle din aleyhtarlığına yeltenmiş, yapılan takibat sonucunda mahkemeye verilmiş²¹³, bir diğer örnek de Adana'nın Akkapı köyünde ölen Alev'i şeyhi Molla Ahmet İbrahim'in evinin bahçesinde ve şeyhin mezarı karşısında ayin yapılacağı istihbarat alındığında hemen önlemler alınmış ve ön ayak olanlar suçüstü yakalanmışlar, yine bir başka örnek de Erzurumlu Fevzi adında birinin

²⁰⁸ Kılıç, a.g.e., s. 234.

²⁰⁹ Olcaytu, a.g.e., s. 43.

²¹⁰ Kılıç, a.g.e., s. 238-239.

²¹¹ Zerrin Günal ve Mithat Atabay, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Ankara, 2004, s. 139.

²¹² Kılıç, a.g.e., s. 239.

²¹³ BCA: 30..10.0.0.0./102.667..20.; BCA: 30..10.0.0.0./102.667..22.

Sivas köylerinde kapalı bir tekkeyi açması ve topladığı 12 kişi ile zikir esansında yakalanması ve gereğinin yapılması²¹⁴ taviz verilmediğinin ve devrimlere sıkı sıkıya sarıldığının göstergesi olmuştur.

3.2. Kılık Kıyafet Kanunu

Bilindiği gibi II. Mahmut 1826'da yeniçeriliğin kaldırılmasıyla 1839'da ölümü arasında büyük bir reform programına girişmişti. Bu reformlarla on dokuzuncu bir dereceye kadar yirminci yüzyıldaki Türk reformlarının izleyeceği ana hatları kurmuştur. II. Mahmut'un yapmış olduğu reformlar arasında sosyal ve kültürel alanda yapılan değişiklikler de yer almaktadır.

Eski zamanlardan beri, giysi ve her şeyden önce başlık, bir insanın dinini ve sosyal statüsünü belirttiği araçlardı. İslam hukuku gerçekte hiçbir çeşit giysiyi yasaklamaz, fakat sayısız gelenekler Müslümanlardan görünüşte bile kendilerini kâfirlerden ayırmalarını ve diğer her şeyde olduğu gibi, onların kıyafetlerini taklitten kaçınmalarını ister. “Tanrı ve melekler inayetlerini Cuma namazında sarık saranlara verirler”, “Sarıkla iki rekât namaz, sarıksız yetmiş rekâtta daha üstündür”, “Bir milleti taklit eden, onlardan biri olur” şeklindeki Hz. Muhammet'e atfedilen bu ve diğer birçok benzeri sözler, bir insanın kendi giyinme şeklini terk edip diğer birini benimsemesinin bir ihanet ve dinden çıkma hareketi olduğu hakkındaki genel duygunun kuvvetlenmesine yardım etmiştir.²¹⁵

Mustafa Kemal Atatürk ise batı giyinişine karşı büyük bir sempati duymuştur. ‘Picardi’ tatbikatlarına katılmak üzere Paris’e giderken Belgrat İstasyonu’nda arkadaşı Binbaşı Selahattin Bey’in başındaki fes ile alay edilmesi, Mustafa Kemal Atatürk’te, ulusal hiçbir yönü olmayıp, II. Mahmut devrinde zorla giydirilmiş olan fese karşı olumsuz bir tutum yaratmış ve cumhuriyet Türkiyesinde şapka giyilmesinin psikolojik temelini oluşturmuştur.

1910 yılında Fransa’daki Picardi tatbikatlarına ordu adına katılmak üzere Paris’e doğru yola çıkmışlardı. İki arkadaşları. İkisinin de ilk Avrupa gezisiydi. Bindikleri Doğu Ekspresi daha Türk sınırlarından çıkar çıkmaz o, başındaki fesi çıkardı. Yol arkadaşı Binbaşı Selahattin Bey ise kapalı, tutucu bir subaydı. Tren Belgrat İstasyonu’nda beklerken Selahattin Bey satıcı çocuklardan bir şeyler almak istedi. Başındaki kırmızı fesini hiç

²¹⁴ BCA: 490.1.587.24.5

²¹⁵ Kılıç, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılâbı”, *Atatürk Yolu*, C:4, S:15, (Mayıs 1995), Atatürk Ü. Basımevi, s. 529.

çıkarmıyordu. Satıcı Sırp çocukları önce fesiyle alay etmeye başladılar. Sonra davranışlarını daha da ileri götürerek bir şeyler haykırarak kaçıp gittiler. Selahattin Bey hâlâ, bu olaya neden olan kırmızı fesini çıkarmayı ulusal bir gurur sayıyordu.

Mustafa Kemal Atatürk, bu olaydan çok sonra, 1925'teki kıyafet inkılâbı ile, kadın, erkek bir ulusun hem iç hem de dış görünüşünü atıp, kendilerinin bütün anlayış ve davranışlarına damgasını vuran doğulu çemberinden çıkacaktı. Kıyafetleri ile de batı dünyasına katılacaklardı.²¹⁶

Türk devriminin temel felsefesini kavrayamamış olanlar, Atatürk'ün yaptığı kılık kıyafet devrimine bir "Gardırop Devrimi" demişlerdi. Kıyafet devriminden önce sarık, fes ve peçe halk tarafından adeta İslamiyet'in bir parçası olarak kabul edilmekteydi.

Lâik ve uygar bir ulusun kıyafetini dinsel inançlara bağlamak gerçekten de yersizdir. Kıyafet, din ve inanç birbiriyle ilişkili olan şeyler değildir. Aslında dinsel inançların kıyafetle bir ilişkisinin bulunduğunu sanmak İslam dininin de anlamadığı anlamına gelmekte idi. Atatürk işte bu nedenle lâik düşüncesinin bir devamı olarak inancı kıyafetten ayırıp dinsel duyguyu kalplerdeki yerine koymak maksadıyla bu devrimi yapmış ve aynı zamanda Osmanlılığın bir sembolü olan fesi atarak Türk vatandaşını modern dünyanın kıyafetine sokmuştur.

Her ihtilal, devrim veya inkılâbın sonunda kurulan rejimler, kendi sembollerini de birlikte getirmiştir. Milli mücadelenin sembolü "kalpak"tı. Devrim dönemindeki de "şapka" olmuştur. Kıyafet devriminin temelinde de bu felsefe vardır. Fesin İslamla, inançla, imanla ilişkisi olamaz, ayrıca fesin bir yandan "Efsun" giysisi olduğu unutulmamalıdır.²¹⁷

Bu inkılâp ile yapılmak istenen kıyafetin din ile bağlantısı olmadığını göstermek, Şeyh Sait isyanından sonra yeniden rejim için tehlike teşkil etmesi muhtemel olan teokratik zihniyeti sindirmektir. Aynı zamanda bu mücadele çağdaş kıyafetle beraber çağdaş zihniyeti de hâkim kılma mücadelesidir.²¹⁸

Atatürk'ün düşüncesi böyle olmakla beraber, özellikle fesin kolaylıkla atılabileceğine kimse inanmıyordu. Hâlbuki halk bu konuda uzunca bir süreden beri festen başka giysilere de yavaş yavaş alıştırmıştır. Örneğin askerler 1. Dünya Savaşı'ndan beri

²¹⁶ Kılıç, a.g.e., s. 195-196.

²¹⁷ Olcaytu, a.g.e., s. 65.

²¹⁸ Sadık Sarısan, "Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar ve Bu İnkılapların Özümsemesi Meselesi", **AAMD**, C: XV, S: 45, (Kasım 1999), s. 1102.

fesi çıkarmış, İstiklal Savaşı'nda da kalpak genellikle fesin yerini almıştır. Aslında fesin gülünç bir kılık olduğunu pek çok kişi de bilmekteydi.²¹⁹

3.2.1. Şapka İnkılâbı Öncesi Yazılan Risale ve Makaleler

Daha 1331 (1915) yılında batıcılık fikir akımının temsilcilerinden Kılıçzade Hakkı Bey, 'Akvemü's Siyer Münasebetiyle Yusuf Suat Efendi'ye Tahsisen Softa Efendilere Tamimen Son Cevap' adlı risalesinde, kıyafetimizin ulusal olmadığını ve şapka giymenin İslamiyet açısından hiçbir sakıncası olmadığını açıklarken şunları söylemektedir:

“Türkiye’de ittihad-ı efkâr mevcut olmadığına en birinci delil esaslı ve milli bir kıyafetimizin mevcut olmaması yani herkesin istediği gibi giymesidir. İttihad-ı efkâr, âsarını mutlak her şeyde gösterir. Onun için bu cihet ihmal edilmeyecek bir keyfiyettir. Müslümanlığın kıyafet-i mahsusası olmadığına nazaran şapka giyilmesinde hiçbir zarar yoktur. Ecdadımızın giydiği kavuklar hiç olmazsa memleketimizde imal olunuyordu. Hâlbuki feslerimiz Avrupa’dan geliyor. Kendi metamız olmadıktan sonra serpuş olarak herhangi bir şapkayı kabul etmeliydik. Hiç olmazsa bu suretle herkes başına daha süslü, daha dayanıklı ve bilhassa daha faydeli bir serpuş koymuş olurdu”.²²⁰

Batıcılık fikir akımının bir numaralı savunucusu olan, kitaplarında da ilk defa sol kapakta Latin harflerini ve sahifelerin üzerinde “chiffre arabe” kullanan, İstanbul’a şapka ile dönen, yorulmak bilmez yazar Abdullah Cevdet de İttihad’da yayımlanan ‘Şapka ve Fes’ adlı makalesinde, Hayrettin Bey isminde bir Müslümanın başındaki şapkası ile İstanbul’’da gezerken zabıta tarafından tutuklandığını ve bu olaydan önce Adliye Vekili Necati Bey’e “Hükkâmımızın serpuşlarından evvel serlerin değişmesi lazımdır” dediğini anımsattıktan sonra, özgürlük anlayışımız hakkında da şunları yazmaktadır:

“Mademki şu halimize ağyar gülüyor, yara düşen ağlamaktır. Hürüz, hürriyet-i fikriyeye malik ve buna hürmetkârız diyoruz, aynı zamanda vatandaşın en küçük hürriyetine tecavüz ediyoruz. Hürendişleri de zahidleri de çağırıyorum, fikirleri ve ruhları hür olanları da fikirleri ve ruhları ecdattan kalma hürâfat ve batıl itikat zincirlerine müstağrik olanları da hep çağırıyorum, kemal-i ihtiram ile soruyorum:

Avrupa ülkelerinden herhangi birisinde bir Avrupalı fes giyirse bu memleketlerin zabıtası onu tevkif etmeyi hatırından geçirebilir mi? Değil yalnız fes, hatta bu fesin üzerine

²¹⁹ Olcaytu, a.g.e., s. 65.

²²⁰ Kılıç, a.g.e., s. 196-197.

bir de âlâ bir yeşil yahut beyaz sarık da sarsa niçin bunu yapıyorsun demeye kimsenin hakkı ve haddi olur mu? Ey hür düşünenler ve ey mefkûreleri zincirbent olanlar! İşte biz hürriyeti bu kadar aşağı bir derecede anlıyoruz.”

Abdullah Cevdet makalesinin devamında şapka ve fes ile ilgili olarak da şu ifadelere yer vermektedir:

“Mustafa Kemal Paşa, Türkiye’ye el-hakk, bir istiklâl-i siyasi temin etti: Gümrüklerimize hâkimiz, ecnebler memleketimizde Türk kanunlarına tabi, onlar, artık hem misafirimiz hem zorbamız olamıyorlar. Bunlar şüphesiz büyük nimetlerdir ve bir kavmin şahsiyet-i levazımındandır. Fakat kafalarımızın içindeki müstebit yılanları ne yapalım. Bugün Allah’ın Panama vadilerinde yetiştirdiği nazik ve hafif bir nebattan yapılmış bir serpuşu giyindiği için bir gencin cumhuriyetimizin zabıtası tarafından tevkif olunduğuna şahit-i dilhun oluyoruz.

Askeri serpuşlarımız bir şeye benzedi; fakat bu serpuşun da en lüzumlu kısmının, gözü şiddetli ziyadan muhafaza edecek kısmının terk edilmiş olduğunu görüyoruz. Canım bu fes ne ecdadımızın ne de Müslümanlık itibarı ile Hz. Muhammet’in serpuşu değildi. Fes Rumların serpuşudur, elyevm Yunanistan halkı ekseriyetle fes giyerler. Bir de farz edelim ki hakikaten Türk kavmi Hz. Âdem’in evlatlarından ayrılarak bir şube-i kavmiye teşkil ettiği günden beri fes giyiyor, ecdadımız fes giyiyordu diye bugün aynı serpuşu taşımayan bir vatandaşı mecbur edecek bir kanun mevcut olabilir mi?”

Fesin değil, şapka giymenin yasak olduğu bir devirde kaleme alınan bir başka risale ise Süleyman Nazif’in ‘Son Telgraf’ gazetesinden derleyerek, broşür halinde yayımladığı ‘İmana Tasallut Şapka Meselesi’ adlı risalesidir. Süleyman Nazif risalesinin ilk sayfasında şunları yazmaktadır:

"Bu sahifeler (Son Telgraf) gazetesiyile intişar ederken, (Serpuş-ı milli) nam meşrukiyle başımıza musallat olan fesin yerine şapkanın ikame edilmesi hakkında ne bir karar-ı resmi isdar, ne bir temayül-i hususi izhar edilmişti. Gazetelerin perişan nüshaları arasında büsbütün zayi olmamak için şu tarihi mübahese-i ilmiyeyi kitap şeklinde neşretmeyi münasip gördük."

Fatih Camii hocalarından İskilipli Atıf Hoca 12 Temmuz 1340 (1924) tarihinde yazmış olduğu ‘Frenk Mukallitliği ve Şapka’ adlı risalesinde; ‘Şapka gayyar, zünnar, küstiç, gasli ve salibi küfür alâmeti ve gayri Müslim milletlerin en meşhur işaretleri olarak gösterip, şapkayı; örfte küfür alâmeti, yani gayri Müslimlerin Müslümanlardan ayrılmasına alâmet olan baş kisvesi olarak tarif ettikten sonra, şapka, zünnar, gıyyar, salip

gibi ehl-i küfrün şiar ve alâmeti olan şeyler giyinmek, kuşanmak, takınmak hususlarının şer'an yasak ve haram olduğunu' belirtmektedir.

Atıf Hoca devamla; büyük fıkıh âlimlerinin çoğunun, 'Kâfirlere mahsus ve onların kıyafet alâmeti olan şapkayı bir zaruret olmadan ve kendi arzusuyla giyinmek küfürdür' düşüncesinde olduklarını, fakat bazı fıkıhçıların da; 'Kâfir milletlere ait olan şapkayı kendi arzusu ile giyen bir Müslüman onlara benzemiş ve onları taklit etmiş olduğu için günahkâr olursa da kâfir olmaz' fikrini savunduklarını söylemektedir.

Yazar daha sonra şapka hakkındaki görüşlerini açıklarken, şu ifadelerle yer vermektedir:

"Şapka, zünnar, salib gibi şiar-ı küfür alâmeti sayılan şeyleri iktisa ve ittihaz edinmekle şer'an yapılması emir olunan şeyleri, mesela namaz ve zekâtı terk ve yasak edilmiş olan şeyleri, mesela zina ve hırsızlığı irtikâp beyninde fark nedir ki evvelkiler alâmet-i küfr ve emare-i tekzip addolunduğu halde ikinciler addolunmuyor diye bir sual irat olunacak olursa cevabında deriz ki:

Vakıa ikinciler de evvelkiler gibi şer'an memnu iseler de hevesat ve shehevât-ı nefسانيye bunları işlemeye fitren saiktir. Onun için kuvve-i shehevîyeleri akıllarına galip olan zümre-i beşer dinen memnu olan müşteheyat-ı nefسانيyeyi irtikâptan hali kalmaz. İşte bunun için şâri onları emare-i tekzipten addetmemiştir. Fakat ehl-i küfre mahsus olan şiar ve alâmeti irtikâp için böyle bir özür ve fitri bir saik yoktur. Zira bu esasen nefsin arzu ve meyil eylediği müşteheyat cümlesinden değildir Şu halde bunu irtikâba saik su-i akideden başka bir şey olmadığı için şer'i şerif memnuat-ı şer'iyenin bu kısmını alâim-i küfr ve emare-i inkâr add ile mürtekinin küfrüne hükmetmiştir."

İskilipli Atıf Hoca, bu risalesinde şapkanın küfür belirtisi olduğunu ve giyilmesinin İslamiyet açısından sakıncası bulunduğunu açıkça belirtmektedir". Doğaldır ki bu düşünce Atıf Hoca'ya aittir. Diğer bazı Osmanlı aydınları hiç de Atıf Hoca gibi düşünmüyorlardı. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi, Kılıçzade Hakkı Bey; "Müslümanlığın hususi bir kıyafeti olmadığına göre, şapka giyilmesinde hiçbir zarar yoktur" derken, Abdullah Cevdet de; 'Fesin ne ecdadımızın ne de Müslümanlık itibarı ile Hz. Muhammet'in serpuşu olmadığını belirterek, şapkayı Panama vadilerinde yetişen nazik ve hafif bir nebattan yapılmış başlık olarak' tanımlamaktadır.

İskilipli Atıf Hoca'ya Süleyman Nazif cevap vermekte ve şunları yazmaktadır:

"Yeni intişar eden bir risaleye göre, muharriri ders-i âmm efendi ile kendi kıyafetindeki hoca efendilerden başka, her mümin, hepimiz -haşa sümme haşa- kâfirmiştir.

Heyet-i mecmuasının zihinlerde bırakmak istediği fikir ve kanaat şudur: ‘Biz dinimize kalbimizin tasdiğiyle, lisanımızın ikrarı kadar, feslerimizin sarığı ve püskülü ile de merbutuz. El-iyazü billah...’ Şapkayı diline ve kalemine dolayan muharrir niçin frenkin gömleği ile boyunbağını hatıra getirmiyor? Hatta frenkin bir kisvesini frenk gömleği şekline soktuktan sonra sırtımıza geçiriyoruz. Sarıklı birçok efendi, frenk gömleğini cüppesinin altında ve iman evi addettiği sinenin üstünde biperva taşıyor.

Zünnar ile salibi şapka ile bir tutmak kelimenin hem Arapça manası, hem de Türkçe mefhumuyla halt etmektir. Şapkada alâmet-i küfr olacak bir şey yoktur. Bu risalenin dar düşünceli muharriri ne hak ile beni ve benimle beraber, lâ-akall yirmi milyon Müslümanı küfr ile şaibedar göstermeye çalışıyor.

Muharrir risale, şapkayı diyanet ve milliyet alâmeti addediyor. Yanlış. Avrupa’da milliyet ve diyanetleri muhtelif akvam ve cemaatin serpuş-ı müştereki şapkadır ve Yahudilerinki başka, Hıristiyanlarinki başka değildir. Binaenaleyh her fes giyen Müslüman olmadığı gibi, her şapka giyen de -lehül-hamd!.. kâfir değildir.

Risalenin muharriri tertip ettiği kıyaslara takılarak ve âdeta sürüklenerek, nihayet şapka, zünnar ve salıp gibi küfür alâmeti saydığı şeyleri, zina ve hırsızlıktan daha aşağı, daha hafif ve mazur gösteriyor. Şapka küfür değil, mekruh değil. fes gibi, taç gibi, külah gibi, bigünah bir serpuştur. Malta mahpuslarının arasında bir kısmı vardı ki namazlarını eda eder ve o sıcak iklimde şehir-i ramazanın bir gününü nakz-ı siyam ile mahzun bırakmazlardı. Sokağa çıkmaya mezun oldukları zaman, bu vatanperverler, şapka giyorlardı. Fatih Camii’nin ve bütün dünyanın ders-i âmmları emin olsunlar ki Dürrizade’nin sarığı şer’i şerifi İngilizlerin ayakları önüne hakir bir seccade gibi yayarken, Malta’nın günde beş kere Allah’a yalnız Allah’a secde eden alınlar üstündeki şapkaları din ve vatan aşkıyla tutuşacak derecelere gelirdi.

Şapka, fes, sarık: Efrad-ı ümmeti böyle şeylerle din-i İslam’a raptetmek o dine hakarettir. Ben dinime ne başımdaki eşya-yi hasise ile merbutum, ne ayağımdaki şeylerle. Müslüman doğduğum gibi Müslüman öleceğim. Kendi ayağındaki frenk kundurasını mubah ve müstehabb gören Hoca Efendi, başka bir kimsenin başındaki şapkaya ne hakla ve ne hadd ile küfr ve dinsizlik damgasını yapıyor? Medresedeki çömezlik devrini itmam etmeden Anadolu’da vaaz ve irşada çıkan bir sarıklı ‘Ruh-ı ecdada mugayir kanunlara isyan etmeli’ sözüyle iğrenç cehaletini kasaba kasaba, köy köy kusuyor. Bugün de bir ders-i âmm çıkmış, birçok Müslümanın tepeden tırnağa kadar kâfir bulduklarına ilamlar neşrediyor. Artık yeter. Bu halk üç beş cahilden ibaret değildir. Din büyük, din

mukaddestir. Biz onu başımızda, sırtımızda, ayağımızda değil, dimağımızda, kalbimizde, vicdan ve imanımızda taşımamızdır. Ümmet-i Muhammedi düşünen ve ümmetin hâlâsı için ömrüm son nefesine kadar itap eden merhum Pierre Loti'nin masum şapkası, Bursa'yı çiğneyen Yunan ordusuna en şeni temellüklerde bulunmaktan ve Eskişehir'in sukut ettiği gün Kral Yorgi'yi telgrafla tebrik etmekten hava etmeyen Bursa Müftisi ders-i âmm Ömer Fevzi Efendi'nin yeşil sarığından daha muhterem ve daha mübarektir”.

Atıf Hoca, Süleyman Nazif in ‘İmâna Tasallut’ başlıklı makalesine cevap verirken; "Makale ilim ve mantık dairesinde yazılmış bir tenkitname olsaydı, ilmi cevap verdikten başka samimi teşekküratımı arz ve takdim ederdim" dedikten sonra, "Süleyman Nazif in, (bugün de bir ders-i âmm çıkmış birçok Müslümanın tepeden tırnağa kadar kâfir bulduklarına ilamlar neşrediyor. Artık yeter. Bu halk üç beş cahil mutaassıbın keyfine kulluk edemez) sözüyle iftira ettiğini, risalesinde Müslüman olan hiçbir feridin küfrüne dair bir mananın bulunmadığını" yazmaktadır.

Atıf Hoca, makalesinin devamında hem Süleyman Nazif'e cevap vermekle hem de asıl konu ile ilgili görüşlerini açıklamaktadır:

“Şapkada alâmet-i küfr olacak bir şey yoktur. Şapka küfr değil, haram değil, mekruh değil, fes gibi külah gibi, taç gibi bigünah bir serpuştur. Pierre Loti'nin masum şapkası... Bu sözleriyle şapka hakkındaki akide-i esasiyesini izhar etmiş, sarih ve katî fetvasını vermiştir. Hâlbuki risalede şapkaya dair mübahisi Feteva-ı Hindiye, Kadıhan, Muhid-i Burhani gibi ketb ü mutebere-i fıkhîyeden ve ulum-ı şer'ide ihtisasları bulunan eimme-i din ve fükaha-i zevi'l-i ihtiramın kitaplarından ahz ile tercüme ettim. Ruh-ı meseleye kendiliğinden bir şey ilave etmedim. Ve edilmesiyle beraber meseleyi kemal-i vuzuhla beyan ettim. Fakat, bahis ilmi olduğu için hin-i mütalaada biraz dikkat ister.

İlm-i fıkhîta erbab-ı ihtisastan bulunan ve sözleri her veçhile şâyân-ı itimat olan zevat-ı kiramın sözlerine mi ehl-i İslam'ın itimat ve iman etmesi vacip olur, yoksa kendisi itiraf ettiği veçhile yirmiden kırk beş yaşına kadar şekk vadisinde dolaşan ve izlal vadisinde yaşayan on bir senelik İslamiyet'i zamanında da zaruriyat-ı diniyeye saldırmaktan geri durmayan Süleyman Nazif Bey'in şapka hakkında vermiş olduğu hükümlere, fetvalara mı itimat etmeleri lazım geleceğine dair verilecek hükmü yine efkar-ı ammeye havale ederim”.²²¹

²²¹ Kılıç, a.g.e., s. 197-204.

3.2.2. Atatürk'ün Kastamonu Ziyareti

Atatürk, 25 Ağustos 1925 günü Kastamonu'ya gitmişti. Kendisi bu şehre ilk defa geliyordu. Kurtarıcılarını ilk kez görecek olan halk heyecanla onu bekliyordu.²²² Artık her seyahatinde bir inkılâp bir yenilik yaratan Atatürk'ün bu seyahatinde ne yapacağı merakla bekleniyordu.²²³ 25 Ağustos 1925 Salı günü Kastamonu'dan İnebolu'ya geçen Gazi, tarihi 'Şapka Nutku'nu bu ilçede yapmıştır. Mustafa Kemal Atatürk bu nutkunda:

“Ey milletini seven ve memleketi, milleti için hayatını fedadan çekinmemiş bulunan kıymetli vatandaşlar! Hep beraber bütün cihana sarıh ifade edelim ki bunca inkılâbâtın şuurlu kahramanı olan bu millet, medeniyet güneşinin bütün hararetini almıştır.” dedikten sonra konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“Efendiler, Türkiye Cumhuriyeti'ni tesis eden Türk halkı medenidir. Tarihte medenidir, hakikatte medenidir. Fakat medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı; fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Velhasıl medeniyim diyen, Türkiye'nin hakikaten medeni olan halkı başından aşağı vaz-ı haricisiyle dahi medeni ve mütekâmil insanlar olduğunu filen göstermeye mecburdurlar. Bu son sözlerimi vazıh ifade etmeliyim ki bütün memleket ve cihan ne demek istediğimi suhuletle anlasın. Bu izahatımı heyet-i âlinize, heyet-i umumiye bir sualle tevcih etmek istiyorum, soruyorum:

-Bizim kıyafetimiz milli midir? (hayır sadaları)

-Bizim kıyafetimiz medeni ve beynelmilel midir? (hayır, hayır sadaları)

-Size iştirak ediyorum. Tabirimi ma'zûr görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet, ne millidir ve ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu arkadaşlar? Böyle tavsih olunmaya razı mısınız arkadaşlar (hayır hayır katiyen sesleri). Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak enzar-ı âleme göstermekte mana var mıdır? Ve bu çamurun içinde cevher gizlidir, fakat anlayamıyorsunuz demek musip midir? Cevheri gösterebilmek için çamuru atmak elzemdir, tabiidir. Arkadaşlar Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim çok cevherli, milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu iktisa edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacadta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, caket ve bittab bunların mütemmimi olmak üzere

²²² Olcaytu, a.g.e., s. 65.

²²³ Olcaytu, a.g.e., s. 65.

başta siperi şemslî serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Redingot gibi, bonjur, smokin gibi işte şapkanız!

Buna caiz değil diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz ve onlara sormak isterim:

Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının kisve-i mahsusası olan cüppeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler.²²⁴ Gerçekten de II. Mahmut devrinde ulema ve softalarca giyilmesi caiz olmayan fes, II. Abdülhamit devrinde yine ulema ve softalarca din ve iman alameti olarak kabul edilmeye başlanmıştır.²²⁵ Bu nokta-i nazara ait beyanatımı bitirmeden evvel birkaç kelime daha söylemek isterim.

Efendiler, ictimai hayatın başlangıcı, aile hayatıdır. Aile izaha hacet yoktur ki, kadın ve erkekten mürekkeptir. Kadınlarımız hakkında, erkekler hakkında söz söylediğim kadar fazla izahatta bulunmayacağım. Bu mevcudiyet-i ulviyeyi bilhassa huzurlarınızda müsamaha ile geçemem. Müsaade buyurulursa bir iki kelime söyleyeceğim ve siz söylemek istediğimi kolayca anlayacaksınız. Seyahatim esnasında köylerde değil, bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapatmakta olduklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarz, kendileri için mutlaka azap ve ızdırap sebebi olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar, bu biraz da bizim hodbinliğimizin eseridir. Çok afif ve dikkatli olduğumuzun icabıdır fakat muhterem arkadaşlar, kadınlarımız da bizim gibi anlayan ve düşünen insanlardır. Onlara mukaddesat-ı ahlakiyyeyi telkin etmek, milli ahlakımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile nezahetle techiz etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzünü cihana gösterebilirler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilirler. Burada korkulacak bir şey yoktur.

Arkadaşlar, suret-i müteahakkıkada (kesinlikle) telaffuz ediyorum. Korkmayınız bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye ulaştırıyor. İsterseniz bildireyim ki, bu kadar yüksek ve mühim bir neticeye var olmak için lazım gelirse, bazı kurbanlar da verelim. Bunun ehemmiyeti yoktur. Mühim olarak şunu ihtar edeyim ki, bu halin muhafazasında taannüt ve taassup, hepimizi her an kurban koyun olmak istidadından

²²⁴ Kılıç, a.g.e., s. 207-208.

²²⁵ Atay, a.g.e., s. 431.

kurtaramaz... Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir. Ve o, gafil ve itaatsizler hakkında çok acımasızdır".²²⁶

O akşam Kastamonu'nun meşhur şeyhi sakalını tıraş ederek başında şapkası ile Atatürk'ü ziyaret etmiştir.²²⁷

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1925'te Kastamonu Halk Fırkası binasında da bir nutuk söylemiş ve çeşitli konulara değindikten sonra kıyafet meselesine geçerek demiştir ki:

"İnebolu'da ve diğer bazı yerlerde söyledim. Bugünün meselesi gibi mütalaa edileceğinden burada da bahsetmek isterim. Her milletin olduğu gibi bizim de milli bir kıyafetimiz varmış, fakat gayri kabil-i inkârdır ki taşıdığımız kıyafet o değildir. Hatta milli kıyafetimizin ne olduğunu bilenler içimizde azdır bile. Mesela karşımda kalabalığın içinde bir zât görüyorum (eliyle işaret ederek). Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medenî bir insan bu alelâcaib kıyafete girip dünyayı kendine güldürür mü? (Evet, güldürür sadâları)".²²⁸

Kastamonu halkının böylece şapkayı benimsemesi yurdun her yanında da yayıldı ve fesler yavaş yavaş atılmaya başlandı.²²⁹

Atatürk bu konuda giyim sorununu pratik bir yönden de ele almaktaydı.

Bir toplantıda dinleyiciler arasında bulunan bir terziye dönerek, şalvar ve çakşır giymiş bir adamı gösterdi ve hangisinin daha ucuza çıktığını sordu: "Bu giyim mi, yoksa uluslar arası çağdaş tipte kostüm mü?" Terzi: "Uluslar arası tipte kostüm" diye cevap verdi. Gazi, sonucun üzerinde durarak: "Ya, gördünüz mü dedi, bu adamın sırtındaki gibi bir elbise yerine kendinize iki kostüm yaptırabilirsiniz".²³⁰

Gazi bu gezisi sırasında yaptığı çeşitli konuşmalarında şimdiye kadar yapılan ve yapılacak olan inkılâpların hedefini, "Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamı ile ve bütün şekilleriyle medeni bir toplum haline getirmektir." diye açıklamıştır.²³¹

Mustafa Kemal Paşa, Kastamonu seyahatinden Ankara'ya şapkalı dönmüştür. Şehir yakınlarında kendisini karşılamaya gidenlerden Yunus Nadi'nin şapkasını beğenerek kendisinininki ile değiştirmiş, ilk havadisi duyar duymaz başına şapka giyerek İstiklal

²²⁶ Saray, a.g.e., s. 126.

²²⁷ Egeli, a.g.e., s. 71-72.

²²⁸ Kılıç, "Şapka Meselesi", s. 539-540.

²²⁹ Olcaytu, a.g.e., s. 65.

²³⁰ Kinross, a.g.e., s. 628.

²³¹ Kılıç, a.g.e., s. 205.

Mahkemesi'ne geldiği için 'Vakit' muhabirini huzurundan kovan ve hapsetmeye kalkışan rahmetli Afyon milletvekili Ali Bey de şapkası ile karşılayıcılar arasında idi.

Bir hayli sonra, meselâ İzmir gibi aydın çevreler varken, ilk şapkayı niçin Kastamonu taassubu içinde giydiği sorulduğunda cevaben:

“İzmir tarafı halkı beni birçok defa gördü. Eğer orada şapka giysem, bana değil, şapkama bakarlardı. Beni ilk defa görenler ise şapkamla olduğum gibi kabul ettiler” demiştir.

Mahmut Esat Bozkurt 'Atatürk İhtilalı' adlı kitabında; “Şapka, medeni kanun vs. bunlar ilan edilen yeni Türk rejiminin gereklileridir. Şapka giymek ne demek? Bütün ilerlemenin başında bu mu gelir? Evet ve bunda hiç şüphe edilmemelidir. Gerçi fes giymek bir mesele değildir. Fakat mesele fese bir kutsallık veren onu çıkarıp atmayı, mukaddesata hakaret sayan zihniyettir.²³² Atatürk için başlık değiştirmenin din ve iman değiştirme olduğu gibi batıl inanışlara saplanan ve mihlanan kafaya hiçbir ileri tefekkür ışığının vuramayacağı malumdu. Asıl mesele kafanın içindeki batıl inanışları söküp atmakta idi. Bu başlık değil baş davası idi.²³³ Şapka giymek, işte böyle sakat bir zihniyeti yerlere, çamurlara çalmak için gerekliydi. Şapka giymekle, ilerlemelere mani olan bu kara engel söküldü, yıkıldı, yerin dibine geçirildi. Büyük yürüyüş yolları açıldı” diyerek, düşüncelerini belirttikten sonra, bir de hatırasını nakleder:

Atatürk bir gün, lütfen, bu husustaki fikrimi sormuşlardı. O sırada Musul işi, aleyhimize sonuçlandığı için, rahmetli hayli sıkıntılı idi. Şu cevabı vermek cesaretinde bulundum: “Şapka giymek, bu millet hesabına bir Musul fethinden üstündür!” Atatürk hafifçe gülümsedi ve başını birkaç defa eğerek beni taltif etti.²³⁴

1934'te bir Hollandalı gazeteci, İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde Atatürk'ü gördü:

“Ekselans, dedi, size şaşıyorum. Mesela bizde bir kanun çıksa, tahta pabucu methetse, ertesi günü Hollanda halkı yürüyüşünü kaybeder. Siz bir gün karar veriyorsunuz, bütün millet serpuşunu değiştiriyor. Ertesi gün sağdan sola yazarken, soldan sağa yazıyor. Bunu hikmeti nedir?

Atatürk güldü:

-Bu, Türk Milleti mucizesidir. Ben sadece onu tanıyan bir ferdim”.²³⁵

²³² Kılıç, “Şapka Meselesi”, s. 540-541.

²³³ Atay, a.g.e., s. 432.

²³⁴ Kılıç, “Şapka Meselesi”, s. 541.

²³⁵ Egeli, a.g.e., s. 72.

Netice olarak da şunu da belirtmek gerekir ki, İslam ile Arap kültürü ve adetlerini birbirinden iyi ayırmak gerekir. İslam olmak için Araplaşmayalım, Arapça okumayalım ve Arapça konuşmayalım. Yoksa bu din, sadece bir Arap dini olarak kalır ve yeni nesilleri kendinden uzaklaştırır.²³⁶

3.2.3. Şapka İktisası Kanunu ve Sonrasında Yaşanan Bazı Olaylar

“Şapka İktisası” hakkındaki kanun önerisi 16 Ekim’de Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşlarınca Meclis Başkanlığı’na verilmiştir. Öneri ilgili komisyonlardan (Adliye ve Dâhiliye) geçtikten sonra, genel kurula gelmiş ve Refik Bey’in önerisi 25 Ekim’de görüşülmeye başlanmıştır.

Artık başlığın şapka olmasında ve bu kanunun oybirliği ile kabul edilmesinde Meclis birlik yapmışken bağımsız Bursa Mebusu Nurettin Paşa kanunun aleyhinde uzun bir önerge vererek gerek bu kanunun ve gerekse hükümetin kararnamesinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na aykırı olduğunu savunmuşsa da bu savı, Meclis tarafından şiddetle karşılanmış, Meclis’te sert tartışmalara ve karşılıklı söz düellolarına neden olmuştur.²³⁷ Nurettin Paşa; karşı çıkışının asıl sorun hakkında olmadığını söylemiş, kanunun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun birçok maddesine aykırı olduğunu savunmuş ve Meclis’teki hukukçuları bu konuda söz söylemeye çağırmıştı. Ondan sonra bir daha kürsüye çıkmamıştır.

Başta Adliye Vekili Mahmut Esat Bey olmak üzere bazı hukukçu mebuslar da Nurettin Paşa’nın önerisine karşı çıkmışlar ve bütünüyle reddetmişlerdir.

Nurettin Paşa’nın önerisini tepki ile karşılayan mebusların bu öneriye vermiş oldukları cevaplar oldukça sertti. İlk söz alan Konya Mebusu Refik Bey, ulusun kabul ettiği, bütün uygar ulusların kabul ettiği şapkaya karşı çıkmamanın Nurettin Paşa’nın seçim bölgesi olan Bursa halkının eğilimini yansıtmayacağını, Meclis’ten çıkan kanunların ulusun varlığını korumak esasına dayandığını savunmuştur.²³⁸ Daha sonra söz alan Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir) de kanunun anayasaya aykırı olmadığını, Japonya’da mebusların kendi meclislerinde silindir şapka giymek zorunda olduğunu belirttiler.²³⁹ Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars) de; “Şapka meselesinin anayasa ile ilgili olduğunu işitirken

²³⁶ Manaz, a.g.e., s. 302.

²³⁷ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 14, C: 19, s. 222-231.

²³⁸ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 14, C: 19, s. 223.

²³⁹ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 14, C: 19, s. 223-224.

utandım. Şapka meselesinin, gömleğin ve redingotun, mendilin anayasa ile ne alakası vardır? Bu ne zihniyet? Ve bu zihniyetin ifade ettiği mana nedir? Şapka giymiş de anayasayı ihlal etmiş. Bu kelimeleri işitebileceğimiz dünyada bir kürsü yoktur. Bu kürsüden söylenmiş bu sözlerin manası bu kürsünün ifade ettiği manayı anlamamak demektir. Anayasa bir milletin hayatının esas çizgilerini tertipler ve düzenler” dedikten sonra, bunları anayasa ile ilgili sanmanın anayasayı anlamamak demek olduğunu ileri sürdü.²⁴⁰ Rasih Bey (Antalya), Peygamberin bile Şam’daki Roma Valisi tarafından kendisine hediye edilen ceketi giydiğini hatırlatarak, “Şapka giymekle insan Hıristiyan olmaz. Yahudiler şapka giymişlerdir diye Hıristiyan mı olmuşlardır. Hıristiyan Mecusileri sarık sarıyorlar diye Müslüman mı olmuşlardır? Allah’ın kullarına çıkarmış olduğu yani, giymeleri, içmeleri, yemeleri için vermiş olduğu şeyleri haram eden kimlerdir? Binaenaleyh böyle, Allah tarafından tahkim edilmemiş şeyleri haram şeklinde göstermek hem dine ve hem de memlekete karşı bir iftira olur” diyerek kıyafetin dinle hiçbir ilgisinin bulunmadığını ileri sürdü.²⁴¹ Daha sonra Şükrü Kaya (Menteşe), Ragıp (Kütahya), Refik (Konya), Mustafa Necati (İzmir) ve Hakkı Tarık (Giresun) beyler söz alarak Nurettin Paşa’yı eleştirmişlerdir.

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk’ta Nurettin Paşa’dan ve girişimlerinden söz etmekte ve ayrıca onun Şapka Kanunu’na karşı çıkmasına da büyük tepki göstermektedir.²⁴²

Neticede 25 Kasım 1925 tarih ve 671 sayılı kanunun birinci maddesi şöyleydi:

TBMM üyeleri ile genel, özel ve yerel idare ile tüm kuruluşlara mensup memurlar ve görevliler Türk ulusunun giymiş olduğu şapkayı giymek zorunluluğundadır. Türkiye halkının genel başlığı şapka olup buna aykırı bir alışkanlığın devamını hükümet önler.²⁴³ (EK-11)

Üslup dikkat çekicidir. Hükümet ve meclisin saptadığı bir karara uyulmasının zorunlu kılınması yerine, halk tarafından esasen benimsenmiş bir giysinin resmi görevlilere kabul ettirilmesi yasallaştırılmaktadır.²⁴⁴ Görülüyor ki şapka giyme zorunluluğu halk için teklif edilmemiştir. Çünkü halk böyle bir kanun zoruna gerek kalmadan şapkayı giymeye başlamıştı. Teklifteki kanun zorunluluğu ‘mebuslar ve memurlar’ içindi. Demek ki genel olarak toplumun kılığındaki değişiklik devrimi kanun zoru ile olmamıştır. Şapka giyimi, bu

²⁴⁰ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 14, C: 19, s. 224-225.

²⁴¹ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 14, C: 19, s. 226-227.

²⁴² Kılıç, a.g.e., s. 212-214.

²⁴³ TBMM Z.C., Devre: 2, İ: 14, C: 19, s. 231.

²⁴⁴ Orhan Koloğlu, “Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil, İçine Yönelikti”, **Toplumsal Tarih**, C: 14, S: 83, (Kasım 2000), s. 21.

gerçeğin milli vicdana mal edilmesiyle başlamıştır. Kanun zoru koyma ihtiyacı halka göre aydın olmaları gereken mebus ve memurlar için duyulmuştur.²⁴⁵ Yanlış anlaşılmalara mahal vermemek adına da dikkat edilmiştir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet'inden çıkan bir kararnameye göre şapka kanunu daha çıkmadan önce Bulgaristan'ın Filibe kasabasında neşrolunan ve Türkiye'de şapka giyilmesinin şiddetli aleyhinde bulunan "Koca Balkan" gazetesinin Türkiye'ye girişini yasaklayan bir kararname bile çıkartmıştır.²⁴⁶

Kanunun özü incelendiğinde toplumsal birlikteliğin ve sınıf ayrımcılığının ortadan kaldırılmak istendiği apaçık olarak görülecektir. Kanunun yayımlanmasından sonra bazı görevliler dini kıyafet giyebilmek için ellerine vesika verilmesini talep etmişler, ancak olumsuz cevapla karşılaşmışlardır.²⁴⁷ Zira dini kıyafet diye bir kavram İslam dininde görülmuş bir şey değildir. Giyilen kıyafeti bir üniforma gibi görmek lazımdır, yani görev esnasında giyilebilen diğer zamanlarda hükmü olmayan bir şey diye yorumlanırsa zaten ortada bir problemin olmadığı da görülecektir.

Şapka İnkılâbına bir de tarikatların yasaklanması ve tekkelerin kapatılması eklenince, ülkenin birçok yerinde, bunları "dinin elden gitmesi" şeklinde algılayan tepkiler yükselmiş, Erzurum'da, Maraş'ta, Rize'de, Sivas'ta Kayseri'de, Malatya'da şapka karşıtı birtakım olaylar meydana gelmiştir.²⁴⁸

Şapka Devrimi'ne tepkiler, döneminde iki gerekçeye dayanmıştı. Dinden ayrılma ve şekilciliğe ya da taklide yönelme.

Aslında cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, şeriye mahkemelerinin kapatılması, hiyanet-i vataniye yasasına dinin politikaya alet edilemeyeceğinin eklenmesi gibi girişimler yüzünden kabaran tepkiler şapka olayını bahane edinmişlerdir. Bir kez daha din elden gidiyor feryatları yükselmiştir. Bunlara başta Arap ülkelerinden olmak üzere dışarıdan da destek gelmiştir. Şapka iktisası hakkındaki yasanın meclisteki tartışmaları sırasında karşıt görüşler de açıklandı, ama asıl tepkiler bütün dünya çapında oldu.

Batıda, kafanın dışı değil, içi önemlidir; dolayısıyla şekilci bir girişim diyenler belirdi. Buna karşılık, aşırı tutuculuğa karşı en etkili karar olduğunu belirtenler bir hayliydi.

²⁴⁵ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, 2007, s. 167.

²⁴⁶ BCA: 30..18.1.1.1./4.44.14.1.

²⁴⁷ BCA: 51..0.0.0./13.110..21.; BCA: 51..0.0.0./13.111..41.; BCA: 51..0.0.0./13.108..10.

²⁴⁸ Kılıç, a.g.e., s. 215.

Mısır'da fesi bırakmanın dinsizlik sayılacağı görüşü egemendi. Sömürge durumunda oldukları için işgalcinin başlığını benimsemek çıkarlarına aykırı görünüyordu. Hindistan, Cezayir gibi yerlerde de aynı eğilim vardı. İran'da yerli nitelikli, güneş siperlikli Pehlevi başlığı kullanılarak bir ara yol arandı. Afganistan tam girişimde bulundu, ama yürümedi. Filistin'de Yahudilerle Araplar feste birleşmeyi yeğlediler. Irak ve Suriye'de milli başlık arayışı görüldü. Türkiye dışındaki eski Osmanlı Türkleri de –Kıbrıs hariç– genelde fese sarıldılar. Bu alanda ilginç bir çatışma 1937-1939'da Hatay'da yaşandı. Türkler şapka giyerken, Araplar işgalci Fransa'nın simgesi saydıkları şapkayı protesto ediyorlardı.²⁴⁹

Türkiye'de meydana gelen tepkiler de toplumca benimsenmiş, desteklenmiş, hoş görülmüş olaylar değildi. Nitekim, Erzurum'daki elebaşı Hacı Osman'ın; Kayseri'deki Ahmet Hamdi'nin, Giresun'daki Şeyh Muharrem'in buralara yeni gelmiş kimseler olduklarının anlaşılması da bu gerçeği açıkça ve kesinlikle pekiştiriyordu. Halk da bu tür gerici olayları nefretle karşılıyor ve bu duygularını Ankara'ya gönderdiği telgraflarda açıkça belirtiyordu. Meselâ Erzurum Belediye Başkanı Nâfiz, Müftü Sadık, Halk Partisi Başkanı Ahmet Rıza ve diğer bazı şehir ileri gelenlerinin ortaklaşa imzaladıkları telgrafta şöyle deniliyordu: “Vücutları memleket için şîn olan mahdut bazı rüzelâ tarafından bugün alessabah müesif hadise zuhur etmiş ise de hükümetimizin tedbir-i saibesi sayesinde lehülhamd çıktığı anda ve yerde batmıştır.

Vatanın bir uzvu hayat bahşası olup, hükümetimizin mukarreratını hürmetle telakki eden; isyana, fitneye, irticaya karşı nasıl bir nazarı nefreti olduğu ve imhasını nasıl âcil bir vecibe bildiğini hadise-i ahiredeki canına minnet bildiği hizmeti ile isbat eylemiş olan Erzurum'un pâk ve nezih halkı bu hadise-i elem ve iftiradan dolayı teessürlerini arz ve müsebbiplerine lanet eder ve bugün memleketimiz namına sürülmesi muhtemel lekenin müsebbiplerinin pek ağır bir surette ve esas mürettip ve müşevviklerinin sehpayı adalette çırpınmaları suretiyle silinmesi Erzurumluların en samimi nuhbe-i âmâli olduğunu arz ederiz”.²⁵⁰ Yine bir başka örnek de Cizre'de meydana gelmiş, şapka devrimi ve reisicumhur aleyhinde propaganda yapan Seyid Nuri ve onu polisin elinden kaçırmaya teşebbüs eden şahıslar Şark İstiklal Mahkemesi'ne verilmişlerdir.²⁵¹ Müslüman tutucuların zaman zaman baş gösteren ayaklanma ve karışıklıkları, genellikle kendilerinin eski güç

²⁴⁹ Koloğlu, a.g.m., s. 24.

²⁵⁰ Kılıç, “Şapka Meselesi”, s. 545-546.

²⁵¹ BCA: 30..10.0.0.0./102.667..10.

kaynaklarını ortadan kaldıran inkılâp hareketlerine doğrudan doğruya verdikleri cevaplardır diye nitelendirmek yerinde olacaktır.²⁵²

Mustafa Kemal Atatürk'ün de her zaman belirttiği ve dirençle anlatmaya çalıştığı gibi; halk hiçbir zaman devrimlere karşı olmadığı ve devrimlere karşı olanları tutmadığı içindir ki; bu tür olaylar genişlemeden, hızla bastırılıp yok edilmiştir.

Burada şu noktayı belirtmek yerinde olur; bu olaylardan mahkûm olanlar, şapka giymedikleri için cezalandırılmamışlardır. Bunlar, şapka giyilmesini protesto ettikleri, buna engel olmak istedikleri ve bu nedenle baş kaldırdıkları, ayaklanma girişiminde buldukları için cezalandırılmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmaları, fese bir kutsallık veren, onu dinin gereği olarak gören ve çıkarıp atmayı kutsal kavramlara hakaret sayan sakat bir düşünüşün ortadan kaldırılarak, Türkiye'de fes giyilmesini yasaklayan 25 Kasım 1925 tarihli Şapka Kanunu'nun çıkarılmasında önemli bir neden olsa gerekir.²⁵³

Bu tarihten sonra şapka ve kasket Türk milletinin öz giysilerinden oldu. Bundan böyle sarık her önüne gelen tarafından giymekten kurtarılmış, yalnızca din görevlilerinin görev başında giyebilecekleri şerefli bir üniforma olarak muhafaza edilmiştir.

Medeni Kanunun dolayısıyla ve lâikliğin bir parçası ve tamamlayıcısı olarak kıyafet devrimi yapılmıştır. Bu devrimden önce Türk milleti fesli, külahlı, abalı, şalvarlı, poturlu, zivgali, çarşafli, sarıklı ve peçeli kıyafetler içerisinde genel görünüşü ile bir karnaval havasına bürünmüş daha kötüsü de fes, peçe ve çarşaf, dinin bir parçası zannedilir olmuştur. Bu kıyafet keşmekeşini Atatürk, kıyafet devrimi ile düzeltti ve dinin kıyafetle değil, inançla yüceceğini kanıtladı.²⁵⁴

21. yüzyıla girmek üzere olduğumuz şu günlerde dahi fes, sarık vb. ile caddelerde dolaşan kişilere tek tük rastlanmaktadır. Ancak, şapka inkılâbı amacına ulaşmıştır. Zira halk demokratik ve lâik rejimi benimsemiş bulunmaktadır. Artık bu kıyafetler rejim için tehlike sinyali olmaktan çıkmıştır. Türkiye halkı bugün genellikle şapka giymemektedir. Ancak, o gün şapkanın ifade etmekte olduğu çağdaş zihniyet bugün şapkasız kafalarda hâkimdir. Zaten asıl olan da çağdaş zihniyeti hâkim kılmaktır.²⁵⁵

Kılık kıyafet inkılâbı ile ilgili bir diğer yasal düzenleme de 3 Aralık 1934 tarihli 'Bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanun'dur. Bu kanunun gerekçesinde belirtilir ki;

²⁵² Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev: Mehmet Harmanlı, C: II, İstanbul, 1983, s. 456.

²⁵³ Kılıç, a.g.e., s. 220.

²⁵⁴ Olcaytu, a.g.e., s. 65.

²⁵⁵ Sarısamani, a.g.m., s. 1104.

ruhanilerin dini kıyafetlerini ancak ayinler esnasında taşıyıp ayinler dışında herhangi bir ferdin taşıyabileceği kıyafetlerde bulunması hususu lüzumlu görülmüş ve bu gayenin temini için kanunun teklif edildiği ve teklifin ruhani kıyafetlere dair olan birinci maddesi ile Türkiye’de yan yana yaşayan insanların birbirlerine karşı medeni ve insani saygılarla yaşayabilmeleri ve her türlü soğukluk ve geçimsizlik bahanelerinin bertaraf edilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Cumhuriyetin sınırları içinde yaşayan insanların herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar vicdan özgürlüğü konusunda tam bir eşitliğe mazhariyetlerini çoğunluk olsun, azınlık olsun; yabancı olsun, yerli olsun Türkiye’de herkesin, dini hürriyetin tazimi hususunda ve kamu düzeninin gerekleri hususunda eşit olduğuna da atıfta bulunulmuştur.²⁵⁶ (EK-12)

Kanun görüşmelerinde Muş Mebusu Hakkı Kılıç Bey, “Baylar, bugün yüksek huzuruza getirilen kanun, hurafelere ve hurafecileri temsil edenlere dair bir kanundur. Vakıa onlar, çoktan mezara girmişlerdir. Bu kanun onların üzerine taştan bir baskı vazifesini görecek, onların hurafelerinin sızmasına mani teşkil edecek; artık bu hurafeleri biz de çocuklarımız da görmeyeceğiz (Okay sesleri). Baylar, bu kanun büyük inkılâbımızın yarattığı kanunların en mübareklerindenidir” şeklinde görüşlerini belirtmiş, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey de “Baylar, bu kanunu icap ettiren sebebin aslı, mahiyeti inkılabın emrettiği bir zarurettir. Türkiye Cumhuriyeti’nin hatta Türkiye Devleti’nin bekasıyla alakadar bir kamu düzeni meselesidir.

Lâik devlet, bu zaruretleri gözetirken şu veya bu dinin hükümleriyle alakadar olamaz (Okay sesleri). Bu kararları verdiren sebepler doğrudan doğruya milletin menfaatinin icap ettirdiği maddi ve gerçek sebeplerdir. Şu dinde bu kıyafet vardır, bu dinde şu kıyafet vardır. Hakikaten lâik olan hükümetimizin aklından böyle bir endişe geçmemiştir. Bu yürüyen ve yürümesi lazım gelen canlı inkılâbımızın eseridir. İnkılâp yapıldığı zaman onun gösterdiği zaruretler takip edilmez ve inkişafına yardım edilmezse o inkılâp geri kalır, hatta geriye döner. İnkılâp geriye döndüğü vakit, bu Türk camiasının nasıl bir akıbete duçar olacağını tahmin etmek gayet kolaydır. İnkılâbın emirlerini yapmamak, irticaya hizmet etmek, mürteci olmak demektir. İmparatorluğun kendi eliyle bu millete hazırladığı akıbetleri tekrar hazırlamak demektir. Bizim içimizden asla böyle bir adam çıkmayacaktır (Okay sesleri, şiddetli alkışlar).

²⁵⁶ TBMM Z.C., Devre: IV, C: 25, 26 Kasım 1934 tarihli Bazı Kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanun layihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası (1/1138)

Bu kanun Şu veyahut bu ferde; Şu veyahut bu teŐekküle karşı alınmış bir tedbir değildir. Umumdur ve zamanın, inkılâbın icap ettirdiği bir zarurettir. Yani bu tedbir bugün alınmazsa memleketin asayiŐi, akıbeti vahim neticelere uğrar” diyerek hükümetin kararlılığını dile getirmiş daha sonra da kanun kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesinde “Herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhani kisve taŐımaları yasaktır” denilmektedir.²⁵⁷ Bu Şekilde de toplumda sınıf farklılığına sebep olabilecek türden uygulamaların önüne geçilmesi, ulus bilincinin geliŐtirilmeye çalıŐıldıĐı bu dönemde fertlerin görünümlerinin de bir olması ve din ve vicdan hürriyetinin yerleşmesine ortam hazırlanmıştır diyebiliriz.

3.3. Türkçe Kuran, Ezan ve Hutbe Uygulamaları

Cuma ve bayram hutbelerinden cemaatin yeterince istifade edebilmesi ve böylece hutbeden beklenen iŐlevin yerine gelmiş olması açısından, hutbenin mev’ize kısmının Türkçe okunması gerektiği hususu cumhuriyetten önce de zaman zaman dile getirilmiştir. Ayrıca, ehil, yapabilen görevliler Türkçe hutbe tertip edip okumuŐlardır. Ancak, bu beceriyi gösteremeyenler, Arapça yazılmış ve daha çok kameri aylar ile dinî gün ve gecelerin faziletlerini konu alan hutbeleri okumuŐlardır.

Türk halkı için camilerde okunan hutbelerin nasihat kısmının Türkçe olması gerektiği doğrultusundaki görüşler, sadece dinî ve ilmî çevrelerde değil, daha cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında da dile getirilmiştir.

Atatürk’ n 07 Şubat 1923 tarihindeki meşhur Balıkesir Hutbesi’ne bakacak olursak; “Ey Millet! Allah birdir, Őanı büyüktür. Allah’ın selameti,  t feti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz efendimiz hazretleri, Cenab-ı Hak tarafından insanlara dini hakikatleri tebliğe, memur ve Resul olmuştur. Koyduğu esas kanunlar c mlemizce malumdur ki, Kuran-ı Azim ŐŐan’daki ayetlerdir. İnsanlara feyz ruhunu vermiş olan dinimiz son dindir. Ekmel dindir.  nk  dinimiz akla, mantığa, hakikate uymamıŐ olsaydı, bununla diğer İlahi ve tabii kanunlar arasında aykırılıklar olması gerekirdi.  nk  bütün İlahi kanunları yapan Cenab-ı Hak’tır.

Arkadaşlar! Cenab-ı Peygamber mesaisinde iki dara yani iki haneye malik bulunuyordu. Biri kendi hanesi, diğeri Allah’ın evi idi. Millet işlerini Allah’ın evinde yapardı.

²⁵⁷ TBMM Z.C., Devre: IV, İ: 11, C: 25, s. 75-77.

Efendiler, camiler, birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler, ibadet ve itaatle beraber din ve dünya için neler yapmak gerektiğini düşünmek, yani meşveret için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferdin zihni, başlı başına faaliyette bulunmak elzemdir.

İşte bizim burada din ve dünya için, istikbal ve istiklalimiz için neler düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben yalnız kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Milli emelleri, milli iradeyi yalnız bir şahsın düşüncesinden değil, bütün millet fertlerinin arzularının, emellerinin bilinmesi neticesinden çıkarmak gerekir. Binaenaleyh benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim”.

Atatürk, Balıkesir Paşa Camii’ndeki hitabesini yaptıktan sonra halkın suallerine cevap vereceğini söyleyerek minberden inmiş, kendisine halk tarafından yirmi ayrı soru sorulmuş ve hutbeler hakkındaki soruyu şöyle cevaplamıştır:

“Efendiler! Hutbe demek halka hitap etmek, yani söz söylemek demektir. Hutbenin manası budur. Hutbe denildiği zaman bundan birtakım manalar ve mefhumlar çıkarılmamalıdır. Hutbeyi irad eden hatiptir. Yani söz söyleyen demektir. Biliyoruz ki, Hazreti Peygamber zaman-ı saadetlerinde hutbeyi kendileri verirlerdi.

Gerek peygamber efendimiz gerekse Hulefayı Raşidin’in hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki, gerek Hz. Muhammet’in gerekse Hulefayı Raşidin’in söylediği şeyler, o günün meseleleridir. O günün askeri, idari, mali, siyasi ve içtimai konularıdır.

İslam ümmeti çoğalıp, İslam memleketleri genişlemeye başlayınca, Cenab-ı Peygamber ve Hulefa-i Raşidin’in hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin irad etmelerine imkan olmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri bildirmeye birtakım zevatı memur etmişlerdir. Bunlar herhalde ileri gelenlerin en büyüğü idi.

Onlar cami-i şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı aydınlatmak ve doğru yolu göstermek için ne söylemek gerekiyorsa söylerlerdi. Bu tarzın devam edebilmesi için bir şart lazımdı. O da milletin reisi olan zatın halka doğruları söylemesi ve halkı aydınlatması; halkı, umumi ahvalden haberdar etmek son derece ehemmiyetlidir. Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın dimağı faaliyet halinde bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek, şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir.

Ancak millete ait işleri milletten gizli tuttular. Hutbelerin halkın anlayamayacağı bir dilde olması ve onların da bugünkü icabat ve ihtiyaçlarımıza temas etmemesi, halife ve padişah namını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindi.

Hutbeden maksat, halkın aydınlatılması ve doğru yolun gösterilmesidir. Başka şey değildir. Yüz, iki yüz, hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hutbeyi okuyanın herhalde halkın kullandığı dili kullanması lazımdır. Geçen sene, BMM’de irat ettiğim bir nutukta demiştim ki, ‘Minberler halkın dimağları, vicdanları için bir feyz membaı, bir nur membaı olmuştur’ böyle olabilmesi için minberlerde aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması, fennî ve ilmî hakikatlere uygun olması lazımdır. Hatiplerin siyasi, içtimai ve medeni ahvali her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinler verilmiş olur. Binaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe ve zamanın icaplarına uygun olmalıdır ve olacaktır’.²⁵⁸

Atatürk, bir gün Rıfat Börekçi Hoca’ya şöyle der:

“Hocam, camilerimizde olunan hutbelerden milletimiz tam aydınlanıyor mu? Senden istediğim, ayetlere dayanan bir hutbe kitabının hazırlanması. Çünkü bizim dilimiz Türkçedir. Okunan hutbeler de siz daha iyi bilirsiniz ki, Arapça aktarılmaktadır. İyi anlaşılması için, açık bir Türkçeyle hutbelerin vatandaşlarımıza seslenilmesini istiyorum. Bu büyük milletin diniyle, kültürüyle daha iyi büyüyeceğine inanıyorum. Yalnız dinimiz, bilginin ışığında müspet ilimler yolunda ele alınmazsa vatanımız ve milletimiz için bir felakettir.”²⁵⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kuruluşundan (3 Mart 1924) yaklaşık bir yıl sonra 21 Şubat 1925 tarihinde Diyanet İşleri Reisliği’nin 1925 malî yılı bütçesi müzakere edilirken Türkiye Büyük Millet Meclisi, Diyanet İşleri Reisliği’nce Kuran-ı Kerim’in Türkçe tefsiri ve hadis tercümelerinin yaptırılmasını ve bu yayın faaliyeti için devlet bütçesinden özel ödenek ayrılmasını kararlaştırmıştı.

Bu önemli kararın alındığı müzakereler sırasında, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na ayrı bir önerge verilerek, Diyanet İşleri Reisliğince müsabaka ile bir Türkçe hutbe mecmuasının derlenip yayınlanması ve camilerde bu hutbelerin okunmasının zorunlu kılınması teklif edilmiştir. Meclis Başkanlığı, ‘Bir temenni takriri’ olarak kabul ettiği bu talebi, Başvekâlete tevdi etmiştir. Bizde hitabet ve hutbe konusu cumhuriyet dönemine kadar en çok ihmal edilmiş bir mesele idi.

Dolayısıyla, TBBM ve Başvekâlet’in bu doğrultudaki kararı üzerine, Diyanet İşleri Reisliği, yoğun bir gayret göstererek, günümüzde dahi gerçekleştirilmesi zor sayılabilecek kısa bir zaman diliminde, yaklaşık bir yıl içinde, 51 adet hutbe tertipleyip bunları bir kitap

²⁵⁸ Hafız Yaşar Okur, **Atatürk’le On Beş Yıl: Dini Hatıralar**, Sabah Yayınları, İstanbul, 1962, s. 29-32.

²⁵⁹ Emine Şeyma Usta, **Atatürk’ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri**, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s. 9.

halinde basıma hazır hale getirmiştir. Eser, ‘Türkçe Hutbe’ adıyla ve başkanlığın ilk yayımlarından biri olarak 1927’de eski harflerle basılıp, görevlilerin istifadesine sunulmuştur

Diyanet İşleri Başkanlığı yayın faaliyetlerine çok erken başlamıştır. Öyle ki, yayımladığı ilk kitaplar olan Ahmet Hamdi Akseki’ye ait ‘Ahlâk Dersleri’ ile ‘Askere Din Dersleri’ adlı eserlerin baskı tarihleri 1924 ve 1925’tir. Bu iki kitaptan sonra, üçüncü sırada da ‘Türkçe Hutbe’ kitabı yayımlanmıştır. Bu durum gösteriyor ki, kuruluş yılı içinde bile başkanlık kitap yayımlamaya muvaffak olmuştur. Ayrıca, başkanlığın hutbe konusuna da öncelikle eğildiğini, bu konuya özel bir önem atfettiğini rahatlıkla söylenebilir.

İlk baskısı 1927’de yapılan ‘Türkçe Hutbe’nin ikinci baskısı da yine eski harflerle 1928’de yapılmıştır. Bu iki baskı arasında fazla bir farklılık yoktur. 1928 yılında yapılan ikinci baskıdan sonra bu eser bir daha basılmamıştır. 1936-1937 yıllarında yine Başkanlık yayınları arasında yayımlanan Ahmet Hamdi Akseki’ye ait ‘Yeni Hutbelerim’ adlı eser çıkıncaya kadar yaklaşık 10 yıl boyunca imam-hatiplerin bu eserden faydalandığını söyleyebiliriz.

‘Diyanet İşleri Reisi Rifat’ imzasını taşıyan 17 Şubat 1927 tarihli ‘Mukaddime’de, İslam’ın sosyal yönüne dikkat çekilerek bu bağlamda İslam dininin cemaatle namaza ve cuma namazına verdiği öneme işaret edildikten sonra, hutbenin cuma namazındaki yeri ve mahiyeti üzerinde durulmuştur. Daha sonra hutbelerdeki vaaz ve nasihat kısımlarının cemaatin anlayacağı dille yapılmasının önemine işaret edilerek eserin yazılma gerekçesi şöyle açıklanmıştır:

“Hutbenin tamamen Arapça okunması hutbelerdeki mev’izelerden müstefit olmak isteyen ve lisan-ı Arabî’ye vakıf olmayan Müslümanların şu dindarâne emeline imkân vermemektedir. Binaenaleyh, hem mezahib-i âliye-i İslamiyeye ve ilelyevm Müslimin beyninde cari icma-i ameliyeye muhalefet etmemek, hem de temenni edilen gayeyi elde edebilmek için hutbelerin ‘zıkruallah, salât u selâm gibi’ erkanı müştemil olan kısmı lisan-ı dinî olan Arabî ile eda edilerek erkan-ı hutbe tamam olduktan sonra mev’ize kısmının memleketimizde Türkçe okunması, daha doğrusu okunan âyât-ı kerime ve ehâdîs-i şerife mealleri Türkçe izah edilmesi muvafık görülmüş ve fakat her hatip bu yolda hutbe tertibine muktedir olamayacağına binaen hatiplerimize bir rehber olmak üzere şerait-i meşrû’asını cami olarak elli kadar hutbe numunesi tertip olunmuştur”.

Hutbelerin tertibinde yukarıda alıntılan paragrafta belirlenen ilkelere uyulmuş; hutbenin mukaddime kısmı Arapça olarak verilmiş, sonra konu ile ilgili bir ayet ve bazen

bir ayet ile birlikte bîr hadis okunduktan sonra Türkçe nasihat kısmı yazılmıştır. Hutbenin ikinci bölümünde dua metinleri yine Arapça olarak yer almıştır. Yukarıda değinildiği gibi, İkinci baskıda kitabın sonunda Arapça dua metinleri yanında kısa bir Türkçe dua örneği de yer almaktadır. Bu metne aşağıda yer verilecektir.

Sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olan hutbeler bir buçuk, iki sayfayı geçmeyecek şekilde kısa tutulmuştur.

Türkçe Hutbe mecmuasının 51 adet hutbeyi ihtiva ettiğini yukarıda belirtmiştik. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu ilk hutbe kitabında ağırlıklı olarak ahlâkî ve sosyal konular yer almıştır. Kitapta yer alan ilk hutbenin başlığı 'Çalışan Mükâfatını Görür' şeklindedir. Dikkat çeken diğer bir kısım başlıklar da şu şekildedir: 2. ve 3. sırada yer alan hutbeler 'Vatan Müdafaası' ve 'Tayyare Cemiyetine Yardım' başlıklarını taşımaktadır. Ayrıca son hutbenin konusu 'Askerliğin Şerefi'dir. Kitapta çalışma, ticaret, sanat ve ziraat konusunda 7 adet hutbe yer almıştır. Hakkında çok sayıda hutbe metnine yer verilen bir diğer konu temizlik ve sağlık konusudur. Bu konularda 4 ayrı hutbe bulunmaktadır. Az sayıda da olsa iman ve ibadet konularında da hutbelere yer verilmiştir. Ancak, belirtildiği gibi 51 hutbenin çok büyük bir kısmı ahlâkî konuları işlemektedir. Ana babaya itaat, insana saygı, yetim ve kimsesizlere yardım, insanlarla iyi ilişkiler, İslam'ın sakındırdığı kötü huy ve davranışlar bu bağlamda yer alan konulardır. Ayrıca dinî gün ve gecelerle ilgili birer hutbe metni yer almıştır.

Kitapta yer verilen hutbe konularının ve hutbelerin içeriklerinin, o yıllarda ülkenin içinde bulunduğu sosyal durumuyla yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Yıllarca süren savaşların etkileri henüz ortadan kalkmış değildir. Fakir, yoksul, dul, yetim ve sahipsiz insanların sayısı bir hayli fazladır ve bunlara yardım etmek gerekmektedir. Ülkeyi kasıp kavuran sari hastalıklara karşı insanları uyarmak, bu bağlamda temizlik hususuna dikkat çekmek icap etmektedir. Ülkenin bir an önce fakirlikten kurtulması, her yönüyle kalkınması için topyekûn bir millet olarak seferberlik başlatılması gerekmektedir. Bu ve benzeri gerekçeler, yani dönemin şartları göz önünde tutularak vaaz ve hutbelerde bu konulara ağırlık verilmesi öngörülmüştür. Nitekim Diyanet İşleri ilk reisi Rifat Efendi, sözü edilen mukaddimenin daha ilk cümlesinde; İslam dininin farz kıldığı ibadetler incelenince bunların, Allah'a kulluk ve yaratıklarına şefkat gibi ahlâkî ve manevî konulardan başka 'Bir milletin tekâmülü ile alâkadar' birtakım içtimaî esasları da ihtiva ettiğinin görüleceğini vurgulamaktadır. Ayrıca, hutbelerde özellikle ahlâkî konulara ve biraz da çalışma, ilerleme, kalkınma gibi konulara yer verilmesi gereği, TBMM genel kurulunda,

dönemin milletvekillerince de dile getirilmiştir. Örneğin bir vekil, söz konusu toplantıda artık hutbelerin Türkçe okunması gerektiğini belirttikten sonra, hutbelerde ahlâkî konular üzerinde durulmasını, ‘Yalan söylemeyin, hırsızlık yapmayın, birbirinize iyilik edin, yetimlere yardım edin’ şeklinde öğütte bulunulmasını talep etmiştir. Kırşehir Milletvekili Yahya Calip Bey ise, vaizlerin ülkemizin inkişaf ve iktisadî adına halkı irşad etmeleri hususunda Diyanet İşleri Reisliğinden ricada bulduklarını hatırlattıktan sonra şunları eklemiştir:

“Efendim, şimdi vaizlerimize, hatiplerimize rica ederiz. Eski şeylerden biraz infikak etsinler, hakikate girsinler. Halk hiçbir şey anlamıyor. (...) Memleket lâzım, iktisat lâzım, geçinmek lâzım, hayat lâzım. Vaizlerimiz vaazlarını bu cihete intikal ettirdiği gibi hatiplerimiz de herhangi bir münşiye giderek devlete, insaniyete, dünyaya lazım olan bir hutbeyi tertip ettirerek okusunlar...”

Görüldüğü gibi, ‘Türkçe Hutbe’de yer verilen hutbe konuları ile cumhuriyetin ilk meclisinde dile getirilen talepler önemli ölçüde örtüşmektedir. Nitekim bu amacın ön plânda tutulduğunu Ahmet Hamdi Akseki’nin ifadelerinden de anlamak mümkündür. Yeni Hutbelerim adlı kitabında, 1927’den 1936’ya kadar geçen 10 yıl içerisinde artık ülkemizde önemli ekonomik gelişmelerin sağlandığı, fabrikaların kurulduğu göz önünde bulundurularak yeni kitabında hutbe konularını önemli ölçüde değiştirdiğini; itikad, ibadet ve ahlâk meselelerine daha çok yer verdiğini söylemektedir. Türkçe Hutbe’nin sonunda, bir yenilik olarak hutbede okunmak üzere kısa bir Türkçe dua örneğine de yer verildiğini yukarıda belirtmiştik. Söz konusu dua metni şudur:

“Rabbulâlemin Teâlâ ve tekaddes hazretleri din-i mübin-i İslamı nusret-i ilahisiyle teyid ve âfak-ı beşeriyeti nuru iman ile tenvir eyleye,

Ehl-i İslamı daima aziz ve mansur, düşmanlarını zelil ve makhur eyleye.

Ehl-i İslamın kuvvet ve saadet ve emn ü selâmetlerini müzdad; umuru diniye ve dünyevilerinde tevfiyat-ı subhaniye-sine mazhariyetle dilşad eyleye.

Hükümet-i Cumhuriyetimizi adl-u ihsan ile payidar ve evliya-yi umur-i milk-ü milletin nef u hayrına matuf icraat-ı haseneyi muvaffakiyetle pîrâyedâr eyleye.

Beldemizi ve sair bilâd-ı müslimini âfât ve mesaibden masun ve asâkir-i celâdet-meâsirimizi nusret-i ilâhiyesine makrûn eyleye”.

Bu metnin kısmen sadeleştirilmiş ve biraz farklı bir şekline Ahmet Hamdi Akseki’nin Yeni Hutbelerim adlı kitabında şu şekilde yer verilmiştir:

"Ya Erhamerrahimîn! Dini İslamı nusratınla teyid ve beşeriyeti nuru iman ile tenvir eyle Yarabbi!

Ehli İslamı daima aziz ve mansur, düşmanlarını zelîl ve makhur eyle Yarabbi!

Günahlarımızı mağfiret ve kusurlarımızı affedip dünyevî ve uhrevî hayırlar, saadetler ihsan eyle Yarabbi!

Görünür görünmez kazalardan, güç yetmez ve takat yetişmez belâlardan cümlemizi lûtfunla esirge Yarabbi!

Hükümeti cumhuriyemizi adl-ü ihsan üzere daim ve devlet adamlarımızı mülkü millet hakkında hayırlı işler görmeğe muvaffak eyle Yarabbi!

Kahraman ordumuzu karada, denizde, havada mansur ve muzaffer eyle Yarabbi!

Yurdumuzu ve bilcümle İslam diyarını âfetlerden ve musibetlerden masun ve manfuz eyle Yarabbi!"²⁶⁰

Halkın din konusunda doğru bir şekilde bilgilendirilmesi ihtiyacını karşılamak amacıyla bugün bile en güvenilir kaynaklar olan Elmalılı Hamdi Yazır'ın 'Hak Dini Kur'an Dili' adlı Türkçe tefsiri ile Prof. Dr. Kamil Miras'ın 'Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi' adlı eserlerinin devlet imkanı ile bastırılması onun, İslam dinine hizmet etme arzusunun somut örneklerindedir. Eğer Atatürk'ün isteği ve onayı olmasaydı, herhalde bu önemli eserlerin devlet imkanı ile bastırılıp yayımlanması gerçekleşmezdi.²⁶¹

İslam dininin savunduğu ahlak düzenini Arapça öğrenmeye lüzum kalmadan veya bir hocanın aracılığına ihtiyaç duymadan Türkçe Kuran metninden öğrenen ülke halkı, sayısı yüz binleri geçen camilerde kendi öz varlığını etkileyen dini bildirimleri bizzat kendi gözü ile okuyup anlayabilme yeteneğine Atatürk sayesinde ulaşmıştır.

Kuranın anlaşılabilir, sindirilerek okunmasını işaret eden bazı ayetlere göz atarsak:

"Gecenin herhangi bir zamanında, yarısından önce, yarısında, yarısından sonra kalk Kur'anı dura dura anlayarak oku. Kolayına nasıl geliyorsa öyle ve o kadar oku."²⁶²

"Kitabı okuyup duruyorsunuz; hala düşünmeyecek misiniz?"²⁶³

Kuranın dilimize çevrilmesine karşı olanlar, bilhassa şu ayete dayanmaktadırlar:

"Ve böylece biz, onu Arapça bir hüküm (hikmetli bir söz) olarak indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra, onların arzularına uyarsan, (işte o zaman) Allah tarafından

²⁶⁰ Mehmet Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayımladığı İlk Hutbe Mecmuası: Türkçe Hutbe", **Diyanet**, S: 184, (Nisan 2006) s. 48-50.

²⁶¹ Mehmet Zeki Karakaya, "İslam Dini ve Atatürk", **Diyanet**, S: 191, (Kasım 2006), s. 36.

²⁶² **Kuran**, 73/2,3,4,5.

²⁶³ **Kuran**, 2/44.

senin ne bir dostun ne de koruyucun vardır”.²⁶⁴ Bu ayetteki hikmet kelimesi, ‘Allah’ın insanlarca anlaşılmayan maksadı’ anlamına geldiği için, Kuran Arapçadan başka bir dile çevrilirse Allah’ın bu hikmetinin kaybolacağını iddia etmektedirler. Aslında Kuran’daki birçok ayetler, Allah’ın her şeyi apaçık anlatmak için Kuranı gönderdiği kesinlikle tekrar ve tekrar buyurulmuş bulunmaktadır. Kuran Hz. Muhammet’in konuştuğu dille ve arasında yaşadığı kavmin diliyle ifade edilmiş sure ve ayetler toplamıdır. Gayesi de, bildirdiği kutsal emirleri dinleyenleri kolayca anlamayı sağlamaktır. Nitekim Hz. Muhammet bir hadisinde: “Anlamını düşünmeden Kuran okumakta bir hayır yoktur” demiştir.

Tanrının kutsal emirlerinin yerine getirilmesi isteniyorsa Müslümanlığı kabul eden bütün ulusların, Kuranı kendi dillerine çevirerek onun buyruklarını ve sakladığı hakikatleri kendi dilleriyle okuyup anlamaları mantikî bir zorunluluk, hatta şer’î bir görev sayılmalıdır. Kuranın anlaşılmasız değil, apaçık anlaşılır bir kitap olduğu birçok ayette de açıkça görülmektedir.

Pakistanlı şair ve düşünür Muhammed İkbal, Atatürk üzerine şiirler yazıp incelemeler yaparak O’nu kendi ülkesine tanıtırken Türkiye’de Türkçe ezanın okunmaya başlandığı günlerdi. Muhammed İkbal, bunu ilk uygulayanların Türk ulusu olmadığını, 1128’de ölen Berberî hükümdarı Muhammed İbn. Tumar’ın Arapça yerine Berbericeyi kabul ederek ezan dâhil bütün dualarda Berbericenin kullanıldığını belirtmektedir.

Türkiye’de Türkçe ezan, uzun yıllar okunmuş ve 17 Haziran 1950 günü zamanın iktidarı tarafından yeniden Arapçaya döndürülmüş ve Araplara iade edilmiştir. Oysaki Türk halkı tarafından Türkçe ezan büyük bir ölçüde benimsenmiş bulunmaktaydı.²⁶⁵

Yapılan çalışmaların din için yapıldığı ve daha iyi anlaşılması amaçlandığı halde Türkçeleştirme işlemine, din elden gidiyor diye propaganda yapmak isteyenler de ortaya çıkmış ama halka layık olduğu şekilde durumun anlatılması da öğütlenmiştir.²⁶⁶ (EK-13)

3.4. Kadın Hakları ve Çalışmaları

Kadınların sosyal hayatta yer alması ile ilgili girişimler 18. yüzyılda Osmanlı devlet yapısındaki değişim ile başlamış ancak; en ciddi adımlar Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra atılmıştır. Bu süreçte değişimin kadınlarla ilgili ilk yansımaları, bir ebe okulu (1842), bir öğretmen okulu ve bir kız ilkokulunun (1870) açılmasıdır. Daha sonra Fransız tesiriyle

²⁶⁴ Kuran, 13/37.

²⁶⁵ Olcaytu, a.g.e., s. 117-120.

²⁶⁶ BCA: 51..0.0.0./2.13..3.

kadın eğitimini ve kadının toplum hayatına katılmasını işleyen bir edebiyat akımı ortaya çıkmıştı. Bu hareketin öncülerine ‘Genç Osmanlılar’ denir. Genç Osmanlıların önde gelenlerinden Namık Kemal (1840-1888) eserlerinde modernleşmeyi savunurken, bunun İslamiyet ile uyum içinde olmasını da ister. Mesela o, kadınların da okutulmasından yanadır ama kadınların kapanmasına ilişkin uygulamaların devamında ısrar eder. Çünkü o, kadınların kapatılmasına temel bir ahlak kuralı olarak bakmakta, batılılaşmayı kontrolsüz cinsellik olarak görmektedir.

Birçok konuda cumhuriyetin hazırlık safhası olarak kabul edilen meşrutiyet yılları, kadın haklarındaki gelişmeler açısından da dikkat çekicidir. Meşrutiyetle gelen demokrasi havası içinde hürriyet, eşitlik gibi kavramlar tartışılırken, feminizm kavramı da bundan payını almıştır. Daha önceki yıllarda ülkedeki kadınlar sadece ebe ve öğretmen olarak hizmet verirken, bu dönemde maliye, telefon şirketi, banka, elektrik ve tramvay şirketi gibi kurumlarda memur olarak çalışmaya başlamışlardır. Fabrikalarda daha önceki yıllarda çalışmaya başlayan hanımların sayıları bu yıllarda artmıştır.²⁶⁷

İlimli bir batıcı düşünür olan Celâl Nuri, daha o günlerde Türkiye’nin bir başka meselesini gündeme getirmekte, Türk kadını ve kadın hakları konusunda şunları yazmaktaydı:

“Türk kadınları cemiyet-i beşeriyenin âzâyı mahcûresidir. Kadının iştiraki olmadan bir cemiyet ilerleyemez. Kadınsız bir cemiyet dilsiz bir adama benzer. Kadınları ta’limden, taallümden, mesâî-i muhtelifeye iştirakten, terakkiyât ve tekâmülâta karışmaktan men edecek ne naklî, ne aklî bir delilimiz vardır. Yavaş yavaş bu örfî kurûn-ı vustâilikten çıkmak, gürültüsüz, patırtısız, rezaletsiz çıkmak çarelerini düşünmez ve bulmazsak, biz Türkler ve Müslümanlar cemiyetçe muzmahil oluruz.

Türk kadınına serbesti verilmesini, eski hak ve hürriyetlerine kavuşturulmasını isteyen Celâl Nuri gerek ‘Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye ve Mukadderât-ı Tarihiye’, gerekse ‘Kadınlarımız’ adlı eserlerinde, Türk toplumunun bu çok önemli sosyal meselesi hakkındaki düşüncelerini belirtirken, kadın haklarının âdeta bir numaralı savunucusu olmuştur.

Nitekim ‘Kadınlarımız’ adlı kitabında,

Bütün hukuk ve vezâifte kadın erkek müsavidir. Kadınlar için başka, erkekler için başka hukuk, vezâif, tekâlif, ibâdât yoktur. Bir erkek her ne yapabilirse bir kadın da

²⁶⁷ Şefika Kurnaz, “Özel Teşebbüste Meşrutiyet Kadını”, Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI’ya Armağan, Ankara, 1995, s. 353.

aynıyla o işi yapabilir. Hiçbir nass kadınları hukuk-ı tâbîyye, mülkiye, medeniye ve hatta siyasiden mahrum etmez. Muamelâtta erkek ne ise, kadın da odur. Maatteessüf kadınların ahvâlini felce uğratan İslamiyet değil, i'tiyâdâtır diyerek, Türk toplum yapısını içten içe kemiren ve onun gelişmesini engelleyen bu sosyal problemin bir an önce çözüme kavuşturulmasını istemekteydi. Türk toplumunda yer alan birçok sosyal problemin yanı sıra "kadın ve aile" meselesi de özellikle II. Meşrutiyet'in ilânından sonra çeşitli yönleriyle ele alınmış ve konuya gereken önem verilmiştir. Mesele üzerinde düşünen ve Türk milletinin ilerlemesini engelleyen bu sosyal meselenin çözüme kavuşturulması için çareler arayan Kılıçzâde Hakkı Bey İtikadât-ı Batılâya İlân-ı Harp adlı eserinde konu hakkındaki duygu ve düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

“Kadınlar nazarımızda muhteremdir, mukaddestir, mübeccedir. Kadınsız bir millet millet olamaz. Bir milleti ikame ve idame edecek en birinci vasıta kadınlardır. Binaenaleyh kadınları vazifelerini ifa edecek surette yetiştirmek arzusundayız. Dinimiz kadınları, taallüm hususunda, erkeklerden asla tefrik etmemiştir. Bunları ayıranlar softalardır. Kadınlarımızın tahsil ve terbiyeleri ve binnetice iyi bir aile teşkil edebilmeleri için kendilerine derece derece serbesti vermek isteriz. Onlar, biz istemeyiz deseler de yine vereceğiz. Çünkü hayatları yalnız kendilerine ait değildir. İstiyoruz ki kadınlarımız da hakk-ı hayat ve hakk-ı teneffüslerini isti'mâl etsinler. Onların da gidecek, gezecek, görecek, eğlenecek, izzet-i nefislerini, vakar ve haysiyetlerini artıracak mahalleri olsun. Çocuklarımıza gösterebilmek için evvela kendileri görsünler; hissettirmek için hissetsinler. Sair milletlerdeki kadınların rolü gibi rolleri olsun; yaşasınlar ve yaşatsınlar”.²⁶⁸

Meşrutiyet döneminde elde edilen tecrübeler, sonraki yıllarda değerlendirilecektir.²⁶⁹

Kurtuluş Savaşı'nın bitmesinin hemen ardından Mustafa Kemal Paşa Anadolu kadınlarının kahramanlığını överek onlar için özgürlük, erkeklerle eşit öğrenim imkânları ve toplumsal statü vaat etmiştir, fakat ikinci mecliste bunları engelleyen bir siyasi muhalefet ağır basmış, kadın haklarını savunanlara (Emin Bey ile Tunalı Hilmi Bey'e) söz hakkı bile tanınmamıştır. 1917'de eksikleriyle birlikte olsa da Osmanlı Devleti'nde bir Aile Kanunu'nun kabul edilmesi, fakat bir yıl sonra Mütareke döneminde yabancı güçlerin

²⁶⁸ Kılıç, “II. Meşrutiyet Devri Aydınları”, s. 18-19.

²⁶⁹ Kurnaz, a.g.m., s. 357.

baskısı ile İstanbul Hükümeti tarafından kaldırılmasından beri Türkiye, bir Aile Hukuku'ndan mahrum kalmıştır.²⁷⁰

Mustafa Kemal Atatürk çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalarında, kadınların Türk toplum yapısındaki yeri ve önemi, ülke kadınlarının sosyal hayat içerisindeki durumlarının ne olacağını ve kadının, erkeklerin yararlandığı tüm haklardan yararlanması gerektiğini açıkça belirtmiştir. Nitekim O, Batı Anadolu gezisi sırasında, 31 Ocak 1923'te İzmir halkına yaptığı bir konuşmasında demiştir ki:

“Her şey kadının eseridir. Kudret-i fatıra insanları iki cins olarak yaratmıştır. Bunlar yekdiğerinin lazımı ve melzumudur. Bizim heyet-i içtimaiyemizin adem-i muvaffakiyetimizin sebebi kadınlarımıza gösterdiğimiz tekâsül ve kusurdan neşet etmektedir. Bir heyet-i içtimaiyenin bir uzvu faaliyette bulunurken diğeri bir uzvu atalette olursa o heyet-i içtimaiye mefluçtur. Bizim heyet-i içtimaiyemiz için ilim ve fen lazım ise bunları aynı derecede hem erkek hem de kadınlarımızın iktisap etmeleri lazımdır. Malumdur ki her safhada olduğu gibi hayat-ı içtimaiyede dahi taksim-i vezaif vardır. Bu umum-i taksim-i vezaif arasında kadınlar kendilerine ait olan vezaifi yapacakları gibi aynı zamanda heyet-i içtimaiyenin refahı, saadeti için elzem olan mesai-i umumiyyeye dahi dâhil olacaklardır.”

“Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti layıkıyla anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her konuda yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecat-ı tahsilden geçeceklerdir. Sonra kadınlar hayat-ı içtimaiyede erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin muin ve müzahiri de olacaklardır.”

Mustafa Kemal Atatürk, 21 Mart 1923'te Konya kadınlarına yapmış olduğu bir konuşmasında da, Milli Mücadele yıllarında Türk kadınının göstermiş olduğu fedakârlıklarından, dünyada hiçbir ulus kadınının ‘Ben Anadolu kadınından daha fazla çalışarak, milletimi zafere ulaştırdım’ diyemeyeceğinden söz ettikten sonra, Türkiye halkının iki parçadan oluştuğunu, kadın ve erkek diye iki kısma ayrıldıklarını ve bir toplumun aynı amaca bütün kadınları ve erkekleriyle beraber yürümezse ilerlemesine ve uygarlaşmasına olanak bulunmadığını belirtmekteydi.²⁷¹

²⁷⁰ Beyza Bilgin, “Cumhuriyet Dönemi Kadın Çalışmaları”, **Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği: V. Türk Kültürü Kongresi**, C.VI., AAMY, Ankara, 2005, s. 98-105.

²⁷¹ Kılıç, a.g.e., s. 277-278.

Atatürk, Türk Milleti'nin dindar olmasını ve dini değerlerini muhafaza etmesini de, sıklıkla vurgulamıştır. Ayrıca, Atatürk'ün Osmanlı Devleti'nin çöküşünü dine bağlayan, Türk düşmanlarına yanıtı ise kesin bir şekilde olmuştur:

“Düşmanlarımız bizi dinin tahtı tesirinde kalmış olmakla itham ve tavakkuf ve intihatımızı buna atfediyorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz, hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah'ın emrettiği şey, müslim ve müslimenin beraber olarak iktisabı ilm-ü irfan eylemesidir. Kadın ve erkek bu ilm-ü irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir. İslam ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk hayatı içtimaiyesinde kadınlar ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden katiyen geri kalmamışlardır. Belki daha ileri gitmişlerdir”.²⁷²

3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kadınlara verilen hakların ilk adımı atılmıştı. Böylece erkek ve kız çocuklarının aynı şekilde bütün tahsil derecelerindeki eğitimi ve öğretimleri sağlanacaktı. Atatürk bu konuda; milletimiz, kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün gereklerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Bu sebeple, kadınlarımız da bilim ve teknik bilgi sahibi olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün eğitim kademelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar toplum hayatında erkeklerle beraber yürüyecek, birbirlerin yardımcısı ve koruyucusu olacaklar inancında idi.²⁷³

Bugün bazı dar ve geri düşünceliler der ki; ‘kız çocuğunu okula gönderme, kâfir olur’. Buna karşılık Hz. Muhammet'in “İlim elde etmek bütün kadın ve erkek mü'minler için farzdır” bildirisi ile kadın ve erkeğin okuması (farz) kılınmıştır. Bu husus, kişinin arzu veya inancına terk edilmemiştir. O halde, kız olsun, erkek olsun çocuğunu okula göndermeyen ana ve babalar dinimizin bu emrine uymuyor demektir.²⁷⁴

Medeni Kanun hazırlıkları 1924 yılında başlatılmış olup kabulüne gelinceye kadar önemli değişimler yaşanmıştır. Halifelik kaldırılmış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile okullar devlet denetimine alınmış, medreseler, tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Geleneğin en nüfuz edilemez halkasının içinde kalan kadınların toplumsal hayata katılmalarının sağlanması bunların hepsinden güç bir işti. Kadınların hak ve özgürlükleri İslamcı kesimin en hassas olduğu noktadır. TBMM temsilcileri modernleşmeyi getirecek olan yeni yasanın

²⁷² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C:II, s. 90.

²⁷³ S. Esin DAYI, “Atatürk'e Göre Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Türk Kadını”, *Atatürk Dergisi*, C:3, S:1, (Mayıs 2000), s. 121-122.

²⁷⁴ Olcaytu, a.g.e., s. 85.

ülkenin örf ve adetlerini göz önünde tutmasını ister. O sırada Adalet Bakanı olan Seyit Bey, düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “Bir ülkenin yasaları o ülkenin örfünün ürünüdür ve yasalar ancak ülke örfünün evrimi ile değişebilir.” Sonuçta komisyon kararı şeriate tümüyle sadık kalma yönünde alınır. Meselâ komisyon, kızlar için 9, erkekler için 10 yaşında evlenme akdini uygun bulmuş, çok karılılık kurumunun devamına izin vermiş, erkeklerin karılarını kayıtsız şartsız boşama yetkisini yineleme kararı almıştır. Yeni tasarı sadece çok karılılığın Kuran’ın öngördüğü bir zorunluluk olmadığını bildirmekle yetinmiştir, bu arada çok karılılığın fuhşu önleyici bir kurum olduğunu da hatırlatmıştır.²⁷⁵

Mustafa Kemal Atatürk, Kastamonu gezisi sırasında, 30 Ağustos 1925’te yaptığı bir diğer konuşmasında da, çeşitli konulara değindikten sonra şunları söylemiştir:

“Arkadaşlar, Türk milleti çok büyük vakalarla ispat etti ki, ilerlemeyi ve yeniliği ister, inkılâpçı bir millettir. Son senelerden mukaddem de milletimiz teceddüt yolları üzerinde yürümeye, içtimai inkılâba teşebbüs etmiş değildir. Fakat hakiki semereler görülemedi. Bunun sebebini araştırdınız mı? Bence sebep, işe esasından, temelinden başlamamış olmasındandır. Bu hususta açık söyleyeyim, bir heyet-i içtimaiye, bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan mürekkeptir. Kabil midir ki, bir kütlenin bir parçasını terakki ettirelim. Diğerini müsamaha edelim de, kitlenin heyet-i umumiyesi mazhar-ı terakki edebilsin? Mümkün müdür ki, bir camianın yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğeri semalara yükselebilsin? Şüphe yok, terakki adımları dediğim gibi, iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmak ve saha-ı terakki ve teceddütte birlikte kat-ı merahil lazımdır. Böyle olursa inkılâp muvafık olur”.

“Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya buna mümasil bir şey atarak yüzünü gözünü gizler. Ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mana ve medlülü nedir”?

“Efendiler, medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, zahmetli vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lazımdır.²⁷⁶

1926 yılında Avrupa’daki aile kanunlarının en uygunu sayılan İsviçre Medeni Kanunu alınıp yeni Türk Medeni Kanunu olarak düzenlenir.²⁷⁷ Medeni Kanunun kabulünden sonra Türk aile yapısında da büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni ve ileri bir aile düzeni yaratılmıştır.²⁷⁸

²⁷⁵ Bilgin, a.g.m., s. 105-106.

²⁷⁶ Kılıç, a.g.e., s. 278-279.

²⁷⁷ Bilgin, a.g.m., s. 107.

²⁷⁸ Ertan, a.g.m., s. 232.

Konuyu somutlaştıracak olursak Türk Medeni Kanunu ile:

- Ailenin reisi erkek kabul edilmekle beraber, evlilik içindeki ilişkilerde ceza hukuku açısından eşitlik sağlanmış,
- Çok karılı (polygamie) ve çok kocalı (polyandre) evlilik kesinlikle yasaklanmış,
- Eski hukukta sınırı belli olmayan evlenme yaşı, her taraf için de tespit edilmiş,
- Boşanma hakkı, her tarafa da eşit olarak tanınmış,
- Evlilik akdinin yapılmasında vekâlet veya temsilin geçersizliği ve karşılıklı rızanın kabulü ve evliliğin resmi nikâh memuru huzurunda yapılacağı,
- Eski hukukta sadece babaya ait olan velilik sıfatında, ana-baba arasında eşitlik sağlanmış,
- Karı kocanın birbirlerine karşı hak ve ödevleri belirlenmiş,
- Mirasta kadın-erkek eşitliği sağlanmış,
- Mahkeme önünde kadın ve erkeğin şahitliği eşit kabul edilmiştir.

Görüldüğü üzere Türk Medeni Kanunu, teorik olarak kadın-erkek eşitliğini sağlayarak Türk kadınının gerek aile gerekse toplumdaki statüsünü belirleyerek; kadının şahsi onurunu ve haklarını korumuştur. Böylece Türk ailesinin sağlam ve hukuki temellere dayandırılması sağlanmıştır. Kadının aile içinde ve çocuklar üzerindeki tesiri, hukuki durumu ile orantılı olarak kuvvetlenmiş, iş ve ana vasıflarıyla kadın kişiliğini kazanmıştır.²⁷⁹ Çünkü İslamiyet kadına ve anneye erkekten çok ehemmiyet vermiş ve onun incitilmesine katiyen rıza göstermemiş ve onlara daima iyi muamele edilmesini ve haklarına riayet ve saygı gösterilmesini emretmekte idi.²⁸⁰

Medeni Kanununun en büyük başarısı aile kurumu üzerinde devlet kontrolünü kurmasıdır. İslam Hukuku uygulamada erkeğin üstünlüğü ve kadının zayıflığına dayalı bir kültürün yaygınlaşmasına neden olmuştu. Yeni kanun ise kadınla erkeğin yasa önünde eşit olduğu temel varsayımına dayanmaktaydı, çok eşlilik ve vekâletle evlenme yasaklanıyor, velayet ve miras konularında kadınlara erkeklerle eşit haklar tanınıyordu. Bu şekilde çok hukukluluk engellenmiş, hukuk birliği kurulmuştur. Seçimlerde oy kullanma hakkı ise gecikecektir. Aslında kadının konumlarında daha kapsamlı gelişmeler 1930 ve 1934 yıllarındaki düzenlemelerle sağlanmıştır.²⁸¹

²⁷⁹ Dayı, a.g.m., s. 225.

²⁸⁰ Bekir Arar, **Atatürk'ün Manevi Cephesi ve İslam Dininde Lâiklik Anlamı**, Ankara, 1961, s. 6.

²⁸¹ Ertan, a.g.m., s. 233.

Türk kadınının siyasi haklarını kazanmasının ilk adımı olan Belediye Kanunu'ndan sonra asıl ve büyük hedef onun meclise girmesidir. Bunu sağlamaya çalışan Atatürk, manevi kızı olan Ayşe Afetinan'a 3 Nisan 1930 günü Ankara Türk Ocağı'nda seçim kurulunda bir konferans verir. Ayşe Afetinan, dünyada birçok ülkede kadınların parlamento seçimlerine katıldığını ve yakın zamanda Türk kadınına çoktan layık olduğu bu siyasi hakkının verilmesini demokratik Türk Cumhuriyeti'nden beklediklerini ifade eder. Atatürk de 1930 yılından 1934 yılına kadar zaman zaman kadınlara siyasi hakların verilmesi konusu üzerinde durmuştur.

Atatürk ile 4 Haziran 1933 akşamı demokrasi üzerine yapılan görüşmelerde; O'nun demokrasi idaresi için, kadınlara seçim hakkının tanınması fikrine herkes katılmıştı. Bu toplantı sonunda Atatürk; "Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz cumhuriyeti kurduk. On yaşını doldururken, demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe tatbikata koyulmalıdır. Kadın haklarını tanımak da bunun bir icabı olacaktır. Müsterih olunuz" demiştir.

26 Ekim 1933 günü, TBMM'nin Köy Kanunu'nun 20. ve 30. maddelerinde yaptığı değişiklikle Türk kadınına Köy İhtiyar Heyetlerine seçme ve seçilme hakkı verilmişti. Böylece sıra yavaş yavaş kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmesine geliyordu.

İzmir Milletvekili Perihan Arıburnu'nun ifadesine göre, 1934 yılında bir gün Çankaya Köşkü'nden kendisine ve annesine gelen telgraf mesajı ile belli bir günde Ankara Türk Ocağı'na gelmeleri istenir. O gün, Türk Ocağı salonunda Ankaralı aydın Türk kadınları bir araya gelmişlerdi. Konuşmacılar, Türk kadınına milletvekili seçilme hakkının verilmesini isterler. Toplantı sonunda hanımlar, TBMM'ye kadar bir gösteri yürüyüşü yapmaya karar verirler ve hemen uygularlar. Hanımlar, Meclisin önüne geldiklerinde çalışma odasında bulunan ve olaydan haberi olmayan (!) Atatürk sesleri duyduğunda, çevresindeki milletvekillerine; "Bakın bakalım hanımlarımız ne istiyorlar? Bana da bilgi getirin." der. Olayı inceleyen milletvekillerinin telaşı karşısında ise; "Arkadaşlar! Kadınlarımız mecliste görev isteğinde haklıdırlar. Hemen kanun tasarısı için çalışmalara başlayalım" direktifini verir.²⁸²

Kadınlara seçme ve seçilme hakkı Malatya Milletvekili İsmet İnönü ve 191 arkadaşının teklif ettiği Anayasa değişikliği ile ancak 4 Aralık 1934'te verilebilir.²⁸³

²⁸² Dayı, a.g.m., s. 228-229.

²⁸³ Bilgin, a.g.m., s. 107-108.

Anayasa Kanunu'nun 10. ve 11. Maddelerinde değişikliğe gidilmiş; 10. Maddede; “Yirmi iki yaşını bitiren kadın-erkek her Türk mebus seçmek hakkına haizdir.” 11. Madde ise; “Otuz yaşını bitiren kadın-erkek Türk mebus seçilebilir.” şeklinde değiştirilerek Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiş olur.²⁸⁴

1935 seçimleri ile ilk defa 18 kadın milletvekili meclise girer.²⁸⁵ Böylece Türk kadını siyasi hayata girme hakkını elde ederek TBMM'ye ilk adımını atmıştır.²⁸⁶ Medeni Kanun ile kazanılan sosyal ve hukuksal haklara siyasi haklar da eklenmişti.²⁸⁷ Artık siyasi hayatta etkin rol oynayabilmesi onun kendi mücadelesine bağlı idi.²⁸⁸

²⁸⁴ Dayı, a.g.m., s. 129-130.

²⁸⁵ Bilgin, a.g.m., s. 108.

²⁸⁶ Dayı, a.g.m., s. 130.

²⁸⁷ Ertan, a.g.m., s. 233.

²⁸⁸ Dayı, a.g.m., s. 130.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. LAİKLİK

4.1. Lâikliğin Anlamı, Algılanışı ve Uygulama Alanları

Lâik kelimesi Latince ‘laicus’ aslından alınmış Fransızca bir kelimedir. Fransızca’da ‘laic, laigue’ şeklinde kullanılmıştır. Manası ise ruhani olmayan kimse, dini olmayan şey, fikir müessese prensip demektir. Katolik dünyasında din adamlarından meydana gelen ruhaniler sınıfına ‘clerge’ adı verilmiş, bu sınıfa dâhil olmayan Hristiyanlara ise ‘laic’ denmiştir.²⁸⁹ Bir diğer ifadeyle lâik, rahipler sınıfına mensup olmayan dini sıfat ve yetisi bulunmayan adamdır. Lâiklik de buna göre rahipler tarikatına mensup olmayan demektir.

Avrupa cemiyetinin bünyesinde sınıflar vardır. Bu sınıflardan biri de ruhban sınıfı idi. Rahiplerin dışında kalanlara da lâik denmekte idi. İslam dininde böyle bir sınıf bulunmadığı için bu kelimenin bu manada Türkçe karşılığı yoktur.²⁹⁰

Biz burada bu açıklama ve tartışmaları bir yana bırakarak lâikliğin bir yönünün “devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması, devletin siyasi, ekonomik ve hukuki düzeninde dini inançlar yerine aklın ve ilmin egemen olması, akla, ilme, toplumun ve çağın ihtiyaç ve gerçeklerine dayanması” şeklinde algılanabileceğini hatırlatalım. Diğer yönü ise dini inanışlara hürriyet ve saygıdır.²⁹¹

Genel anlamda da lâiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve her vatandaş için vicdan hürriyetinin sağlanması demektir. Lâiklik, dini ve dünyevi otoritelerin birbirinden ayrılması, devletin siyasi, hukuki ve sosyal düzeninin sağlanmasında dini inanç yerine aklın hâkimiyetine yer verilmesidir.²⁹²

²⁸⁹ E. Semih Yalçın ve Ali Güler, **Atatürk Hayatı, Düşünceleri ve Kişiliği: Yankıları, İlkeleri, Kişiliği**, C:III, Berikan Yayınları, Ankara, 2000, C:3, s.59–60; Ethem Ruhi Fırlalı, **Din ve Devlet İlişkileri**, Muğla, 1997, s.5; Çetin Özek, **Türkiye’de Lâiklik**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1962, s.1.

²⁹⁰ Enver Ziya Karal, **Atatürk ve Devrim:(Konferans ve Makaleler) (1935–1978)**, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara, 1980, s. 194.

²⁹¹ Ecer, “Atatürkçü Düşüncedeki Lâiklikte Din Hizmetlerinin Yeri”, s. 252.

²⁹² Hamza Eroğlu, “Lâikliğin Bedeli”, **I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 21–23 Eylül 1987**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, s. 73.

Lâikliğin tarih terimi olarak manası; din ile felsefenin, din ile ilmin, din ile hukukun, din ile sanatın ayrılmasıdır. Din ile devletin ayrılması bu tekâmülün son halkasını teşkil etmektedir. Böyle olduğu için de bugün lâiklik dendiği vakit yalnız din ile devletin ayrılması gibi bir mana anlaşılmaktadır.²⁹³ Lâiklik kavramı zamanla bu anlam temelini muhafaza ederek daha derinlikli ve köklü bir başka muhteva daha kazanmaya başlamıştır ki bunlar ‘dünyevileşme’ ve ‘hür düşüncedir’.²⁹⁴

Felsefî Tanımı: Dinî düşünce ile aklî düşüncenin, fizik ile metafiziğin diğer bir deyişle akıl ile imanın yetki alanlarının birbirinden ayrılması demektir.

Siyasî Tanımı: Dindaşlık ile yurttaşlık statülerinin birbirinden ayrılması demektir. Lâiklik, demokrasinin özellikle liberal demokrasinin manevî temelini teşkil eder. Çünkü demokraside siyasî iktidar meşruiyetini, ilahî otoriteden değil, sosyal otoriteden (millet hâkimiyetinden) alır. Bundan dolayı demokrasi ile lâiklik bir arada bulunur. Lâiklik bulunmayan yerde demokrasi, demokrasi bulunmayan yerde Lâiklik bulunmaz.

Hukukî Tanımı: Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Din, devlet işlerine karışmadığı gibi, devlet de din işlerine karışmaz. Devlet, Tanrı ile kul arasından çekilmiştir. Ayrıca, devletin dinî temeller üzerine dayandırılmamasını da ifade eder. Devletin dayandığı temeller lâik karakterde olmalı ve hukuk dinamik niteliği ile toplumun dünyevî ihtiyaçlarından kaynaklanmalıdır. Dünyevî ihtiyaçların değişmesine bağlı olarak değişmelidir.²⁹⁵ Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti’ni insan haklarına dayalı milli, demokratik ve lâik sosyal hukuk devleti esasları üzerine inşa etmiştir. Bu bakımdan lâiklik kelimesi dinî bir terimden ziyade hukukî bir terim olarak kabul edilmelidir.²⁹⁶

Kültürel Tanımı: Dinin kültürel hayatı belirleyen ve yönlendiren tek ve hâkim unsur olmaktan çıkmasıdır. Özellikle Atatürkçü düşünce sisteminde Lâikliğin kültürel boyutu çok önemlidir. Çünkü İslam medeniyetinde bazı dinî düşüncelerle müzik, resim ve heykeltıraşlık gibi güzel sanatlar yeteri kadar gelişme imkânı bulamamıştır.

Eğitimsel Tanımı: Genel eğitimin dinî niteliğinden sıyrılarak bilimsel nitelik kazanmasıdır. Lâik sistemde din eğitimi ve öğretimi vardır ve vatandaşların temel hak ve hürriyetleri arasında yer alır. Bu din eğitim ve öğretiminin verilmesi biçimini de her

²⁹³ Karal, a.g.e., s.195.

²⁹⁴ Durmuş Hocaoğlu, **Laisizmden Milli Sekülerizme ve Lâiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi**, Selçuk Yayınları, Ankara, 1995, s.88.

²⁹⁵ Ersoy Taşdemirci, “Atatürkçü Düşünce Sisteminde Lâikliğin Yeri ve Önemi”, **AAMD**, C: XIV, S: 40, (Mart 1998), s. 6.

²⁹⁶ Necat Tüzün, “Atatürk İnkıplarında Lâiklik” **I. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, s. 91.

ülkenin özel şartları belirler. Ancak lâik sistemde dinî eğitim ve öğretim yoktur ve genel eğitim ve öğretim de dinselendirilemez. Genel eğitim ve öğretimin dinselendirilmesi lâikliğe aykırıdır.²⁹⁷

4.2. Lâikliğin Aşamaları

Lâik kavramı 19. yüzyıl Osmanlı entelektüelleri tarafından değişik terimlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Mesela Ziya Gökalp, lâik sözcüğü yerine dinsel nitelik taşımayan ‘Ladini’ sözcüğü kullanırken; Müşir Ahmet İzzet Paşa, ruhbanlar sınıfı dışında kalan anlamında ‘La Ruhbani’ sözcüğünü kullanmış fakat bu sözcükler yaygın bir kullanım alanı bulamamıştır. Ubeydullah Efendi de lâiklik kelimesinin dilimize Ziya Gökalp tarafından ‘Ladini’ şeklinde tercüme edilmesini bu kelimenin iyi anlaşılmasına bağlar ve lâiklikten halk hükümeti manasının anlaşılması gerektiğini savunur.²⁹⁸

Lâiklik fikri Türkiye’de birden bire ortaya çıkmamıştır. Safha safha gelişerek eski Türk devletlerinde bunun hazırlığı yapılmıştır. Çünkü Türkler göçebe ve savaşçı bir ulus olduğundan bağnaz olmamışlar ve çeşitli kültürleri kendi görüşleri içinde eritmişlerdir.²⁹⁹

Tarihimizin eski kaynaklarından biri olan Orhun Kitabeleri’ndeki bilgilere göre kağanın görevleri arasında dini görevden bahsedilmemektedir. Kağanın görevleri arasında “Ölecek ulusu diriltmek, çıplak ulusu giydirmek, fakir ulusu zengin etmek, az ulusu çok kılmak...” töreyi korumak, millî birliği sağlamak gibi tamamen dünyevî görevler sayılır. Ayrıca Türk devletleri arasında din savaşlarına rastlanmamaktadır.³⁰⁰

Anadolu’da Selçuklular yumuşak bir İslam anlayışı uygulamışlar, sanatta ve fikirde hoşgörölü olmuşlardır. Aslen Türk olan Uzun Hasan da taassuptan uzak bir hükümdar olarak Hristiyan olan eşi için kilise bile yaptırmıştır.³⁰¹ Ayrıca büyük Türk düşünürlerinden olan Mevlana, vicdanlara baskı yapmayı uygun bulmayarak hoşgörölü bir din anlayışı sergilemiştir. Aynı şekilde Yunus Emre de barışı ve doğruluğu savunarak vicdan özgürlüğünün en güzel örneklerini şiirlerine yansıtmıştır. Hacı Bektaşî Veli de yumuşak bir İslam anlayışına yer vererek aile hayatında Türk geleneklerini devam

²⁹⁷ Taşdemirci, a.g.m., s. 6-7.

²⁹⁸ Özer Ozankaya, **Türkiye’de Lâiklik: Atatürk Devrimlerinin Temeli**, Cem Yayınları, İstanbul, 1995, s.81; Toktamış Ateş, **Lâiklik Dünya’da ve Türkiye’de**, Ümit Yayınları, Ankara, 1994, s.21.

²⁹⁹ Eroğlu, a.g.m., s. 77.

³⁰⁰ Ecer, “Atatürkçü Düşüncedeki Lâiklikte Din Hizmetlerinin Yeri”, s. 253.

³⁰¹ İbrahim Ağâh Çubukçu, “Lâiklik ve Din”, **Türk Kültürü**, S.302, Yıl 26, Haziran 1988, s. 355

ettirmiştir.³⁰² Osmanlı Devleti de kurulduğu sırada tamamen şeriat hükümlerine göre hareket eden bir devlet değildi. Türk töresinden gelen bir takım özellikleri de devam ettiriyordu. Çünkü şer’i hukuk kanunları toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalıyordu. Bu durumda şer’i kanunlara aykırı olmamak şartı ile toplum yararına hizmet edecek örfi kanunlar da Osmanlı yönetiminde uygulanıyordu.³⁰³ Osmanlı Devleti’nin teokratik bir hüviyet kazanması, Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi ile devraldığı şeyhülislamlik müessesesi ve halifelik makamının Osmanlı’ya geçmesi ile gerçekleşmiştir.³⁰⁴ Tanzimat ve Islahat hareketleriyle ise lâikliğe doğru bir geçiş süreci başlamıştır. Bu aşama ilk önce dışarıdan hukuk kurallarının alınıp dini hukuktan ayrılma şeklinde kendini göstermiştir. Bu yeni kanunların uygulanmasını sağlamak için de Nizamiye Mahkemeleri kurulmuştur. Tanzimat ve Islahat Fermanları, Müslüman ve Hıristiyan halkı eşit kabul edip devletin lâikleşme konusunda istekli olduğunu göstermiştir. Fakat bu devrin karar ve icraatlarında sosyal müesseselerin lâikleştirilmesi konusunda çok net somut adımlar atılamamıştır. Çünkü Tanzimat’ın fikir hayatı henüz lâik düşünceyi besleyecek kadar zengin değildi.³⁰⁵ Gerek I. Meşrutiyet gerekse II. Meşrutiyet dönemlerinde de devletin teokratik yapısında hiçbir değişiklik yaşanmamış devlet yapısı, hukuk sistemi, eğitim sistemi alanlarında Osmanlı Devleti lâik bir düzen tesis edememiştir.³⁰⁶

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin lâik hukuk devleti olarak milletler arası camiada yer alması uzun bir gelişmenin sonucu olmuştur. Tarihi, siyasi ve sosyal şartlar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni lâikliğe yöneltmiştir.³⁰⁷

Mevlana, Muhiddin, Molla Cami, Farabi, Cüneyit, Yunus, Niyazi ve daha birçok İslam mütefekkirleri; dinin hakikatini anlayarak hiç kimsenin inancına müdahale etmemişler ve herkesin dinine ve inancına saygı gösterilmesi lazım geldiğini kitaplarında açıklamışlarsa da zamanın taassubu bunun tatbikine müsaade etmemiştir. Atatürk; tam bir mümin ve insan-ı kâmil olmakla beraber ‘Dinde zorlama yoktur’ diyen Hz. Muhammet’i ve ‘Dinde ikrah yoktur’ diye haykıran Kuran’ı herkesten fazla seviyor ve takdir ediyordu. Vicdan hürriyetini, Allah ile kul arasına girilemeyeceğini, Hıristiyan ve Musevi gibi çeşitli

³⁰² Eroğlu, a.g.m., s. 77.

³⁰³ Taşdemirci, a.g.m., s. 9.

³⁰⁴ Necip Bilge, “Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Lâiklik”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 80.

³⁰⁵ Cemal Avcı, “Atatürk, Din ve Lâiklik”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik**, AAMY, 2. Baskı, Ankara, 2008, s. 60–61.

³⁰⁶ Eroğlu, a.g.m., s. 80.

³⁰⁷ Eroğlu, a.g.m., s. 77.

din salıklarının de inancına ve kitaplarına saygı gösterilmesi lazım geldiğini herkesten iyi biliyor, bu vatanda yaşayan Allah'ın kulu her şahsın dini ve inancı ne olursa olsun vatandaş olduğunu ve tefrikanın vatan ve millet için zararlı bulunduğunu ve birlik temin edilmedikçe yurttta huzur ve rahat sağlanamayacağını her fırsatta açıklamıştır.³⁰⁸

Bilindiği gibi özgürlükler arasında en güç ve geç gelişeni vicdan ve din özgürlüğü olmuştur. Bugün dahi pek çok özgürlüğü bir ölçüde tanıyan bazı ülkelerde vicdan ve din özgürlüğünün çok dar sınırlar içinde hapsedildiğine şahit olunur.³⁰⁹

Vicdan ve din özgürlüğü diğer bütün özgürlüklerin vazgeçilmez bir tamamlayıcısıdır. Devletin, vicdan ve din özgürlüğünü tanıması lâikliğin ilk koşuludur. İkinci koşul ise, devlet işlerinin belli bir dinsel inanca bağlı tutulmamasıdır. İşte lâik devlet, aynı zamanda demokrat devlet demektir. Lâiklik ilkesinin tanınmadığı demokrasi yoktur. Aslında vicdan ve din özgürlüğüne dayanan bir devletin işi zordur. Hem kendini hem de yurttaşını zorla bir dinsel inanca bağlamak, devletin önemli işlevlerinden birini çok kolaylaştırır, o da düzeni ve disiplini sağlamak işlevidir. O zaman da gene Ortaçağdaki devlet sistemlerine geri dönülür. Hâlbuki insanlığın yirminci yüzyıl sonunda tercih ettiği devlet biçiminin demokrasi olduğu kesin bir tespittir. Vicdan ve din özgürlüğü ise, çoğulcu, gerçek insan değerlerine dayanan bir kültürün oluşmasında çok önemli bir işleve sahiptir. Öyle ki, vicdan ve din özgürlüğü bir toplumda en fazla yandaşı olan dinlerin de güvencesidir.³¹⁰

Lâik devletin millet egemenliğine dayandığı gerçeğine uygun olarak Anadolu'da kurulan yeni Türk devleti adım adım lâik bir devlet olmaya yöneldi. Buna göre de önce egemenliğin temeli lâikleştirildi.³¹¹

Lâiklik egemenliğin dolayısıyla bunun bir tezahürü olan hukukun maddi kaynağının sadece beşeri irade, şekli kaynağının sadece kanun olması ise, bu süreç Türkiye tarihinde Amasya Tamimi'yle başlamıştır. Amasya Tamimi'nde 'Milletin istiklalini gene milletin azim ve kararı kurtaracaktır' denilerek³¹² milletin iradesi, mücadelenin dayanağı ve hareket noktası olarak kabul ediliyordu.

³⁰⁸ Arar, a.g.e., s. 7.

³⁰⁹ Ahmet Mumcu, **Atatürk'ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürlüğünün Yeri**, AKDYTD AKMY, Sayı:54, Ankara, 1991, s. 54.

³¹⁰ Mumcu, a.g.e., s. 55.

³¹¹ Adil Dağistanlı, "Türkiye'de Lâiklik", **Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI'ya Armağan**, Ankara, 1995, s. 112.

³¹² Zeki Hafizoğulları, "Lâiklik Düşüncesi, Tanımı, Kapsamı, Sınırları ve Hukuk Düzenimizde Lâiklik", **Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği: V. Türk Kültürü Kongresi**, C.VI., AAMY, Ankara, 2005, s. 59.

Erzurum ve Sivas kongreleri ‘Milli iradeyi hâkim kılmak’ kararını alarak padişahın tartışılmaz kudretinin yerine ‘milli hâkimiyeti’ esas alıyordu.³¹³

23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmış ve ‘Meclisin temsil ettiği milli iradeyi vatanın mukadderatına hâkim tanımak esastır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir’ kararı alınmıştır.³¹⁴ Böylece, egemenlik ilahi kaynağından alınarak millete verilmiştir.³¹⁵

29 Nisan 1920 tarih ve 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu yürürlüğe konularak Türkiye Cumhuriyeti’nin temelleri korunmaya çalışılmıştır.

1921 Anayasası’nın 1. Maddesinde, ‘Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare Usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir’. 2. Maddesinde de ‘İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder’ hükmüne yer verilmiştir.

İzmir İktisat Kongresi’nde, Misak-ı İktisadi Esasları madde 2’de egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğu şeklinde kabul edilmiştir. Atatürk, kongreyi açış konuşmasında, özellikle milli egemenlik üzerinde durmuştur.

1924 Türkiye Cumhuriyeti Devleti Anayasası, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, bunun ancak anayasanın belirttiği organlarca kullanılabileceğini hükme bağlamıştır. 413 sayılı kanunla hilafet de kaldırılmıştır.

429 sayılı kanunla Şer’iye ve Evkaf ile Erkan-ı Harbiye Umumiye vekâletleri kaldırılmıştır. Böylece, teokratik devleti vurgulayan ve lâik devlet düzeni ile asla bağdaşmayan ‘fetva alma’ uygulaması kaldırılmıştır. Böyle olunca da, Diyanet İşleri Başkanlığı dini örgünleştirmek veya fetva vermek anlamına gelen herhangi bir etkinlikte bulunamazdı. Eğer varsa ‘irşat’ görevini ancak idarenin bir organı olarak idari sınırlar içerisinde yerine getirebilirdi.

430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bir yanda eğitimde birlik, milli eğitim ve eğitimde evrensel eğitim düzeni sağlanırken, öte yandan teokratik yani naklî kısacası medrese eğitimi düzeninden, lâik yani aklî kısacası üniversite eğitimi düzenine geçilmiştir. Böylece ülkede, dinî eğitim yasaklanmış, ancak din eğitimi serbest bırakılmıştır.

677 sayılı kanunla tekke ve benzeri örgün dinî kurumlar kapatılmıştır.

³¹³ Dağıstanlı, a.g.m., s. 113.

³¹⁴ Hafizoğulları, a.g.m., s. 59.

³¹⁵ M. Vehbi Tanfer, “Atatürk’ün Din ve Lâiklik Anlayışı” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S: 43, C: XV, (Mart 1999), s. 47.

1222 sayılı kanunla anayasa değiştirilmiş, 1. Maddeden egemenliğin veya hukukun kaynağına değil, sadece devletin insan unsurunun inancının niteliğine ilişkin olan ‘Türkiye Devleti’nin dini İslam’dır’ hükmü ve ayrıca 26. Maddede yer alan ‘Ahkâm-ı şerriyyenin tenfizi’ ibaresi kanundan çıkarılmıştır.

Türk Medenî Kanunu ve Türk Ceza Kanunu’nun 1. Maddeleri, Türk hukukunun kaynağının “kanun” olduğunu göstermekte böyle olunca da Türk toplumunun ve onun siyasal biçimi olan devletin ve hukukunun vazgeçilmez temelini lâiklik olduğunu kabul etmiştir. Esasen hukuk devrimin özü, kendisi lâiklik düşüncesidir.

3115 sayılı kanunla 1924 Anayasası’nın 1. Maddesine “Türkiye Devleti lâiktir” ibaresi konulmuştur. Hukuk düzeninde zaten tanımı bulunan lâikliğin ayrıca ‘kalıpsal’ veya ‘terimsel’ olarak konulmuş olması, sadece cumhuriyetin niteliğinin neden ibaret bulunduğunu belirtmek amacını taşımaktadır.³¹⁶

Bir zaruretin sonucu olarak ortaya çıkan lâiklik, adım adım siyasi ve hukuki alanda kurumsallaşmıştır. 1924 yılında hilafetin kaldırılmasıyla başlayıp, 1937 yılında anayasa ilkesine dönüşmüştür.

Lâikliğin kurumsallaşması, her ne kadar cumhuriyet dönemine rastlıyorsa da aslında devralınan Osmanlı siyasal yönetimi geleneğinin lâikliği kolaylaştırdığı söylenebilir. Nitekim Tanzimatla birlikte hukuk, eğitim ve yargı düzeninin lâikleşme yoluna girdiği görülmektedir. Halifenin olmasına rağmen dini hukuktan ayrılan ceza kanunnameleri, ticaret kanunları, arazi kanunnameleri çıkarmak zorunluluğu duyulmuştur. Şer’i mahkemeler yanında nizamiye mahkemeleri kurulmuştur.³¹⁷

Türk inkılâbında toplumsal değişmelerin temel faktörünü lâiklik ilkesi teşkil etmektedir. Bu ilke yerleşmedikçe inkılâbın beklediği sosyal değişmelerin gerçekleştirilemeyeceği açıktır. Lâiklik ilkesinin halk nazarında tutunması ve korunması ancak eğitim yoluyla mümkündür.³¹⁸

Atatürk’ün çağdaş uygarlık olarak batıyı model aldığı bir gerçektir. Fakat daha açık bir gerçek de batıyı körü körüne taklit etmediğidir. Bizzat Atatürk’ün de ifade ettiği gibi bir taklitçilik hareketi olmayıp Türkiye’ye has ve Türkiye’nin şartlarından doğan değerlerdir.³¹⁹

³¹⁶ Hafizoğulları, a.g.m., s. 59-60.

³¹⁷ Dağıstanlı, a.g.m., s. 113.

³¹⁸ Sarısamam, a.g.m., s. 1118.

³¹⁹ Dağıstanlı, a.g.m., s. 113.

Lâikliğin tarihî, hukukî, toplumsal ve dinî yönleri vardır. Ayrıca kelimeler ve kurumlar hangi ülke veya toplumdan alınırsa alınınsınlar başlangıçta hangi anlamları ve amaçları taşırlarsa taşırsınlar farklı bir topluma geçişlerinde farklı anlam ve nicelik kazanırlar. Bu sebeple Atatürkçü düşüncede ve Türk toplumunda lâikliğin başka oluşunu sosyal, kültürel, tarihî ve coğrafî farklılıklara bağlamak yerinde olur.³²⁰

Nitekim Atatürkçü düşüncü sistemindeki lâiklik anlayışı da Fransa'daki lâikliğin tamamen Türkiye'de bir uygulanışı değildir. Türkiye'ye özgü bir lâiklikdir. Ayrıca oluşum şartları da oldukça farklıdır. Batıda lâiklik milli bir devletin kuruluşundan sonra ortaya çıkmış, Türkiye'de ise milli bir devlet olmanın ön şartı olarak ortaya çıkmıştır.

İslam dünyası içinde, akıl, bilim ve aydınlanma yoluna tam olarak girebilmiş, çağın gereklerine uyarak hukuk düzenini, eğitimi, devleti lâikleştirmek cesaretini gösterebilmiş tek ülke de Türkiye'dir. Teokratik bir dikta rejiminin eline geçirdiği ülkeyi nasıl karanlığa sürüklediği ortadadır.

Türkiye'de uygulanan lâiklik anlayışı aynı zamanda teokratik bir devlet yapısına dönüşe izin vermeyecek kadar yerleşmiştir.³²¹ Cumhuriyet lâikliği, din adamlarının etkisini azaltmak ve insanın katı kurallara uymak zorunda kalmadan kendi dinsel inancını rahatça koruyacağı bir ortam yaratmaya yönelikse de hiçbir zaman bazı muhaliflerin ileri sürdükleri gibi İslamı terk etmekte kararlı görülmemektedir. Lâik program, dine karşı böyle bir amaçla çıkmış değildir.³²² Böyle olmasına rağmen yapılan inkılâplara tepkiler de gösterilmiştir. Örneğin Şeyh Sait Ayaklanması, din işlerinin dünya işlerinden ve özellikle politikalarından ayrılması amacıyla yapılmış devrimlere karşı ümmetçi anlayışın tam bir gerici tepkisiydi. Şey Sait olayı, yıllarca süren geri kalmışlığın acısını çıkarmak, insanca bir yaşama özlemi ile çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için yapılan hızlı devrim aşamalarına karşı en büyük, en önemli en korku tepki idi.³²³ Daha başka ayaklanma hareketleri de olmuşsa da geniş çaplı hareketler değillerdi. Türk ulusunun çağdaş uygarlığa yetişebilmesi için kullandığı bütün vasıtaların itici gücünü oluşturan lâik düşünüşü günlük hayatta uygulamadıkça uygarlıktan söz etmek veya uygarlığa yetişebilmek mümkün değildir.³²⁴ Lâik sisteme geçilerek, İslam dininin özünden de kopulmamıştır. Ne var ki, İslam dünyasını birbirine düşman kılmakta fayda görenler, özellikle bu Müslüman ülkelerin Atatürk'ten örnek alarak uygulamalarını istememektedirler. Bunun için de lâik

³²⁰ Ecer, "Atatürkçü Düşüncedeki Lâiklikte Din Hizmetlerinin Yeri", s. 252.

³²¹ Dağıstanlı, a.g.m., s. 113-114.

³²² Shaw, a.g.e., s. 459.

³²³ Goloğlu, a.g.e., s. 142-143.

³²⁴ Olcaytu, a.g.e., s. 24.

Türkiye Cumhuriyeti'nin artık Müslümanlıktan uzaklaştığı propagandasını İslam ülkeleri üzerinde işlemişlerdir. Oysa lâik Türkiye Cumhuriyeti'nin Müslüman yurttaşları bugün de İslam dünyasının başka hiçbir bölgesinden geri kalmayan ölçüde temiz duygularla inançlıdır.³²⁵

4.3. Atatürk'ün Lâiklik Anlayışı ve Gösterilen Tepkiler

Bazı çevreler, cumhuriyetin ilanından ve lâikliğin kabul edilmesinden sonra, Atatürk'ün İslamiyet'e karşı alakasının azaldığını iddia etmişlerdir. Bunun böyle olmadığını on beş yıl Atatürk'ün maiyetinde bulunmuş olan Hafız Yaşar Okur şöyle anlatıyor:

“Ramazanların Atam için çok büyük bir önemi vardı. Ramazan gelir gelmez ince saz heyeti Çankaya Köşkü'ne giremezdi. Kandil geceleri de saz çaldırmazlardı, sadece beni huzurlarına çağırır, Kur'an-ı Kerim'den bazı sureler okuturlardı. Ben okurken gözleri bir noktaya takılır, derin bir huşu ile dinlerlerdi. Ruhen çok mütelevviz olduğu her halinden anlaşılırdı.”

“Ramazanlarda bir ay müddetle Hacı Bayram-ı Velî ve Zincirlikuyu Camilerinde şehitlerimizin ruhuna hatm-i şerif okumamı emrederlerdi.”

Büyük Atatürk birçok vesilelerle şöyle demiştir: “Mukaddes mihrabı, cehlin elinden alıp ehline vermek zamanı gelmiştir.”

“Hz. Muhammet'ten de büyük bir takdirle bahsederlerdi. O devirler için hep Hz. Muhammet'in zaman-ı saadetlerinde diye saygı kelimeleri kullanırlardı. Ayrıca Hz. Muhammet'in dirayetli bir devlet adamı, iyi bir başkumandan olduğunu da sık sık tekrarları.”³²⁶

Hz. Muhammet hakkında bir oryantalistin yazdığı kitap, bir vesile ile Atatürk'e sunulur. Bu kitapta, Hz. Muhammet için yazarın, “Cezbeye tutulmuş sönük bir derviş” sözünün yer aldığını gören Atatürk: “Bu gibi cahil adamlar O'nun yüksek şahsiyetini ve başardığı büyük işleri kavrayamazlar. O, Allah'ın birinci ve en büyük kuludur. O'nun izinde bugün milyonlarca insan yürüyor. Benim, senin adın silinir, fakat sonsuza kadar o

³²⁵ Dağıstanlı, a.g.m., s. 114.

³²⁶ Saray, a.g.e., s. 54-55.

anılacaktır” diyerek Hz. Muhammet’e karşı duyduğu derin saygıyı, çok açık olarak ifade etmiştir.³²⁷

Onun hayatından verilen bu misallerden de anlaşılacağı gibi Atatürk, tartışmasız bir Müslüman Türk lideri idi.³²⁸

Genel olarak bütün devrimlerin, ihtilallerin ve ortaya atılan yeni ideolojilerin değişmez bir kaderi vardır. Bu değişmez kader, yapılan eylemin çeşitli direnişlere, eleştirilere ve hatta baltalamalara uğramış olmalarıdır.³²⁹

Her devrimci gibi Atatürk de karşıtları tarafından çok suçlanmıştır. Sevildiği, saygı gördüğü kadar suçlanmak devrim yapan her adamın kaçınılmaz yazgısıdır. Atatürk din düşmanı değildi; din sömürücülerine düşmandı.³³⁰

Atatürk’ün yeni Türkiye Devleti’ne milli, çağdaş bir yapı kazandırmak için ön ayak olduğu bir dizi inkılâplar Türk halkının büyük desteğine mazhar olmasına rağmen bazı kişilerce İslam dinine aykırı veya din dışı olarak propaganda edilmiştir. Günümüzde de hala bu görüşü taşıyanlar maalesef mevcuttur.³³¹ Bunlara örnekler çoktur, bazıları şunlardır. Posof’ta Pomalı Kadir ve Çopurlu oğlu İskender’in “Nişanlı kadın ve erkeklere haç takılacağını ve camilerin kapatılacağını” söylemeleri³³²; Elazığ’ın Palu kazası köylerinde Necip adında birinin “Camilere çan takılacak, Ankara’dan çan gelecek” şeklinde propagandalar yapmaları³³³; Kasımpaşa’da Midyeci Mehmet adında birinin “Üç milyon haç getirilerek ahaliye dağıtılacağı şeklinde söylemlerde bulunmaları³³⁴ (EK-14); Kemah kasabasında Vaiz Sabri’nin vaaz esnasında “Muallimler talebelere oruç yediriyorlar, cennet cehennem yoktur diyorlar” şeklinde söylemlerde bulunması ve aynı şekilde de mektepte muallimlerin muvacehesinde beyan eylemekle beraber maksadınız dini kaldırmak mıdır? şeklinde kışkırtıcı hareketlerde bulunması³³⁵; aynı şekilde Kayseri’nin Develi kazası müftüsü Numan’ın cami kapısında asılan ve yeni harflerle “Fitrenin tayyareye verilmesi hakkındaki resimli matbu ilan kâğıdını yırtmak için cemaati kışkırtmak istemesi, karşılık göremeyince de cami kapısına resimli kâğıt yapıştırılmaz,

³²⁷ Karakaya, a.g.m., s. 34-35.

³²⁸ Saray, a.g.e., s. 55.

³²⁹ Olcaytu, a.g.e., s. 12.; BCA: 30..10.0.0./37.220..18.; BCA: 30..10.0.0./38.233..11.; BCA: 30..10.0.0./102.668..6. Konuyla ilgili olarak hükümete ve Türklüğe hakaretlerde bulunanlar olmuş, yapılan incelemeler sonucunda zanlılar mahkemelere verilmiştir.

³³⁰ Ahmet Köklügiller, “Atatürk’ün Din ve Lâiklik Anlayışı”, **Kemalizm Üzerine**, ABECE Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1981, s. 26.

³³¹ Ecer, “Atatürk’ün Din ve İslam Dini Hakkındaki Görüşleri”, s. 115.

³³² BCA: 30..10.0.0.0./102.668..1.

³³³ BCA: 30..10.0.0.0./102.668..7.

³³⁴ BCA: 30..10.0.0.0./102.668..10.

³³⁵ BCA: 30..10.0.0.0./102.668..12.

şeraitsiz yaşamaktansa ölmek iyidir diyerek kağıdı yırtıp atması³³⁶ (EK-15) gibi... Ancak ne var ki Atatürk'ün yapmış olduğu inkılâplar, bilime ve akla uygundur. Vatanın ve milletin menfaati için yapılmıştır. Öyleyse bilime ve akla uygun olan, vatan ve milletin yararına yapılmış olan her şey, İslam'a uygundur. Vatan ve millet yararına yapılan bütün çalışmaları İslam teşvik eder.³³⁷

Kurtuluş savaşı sırasında kurulan İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanıp cezalandırılanların çocukları, Hıyanet-i Vataniye Yasasına göre yargılanıp cezalandırılanların torunları, vatandaşın dinsel inancını ekmeğine katık yapıp geçinen din bezirgânları, altından postu çekilerek boşa bırakılan tekkeci, tarikatçı şeyh bozuntuları gibi kuyruk acısıyla kıvranan zavallı kimseler bugün Atatürk'e saldırmakta, cumhuriyete ve devrimlere karşı büyük bir hınçla karşı gelip direnmektedirler.³³⁸

Atatürk gerçek dine ve gerçek dinin hizmetinde olan gerçek din adamına değil, ulusumuzu çağdaşlaşma çabalarında duraksatan, engelleyen düzmece (sahte) dincilere düşmandır.³³⁹

Atatürk, İslam dinine ve din hizmetinde bulunan din adamlarına karşı gösterdiği saygı ile de örnek olmuştur. Din bilginlerine her zaman samimi bir şekilde hürmetkâr olmuş ve saygı duymuştur. Cumhuriyetin ilk Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi, Atatürk'ün kendisine duyduğu saygıyı şöyle anlatmıştır:

“Ata'nın huzuruna girdiğimde beni ayakta karşıladı. Utanır, ezilir, büzülür, ‘Paşam beni mahcup ediyorsunuz’ dediğim zaman, ‘Din adamlarına saygı göstermek Müslümanlığın icaplarından’dır’ buyururlardı. Atatürk, şahsî çıkarı için kutsal dinimizi siyasete alet eden cahil din adamlarını sevmezdi”.³⁴⁰

Atatürk, dini bir düşman kurum olarak karşısına almış değildir. Üstelik gerekli olduğunu da söylemektedir. İslamlığın sağlam temellere dayandığına da inanmaktadır. Onun karşı olduğu, dinin bir siyasal eylem ve kalkışma aracı olarak kullanılmasıdır.³⁴¹

Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1922 günü Meclis'te yaptığı konuşmasında:

“Ey Arkadaşlar! Tanrı Birdir, büyüktür. Âdat-ı ilâhiyenin tecelliyatına bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta, iki devirde mütalâa olunabilir. İlk devir, insanlığın

³³⁶ BCA: 30.10.0.0.0./102.668..13.

³³⁷ Ramazan Boyacıoğlu, “Atatürk, Bilim ve Din”, **Atatürk'ün İslama Bakışı: Belgeler ve Görüşler**, AAMY, Ankara, 2005, s. 269.

³³⁸ Olcaytu, a.g.e., s. 11.

³³⁹ Köklügiller, a.g.m., s. 31.

³⁴⁰ Karakaya, a.g.m., s. 35.

³⁴¹ Köklügiller, a.g.m., s. 27.

sebabet ve şebabet devridir. İkinci devir, insanlığın rüşt ve kemal devridir. Beşeriyet birinci devrede, tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddi vasıtalarla dahi kullarıyla kendisiyle iştigal edilmeyi istilzam eder. Allah, kullarının lazım olan nokta-i tekemmüle vusulüne kadar içlerinden vasıtalarla dahi kullarıyla iştigali lâzime-i ulûhiyetten addeylemiştir. Onlara Hz. Âdem Aleyhisselam'dan itibaren mazbut ve gayrı mazbut mütenahi denecek kadar çok nebiler, peygamberler ve resuller göndermiştir. Fakat peygamberimiz vasıtası ile hakayik-ı diniye ve medeniyeyi verdikten sonra artık beşeriyetle bilvasıta temasta bulunmağa lüzum görmemiştir. Beşeriyetin derece-i idrak, tenevvür ve tekemmülü her kulun doğrudan doğruya ilhamat-ı ilahiye ile temas kabiliyetine vasil olduğunu kabul buyurmuştur ve kitabı, kitab-ı ekmeldir.”³⁴²

Onun lâik anlayışını dinsiz gibi göstermekle fayda bulanlar oldu. Fakat hakikat, hiç de böyle değildi. Atatürk lâikti ve yobaz aleyhtarı idi. 1931-32 yıllarında çıktığı geniş bir memleket seyahatinde gezdiği dolaştığı yerlerde mütemadiyen eski hocalar ve hatta şeyhlerle bile konuşmalar yaptı.³⁴³

³⁴² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C:I, s.288.

³⁴³ Egeli, a.g.e., s. 64-65.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1299 yılında tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti 1579 yılına kadar en parlak dönemlerini yaşamış ardından da duraklama ve gerileme dönemlerine girmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk yenileşme çabaları da imparatorluğun gerilemeye yüz tuttuğunun hissedilmesiyle başlamıştır. Nitekim bu dönemde bazı ıslahatların yapılması gerektiği düşünülmeye başlanmış, içlerinde çözüm önerileri yer alan layihalar padişah ve devlet adamlarına sunulmuştur. Bu layihalarda çözüm olarak özellikle 'Kanun-u Kadim'in ihya edilmesi tavsiye olunmaktaydı. 16. ve 17. yüzyıl ıslahatları bu doğrultuda yapılmıştır. 18. yüzyıldan itibaren ise üstün güç olma şuurundan uzaklaşmış ve psikolojik eziklik süreci başlamıştır. Bu nokta psikolojik kırılma noktası olmuştur. Bu durum da beraberinde artık eskinin değil yeni şeylerin gerekli olduğunu hissettirmiştir. Bunların da batı ekseninde yapılması gerektiği kararlaştırılmıştır. Yenilikler ilk önce askerî sahada gözlemlenirken, ardından da eğitim, kültür, sosyal hayat gibi hemen hemen bütün alanlara yayılmıştır. Ancak yapılan bütün müdahalelere rağmen devlet kurtarılamamış ve yıkılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin özellikle son 10 yılı incelendiği zaman görülecektir ki Türkiye Cumhuriyeti inkılâplarının felsefesi bu dönemde şekillenmiştir.

Milli mücadelenin başarıyla sonuçlanmasının ardından siyasal alanda inkılâplara başlanmış ve ilkini saltanatın kaldırılması teşkil etmiştir.

1789 Fransız ihtilalına kadar yaygın olan kanaat egemenliğin kaynağının ilahi bir nitelikte olduğu düşüncesi idi. Eski Türklerde hükümdar ailesi kutsal sayılırken, Osmanlılarda kutsiyet şahsa indirgenmişti. 18. yüzyıldan itibaren de ilahi menşe'li egemenlik anlayışı, yerini demokratik kökenli görüşlere bırakmıştır. Uygulana gelen saltanat sistemi, devlet başkanlığı görev ve yetkilerinin babadan oğla geçmek üzere belli bir ailenin bir ülkeyi mülkü olarak idare etmesi diye tarif edilebilir. Oysa Kuran-ı Kerim, hadisler ve diğer İslamî eserler incelendiği zaman saltanat sisteminin meşru olduğuna dair herhangi bir delile rastlanamaz. Zira İslam dininin insanlara tanıdığı hak ve hürriyetlerin gerçekleşebilmesi için saltanatın varlığından söz edilememesi gerekir. Çünkü bütün insanları Allah korkusuyla günahlardan çekinme özelliği haricinde eşit gören İslam dininin bir hanedana kutsallık tanırcasına ülkeyi idare etme hak ve yetkisini vermesi düşünülemez. Ancak asırlarca bu husus göz ardı edilmiştir. Böylelikle saltanatın dinden ayrı

düşünülemeyeceği gibi bir kanının yerleşmesine sebep olunmuştur. Yeni Türkiye Devleti'nde saltanatın kaldırılması Lozan Barış Görüşmeleri sırasında gündeme gelmiştir. Yeni devletin olmazsa olmazı milli egemenlik düşüncesi idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ülkenin gerçek temsilcisi olduğu gerekçesiyle ülkede iki başlılığa son vermek amaçlanmıştır. Hilafet saltanattan ayrılarak saltanata son verilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasına ise o dönemde değinilmemiştir. Ancak sabit olan bir husus var ki devletin yokluğu düşünülmemiştir. Zira devlet otoritesi olmayınca anarşi kol gezer. Bu sebeple devletin varlığı elzemdir. Şekilleri farklı olabilir. Yeni Türk devletinin benimsediği cumhuriyet düzenini Hz. Muhammet ve dört halifenin uyguladığı da görülür. Bu noktadan bakılırsa aklîselim ile İslam dininin aynı hedeflere yöneldiği iddia edilebilir.

Mustafa Kemal Atatürk de adım adım saltanat sisteminden milli egemenliğe oradan da cumhuriyet rejimine yürümüştür. Saltanatın kaldırılmasından sonra devlet başkanlığı konusunda tartışmalar yapılmış, halifenin devletin reisi olması gerektiği gibi konularda tartışmalar çıkmış, bir kabine krizi sonucunda da cumhuriyet ilan edilmiştir. Burada en çok tereddüte düşülen nokta milli egemenliğin ortadan kaldırılması ve cumhuriyet rejiminin diktatörlüğe dönüşmesi riski idi. Ancak bunların yersiz olduğunu da zaman göstermiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra halifeliğin kaldırılması gündeme gelmiştir. Burada itirazların neredeyse tamamı konunun siyasi yönüyle ilgilidir. Özellikle de hilafet makamının Türkiye Cumhuriyeti'ne kazandırdığı itibarın yok olacağı endişesi bazı kesimleri rahatsız etmiştir, ancak milli egemenlik bahsi her şeyden önde gelmekteydi ve ona zarar gelmesi olası idi. Dini konu bakımından itiraz ise yok denecek kadar azdır. Özetle konuya devletin iki başlıktan kurtarılması, Osmanlı hanedanının potansiyel bir tehdit unsuru olduğu, halifeliğin aslının da hükümet demek olduğu hükümetin de mevcut olduğu, rejimin bekası ve inkılâpların önünün açılması bakımlarından yaklaşmıştır.

Atatürk'e göre hilafetin ne dini ne de siyasi bir makam olması söz konusu değildi. Ona göre olsa olsa tarihi bir hatıra idi. Hilafetin kaldırılmasından sonra hiçbir milletin bu makama sahip çıkmaması onu doğrulamıştır.

Hilafetin de kaldırılmasıyla siyasi alanda yapılan inkılâplar tamamlanmış ve sıra inkılâp felsefesinin topluma yayılmasına ve toplumca benimsenmesine gelmiştir. Bunun için de hukuk, eğitim, kültür, ekonomi ve toplumsal alanlarda inkılâplar yapılmıştır. İnkılâp sürecinde her zaman sistemli bir yol izlenmiştir. Önce muhalefet edebilecek çevreler kontrol altına alınmış, halk desteği sağlanmış ve böylece inkılâplar kabul görebilmiştir.

Hukuk alanında da önemli adımlar atılmış ve batıdan kanunlar alınarak hukuk birliği tesis edilmiştir.

Eğitim ve kültür alanındaki inkılâplarda da her alanda olduğu gibi olaya çağdaşlaşma ve lâikleşme yönünden bakılmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus varsa o da çağdaşlaşırken millilikten uzaklaşmadığıdır. Toplumda his ve fikir birliğinin tesisi amaçlanmıştır. Bunun için önce Tevhidi Tedrisat kanunu kabul edilerek bütün toplumun aynı terbiyeyi alması sağlanmış, daha sonra da çağdaşlaşma anlamındaki en önemli engelin okuma ve yazma eksikliği olduğundan harf kanunu kabul edilerek, bunun önüne geçilmiş ve çağdaşlaşmanın önü açılmıştır. Zira çağdaş bir toplumun okuma yazma oranı %10 civarlarında kalmamalıydı. Bu inkılâp sayesinde halk ve aydın çevre arasındaki uçurum da ortadan kalkıyordu. Uygarlık kapıları açılmaya başlandıkça eski yazının kutsal olduğu fikri gibi safsatalar da dimağlardan silinmiş gitmiştir.

Toplumsal alanda yapılan inkılâplar da homojen bir yapı bina etmeye yönelik olmuştur. Bu bağlamda tekke ve zaviyelerin kapatılması ve kılık kıyafet kanunu, kadın haklarının geliştirilmesi gibi önemli düzenlemeler yapılarak hurafelere uzak duran ve sınıf ayırımından müstesna bir toplum tesis edilmeye çalışılmıştır. Zira fikri ve zihniyle medeni olan Türk ulusu bunu dışarıya da yansıtmalıydı.

Bu inkılâplar yapılırken dinin özünden de kopulmamıştır. Sadece milli olmayan ve Türk ulusunu eski Arap medeniyetine bağlı tutan hususlara savaş açılmıştır. Türkçe ezan, kuran, tefsir ve hutbe çalışmaları yapılarak Türk ulusunun dinini, aracıya ihtiyaç duymaksızın anlaması ve dininin özünü hissedebilmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde de mürit olmayan birey olabilen bir toplum yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Türk toplumu medeni bir toplum olma yolunda çabalarken elbette aksayan bir tarafı olmamalıydı. Bir toplumu kadın ve erkek denen iki cins meydana getirir. Bunlardan biri aksarsa sağlıklı bir ilerleme sağlanamaz. Bu yüzden de toplumun kadın kanadı ihmal edilmemiştir. Ancak toplumun bunu özümsemesi diğer inkılâplara nazaran daha zor olmuştur. Bunu normal karşılamak lazımdır. Zira günümüzde bile bazı kesimlerde kadınların gerçek özgürlüklerine kavuşamadığı düşünülürse o gün için yapılanlar hiç de azımsanmamalıdır. Tüm dünyada geleneğin baskısının en fazla hissedildiği husus her halde kadının konumuyla ilgilidir.

Buraya kadar anlatılan Türk inkılâbı, Osmanlı dönemi ıslahat hareketlerinden birçok yönüyle farklılık göstermektedir. Türk inkılâbı ıslahat hareketlerine göre çok daha kapsamlı bir değişimi esas almıştır. Sadece devletin ve kurumların değil, onunla birlikte

ferdin ve toplumun geliştirilmesi ve yüceltilmesi amaçlanmıştır. Islahatların müteredit mahiyetine karşılık, Türk inkılâbı bir kararlılığın ifadesidir. Islahat hareketlerinde zaman zaman dıştan gelen baskılarla karşılaşıldığı halde Türk inkılâbında herhangi bir dış baskının rolü olmamış, inkılâp, çağdaş ve ileri bir toplum olabilmenin aracı olarak görüldüğü için yapılmıştır. Islahatların yüzeysel ve biçimsel karakterine karşılık Türk inkılâbı kökten değişmeyi esas almıştır. Onu daha önceki batılılaşma hareketlerinden ayıran bir niteliği radikal bir hüviyet taşıması, bir diğer fark da inkılâpların bağımsızlık zemini üzerine kurulmuş olmalarıdır. Yeni Türk devleti, Avrupa dünyasına karşı büyük bir zaferle tam özgürlüğünü kazanmış, daha sonra da Avrupa'dan alınmasını gerekli gördüğü yenilikleri toptan almaktan çekinmemiştir. Yine Türk inkılâbının kendine özgü bir özelliği de inkılâpların bir sıraya konulmuş olması idi. Önce inkılâp denen yenileşme zihniyetiyle çelişen kurumlar kaldırılmıştır. Bunu bir örnekle somutlaştırırsak lâikliğin kurulabilmesi için ona ters düşen halifeliğin kaldırılması ön plana alınmıştır.

Türk inkılâbı, Türk milletinin bağımsızlık, milli egemenlik ve çağdaşlaşma mücadelesini içeren bir eylem, bir aydınlanma ve yenilenme hareketidir. Bir taraftan dıştaki işgalci güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi olarak başlamış, diğer taraftan içteki saltanat yönetimine karşı milli egemenlik mücadelesi olarak sürdürülmüştür. Yine Türk inkılâbı bir zamanlar günümüzün gelişmiş batılı toplumlarına devlet kurmayı, hoşgörülü olmayı öğretecek kadar ileri bir toplum olan Türk milletinin yeniden çağdaşlığın öncüsü olma mücadelesidir.³⁴⁴

Atatürk, sadece devlet kurumlarında düzenlemeler yapmakla da yetinmemiş, doğulu addedilen bir toplumda zihniyet değişikliğini hedefleyerek batılı ve çağdaş bir toplum yaratmaya çalışmıştır. Türk inkılâbı bu yönüyle kültürel, sosyal ve ekonomik yönleriyle bir bütünlük gösterir. Bu bütünlük içinde milli yapının korunması, yeniliklerin bu yapı içinde eritilmesi esastır. İnkılâbımız, Fransız inkılâbından esinlemekle beraber millilik onun ana niteliğini oluşturmuştur. Türk inkılâbı, Türk tarihinin derinliklerinden kaynaklanmış, Türk toplumunun ihtiyaçlarından doğmuştur. Başka bir ifadeyle Türk inkılâbı yeni bir uygarlığın körü körüne taklit edilmesi anlayışıyla değil, öze dönüş esprisi içerisinde gerçekleştirilmiştir.

³⁴⁴ Gencer-Özel, a.g.e., s. 203-205.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1) ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: 30..10.0.0./37.220..18.

BCA: 30..10.0.0./38.233..11.

BCA: 30..10.0.0./64.431..43.

BCA: 30..10.0.0.0./102.667..10.

BCA: 30..10.0.0.0./102.667..20.

BCA: 30..10.0.0.0./102.667..22.

BCA: 30..10.0.0.0./102.668..1.

BCA: 30..10.0.0./102.668..6.

BCA: 30..10.0.0.0./102.668..7.

BCA: 30..10.0.0.0./102.668..10.

BCA: 30..10.0.0.0./102.668..12.

BCA: 30..10.0.0.0./102.668..13.

BCA: 30..10.0.0.0./197.350..26.

BCA: 30..18.1.1.1./4.44.14.1.

BCA: 30..18.1.1./9.15..12.

BCA: 51..0.0.0./2.1..30.

BCA: 51..0.0.0./2.4..8.

BCA: 51..0.0.0./2.13..3.

BCA: 51..0.0.0./12.104..21.

BCA: 51..0.0.0./13.108..10.

BCA: 51..0.0.0./13.110..21.

BCA: 51..0.0.0./13.111..41.

BCA: 490.1.587.24.5

2) BASILI DOKÜMAN VE BELGELER

TBMM Z.C., Devre: 1, C: 24, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM Z.C., Devre: 2, C: 3, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM Z.C., Devre: 2, C: 7, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM Z.C., Devre: 2, C: 19, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM Z.C., Devre: 2, C: 22, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM Z.C., Devre: 3, C: 5, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM Z.C., Devre: IV, 26 Kasım 1934 tarihli Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun Layihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası (1/1138), TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM Z.C., Devre: IV, C: 25, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

3) DİĞER KAYNAKLAR

A) GAZETELER

“Akl-ı Selimin Galebesi” (30 Teşrinievvel 1923/ 30 Ekim 1923), **Hâkimiyeti Milliye Gazetesi**, 1.

“Arap Harflerinden Türk Harflerine Geçmek Deveden İnip Otomobile Binmek Demektir” (30 Teşrinisani 1928/ 30 Kasım 1928), **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.

“Artık Arap Harfine, Arap Harsına Veda! Bugün Tarihi Bir Dönüm Arifesindeyiz, Yarından İtibaren Neşriyat Türk Harfleriyle Yapılacaktır” (30 Teşrinisani 1928/ 30 Kasım 1928), **Milliyet Gazetesi**, 1.

“Bir Medeniyet Merhalesi” (30 Teşrinisani 1928/ 30 Kasım 1928), **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.

“Büyük Millet Meclisi Dün Gece Sekiz Buçukta Türkiye Devleti'nin Şeklini Müttefikler ‘Cumhuriyet’ Olarak Tespit ve Dokuza Çeyrek Kala Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni Müttefikler ‘Reisicumhur’ İntihap Eyledi” (30 Teşrinievvel 1923/ 30 Ekim 1923), **Hâkimiyeti Milliye Gazetesi**, 1.

“Cumhuriyetimizi Tesis Eden Kanun” (30 Teşrinievvel 1923/ 30 Ekim 1923), **Hâkimiyeti Milliye Gazetesi**, 1.

“Dün Büyük Millet Meclisi Makam-ı Hilafetin, Şer’iye ve Evkaf Vekaleti’nin İlgası Hakkındaki Kanunları Kabul Eyledi (4 Mart 1924), **Hâkimiyeti Milliye Gazetesi**, 1.

“Dün Meclisimiz İttifak-ı Tam ile Kararını Verdi: Türkiye Halkı İstanbul’daki Şekli Hükümeti Ebediyen Tarihe Müntakil Addetmiştir” (2 Teşrinisani 1922/ 2 Kasım 1922), **Hâkimiyeti Milliye Gazetesi**, 1,

“Mekteplerimizde Yeni Türk Harflerini Ufacık Çocuklar Bile Ne Kolay ve Çabuk Okuyup Yazıyorlar” (02 Kânunuevvel 1928/ 02 Aralık 1928), “Yeni Devir”, **Akşam Gazetesi**, 5.

Nadi, Yunus (01 Kânunuevvel 1928/ 01 Aralık 1928), “Türk Matbuat Hayatında Tarihi Bir Gün: 1 Kânunuevvel 928”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.

“Reisicumhurun Hitabesi” (30 Teşrinievvel 1923/ 30 Ekim 1923), **Hâkimiyeti Milliye Gazetesi**, 1.

Sadık, Necmeddin (02 Kânunuevvel 1928/ 02 Aralık 1928), “Yeni Devir”, **Akşam Gazetesi**, 1.

“Saraylarda Telaş ve Seyahat Hazırlıkları (4 Mart 1924), **Hâkimiyeti Milliye Gazetesi**, 1.

Siirt Mebusu Mahmut (01 Kânunuevvel 1928/ 01 Aralık 1928), “Yaşamın İnkılâp”, **Milliyet Gazetesi**, 1.

“Türkiye’yi Cehaletten Kurtaracak Harf İnkılâbı Bu Gün Gazetelerin Değişmesiyle Bilfiil Başlamıştır” (02 Kânunuevvel 1928/ 02 Aralık 1928), “Yeni Devir”, **Akşam Gazetesi**, 1.

“Yarımdan İtibaren” (30 Teşrinisani 1928/ 30 Kasım 1928), **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.

B) KİTAPLAR

Afetinan, Ayşe (1988), **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akyüz, Yahya (1999), **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)**, 7. Baskı, İstanbul.

Akgün, Seçil Karal (2006), **Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik (1924-1928)**, 2. Baskı, İstanbul: Temel Yayınları.

Arar, Bekir (1961), **Atatürk'ün Manevi Cephesi ve İslam Dininde Lâiklik Anlamı**, Ankara.

Atatürk, Mustafa Kemal (2005), **Nutuk**, Haz: Kemal Bek, İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1924), Haz: Sadi Borak ve Utkan Kocatürk, I-II-III, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Atay, Falih Rıfkı (1980), **Çankaya**, İstanbul.

Ateş, Toktamış (1994), **Lâiklik Dünya'da ve Türkiye'de**, Ankara: Ümit Yayınları.

Berkes, Niyazi (2006), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, 10. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beyaz, Zekeriya (1991), **İslam ve Siyasi Düzen: İslam'a Göre Hilafet Saltanat Cumhuriyet Demokrasi**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiyem Yayınları.

Borak, Sadi (1997), **Atatürk ve Din**, 3. Baskı, İstanbul.

Çağatay, Neşet (1983), **Makaleler ve İncelemeler**, 2. Baskı, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Eroğlu, Hamza (1990), **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara: Savaş Yayınları.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1997), **Din ve Devlet İlişkileri**, Muğla.

Gencer, Ali İhsan ve Özel, Sabahattin (2005), **Türk İnkılâp Tarihi**, 10. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.

Goloğlu, Mahmut (2007), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Günel, Zerrin ve Atabay, Mithat (2004), **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Ankara.

Hocaoğlu, Durmuş (1995), **Laisizmden Milli Sekülerizme ve Lâiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi**, Ankara: Selçuk Yayınları.

Karal, Enver Ziya (1980), **Atatürk ve Devrim: (Konferans ve Makaleler) (1935–1978)**, Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları.

Kaya, Kamil (1998), **Sosyolojik Açıdan Türkiye’de Din-Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı**, İstanbul.

Kılıç, Selami (2005), **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kinross, Lord (1981), **Atatürk Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, Çev: Necdet Sander, Sekizinci Baskı, İstanbul: Sander Yayınları.

Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali (2004), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Lewis, Bernard (1988), **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Manaz, Abdullah (2006), **Atatürk Reformları ve İslam**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Mumcu, Ahmet (1991), **Atatürk'ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürlüğünün Yeri**, (54), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Okur, Hafız Yaşar (1962), **Atatürkle On Beş Yıl: Dini Hatıralar**, İstanbul: Sabah Yayınları.

Olçaytu, Turhan (1998), **Dinimiz Neyi Emrediyor Atatürk Ne Yaptı? Devrimlerimiz İlkelerimiz**, 8. Baskı, Ankara.

Ozankaya, Özer (1995), **Türkiye'de Lâiklik: Atatürk Devrimlerinin Temeli**, İstanbul: Cem Yayınları.

Özek, Çetin (1962), **Türkiye'de Lâiklik**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Saray, Mehmet (2002), **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural (1983), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev: Mehmet Harmancı, C: II, İstanbul.

Tanör, Bülent (1998), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)**, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (2004), **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Usta, Emine Şeyma (2005), **Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri**, İstanbul: İleri Yayınları.

Yalçın, Durmuş vd. (2006), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Yalçın, Edip Semih ve Güler, Ali (2000), **Atatürk Hayatı, Düşünceleri ve Kişiliği: Yankıları, İlkeleri, Kişiliği**, III, Ankara: Berikan Yayınları.

Zurcher, Erik Jan (1995), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

C) MAKALELER

Arı, Asım (2002), “Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim” **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 22 (1), 181-192, Ankara.

Aslan, Betül (2002), “Saltanat’ın Kaldırılmasının İstanbul’daki Yankıları” **Belleten**, LXVI (245), 95-121, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aslan, Taner (2009), “Türk İnkılâbının Doğuşu ve Gelişiminde Basının Rolü”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, 17 (1), 241-260, Kastamonu.

Avcı, Cemal (2008), “Atatürk, Din ve Laiklik”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, 2. Baskı, 57-72, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Bilge, Necip (1999), “Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Lâiklik”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik**, 73-98, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Bilgin, Beyza (2005), “Cumhuriyet Dönemi Kadın Çalışmaları”, **Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği: V. Türk Kültürü Kongresi**, VI., 95-126, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Boyacıoğlu, Ramazan (2005), “Atatürk, Bilim ve Din”, **Atatürk’ün İslama Bakışı: Belgeler ve Görüşler**, 257-269, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Bozkurt, Gülnihal (1991), “Atatürk’ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII (22), 45-53, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Bulut, Mehmet (2006), “Diyaret İşleri Başkanlığı’nın Yayımladığı İlk Hutbe Mecmuası: Türkçe Hutbe”, **Diyaret**, (184), 48-50.

Çapa, Mesut (1994a), “Mustafa Kemal Paşa’ya Halifelik Önerisi”, **Toplumsal Tarih**, I, (I), 14-17, İstanbul.

_____ (1998b), “Milli Mücadele Döneminde Milli Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV, (42), 1255-1260, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çubukçu, İbrahim Agâh (1988), “Lâiklik ve Din”, **Türk Kültürü**, (302), Ankara.

Dağistanlı, Adil (1995), “Türkiye’de Laiklik”, **Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI’ya Armağan**, 101-115, Ankara.

Dal, Kemal (1985), “Milli Egemenlik ve Temsili”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, II, (4), 97-109, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Dayı, S. Esin (2000) “Atatürk’e Göre Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Türk Kadını”, **Atatürk Dergisi**, 3 (1), 115-133.

Demirel, Yücel (1994), “İlanı Ertesinde Cumhuriyet Tartışması”, **Toplumsal Tarih**, 2 (10), 6-8, İstanbul.

Demiryürek, Mehmet (1994a), “Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I”, **Toplumsal Tarih**, 2 (11), 49-54, İstanbul.

_____ (1995b), “Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-III”, **Toplumsal Tarih**, 3 (1), 57-64, İstanbul.

Duman, Mustafa (2000), “Yazı Devrimine Doğru”, **Toplumsal Tarih**, 14 (83), 25-29, İstanbul.

Ecer, Ahmet Vehbi (2005a), “Atatürk’ün Din ve İslam Dini Hakkındaki Görüşleri”, **Atatürk’ün İslam’a Bakışı: Belgeler ve Görüşler**, Haz: Mehmet Saray ve Ali Tuna, 213-233, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

(2007b), “Atatürkçü Düşüncedeki Lâiklikte Din Hizmetlerinin Yeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXIII (67-68-69), 251-262, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

(2008c), “Atatürk’ün Din ve İslam Dini Hakkındaki Görüşleri”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, 2. Baskı, 115-136, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Eren, Fikret (1984), “Atatürk ve Hukuk”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk’ü Anma Günü**, 21-24, Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlük Yayınları.

Eroğlu, Hamza (1994), “Lâikliğin Bedeli”, **I. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987**, 73-90, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Ertan, Temuçin Faik (1995), “Tanzimat’tan Cumhuriyete Hukuk Reformuna Genel Bir Bakış”, **Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI’ya Armağan**, 213-233, Ankara.

Feyzioğlu, Turhan (1985), “Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I, (3), 741-791, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Giritli, İsmet (1985), “Atatürk Cumhuriyeti’nin Lâiklik İlkesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, II (4), 55-64, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Gülmez, Nurettin (2006), “(Vakit Gazetesine Göre) Saltanatın Kaldırılmasına Bazı Dünya Müslümanlarının Bakışı” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXII (64-65-66), 245-260, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Hafızoğulları, Zeki (2005), “Laiklik Düşüncesi, Tanımı, Kapsamı, Sınırları ve Hukuk Düzenimizde Laiklik”, **Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği: V. Türk Kültürü Kongresi**, VI, 55-62, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

İnalcık, Halil (1964), “Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler” **Bellekten**, 28 (112), 623-690, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karakaya, Mehmet Zeki (2006), “İslam Dini ve Atatürk”, **Diyanet Dergisi**, (191), 33-36, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kılıç, Selami (1995a), “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılâbı”, **Atatürk Yolu**, 4 (15), 529-547, Atatürk Üniversitesi Basımevi.

_____ (2000b), “II. Meşrutiyet Devri Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri”, **Toplumsal Tarih**, 14 (83), 16-20, İstanbul.

Koloğlu, Orhan (2000), “Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil, İçine Yönelikti”, **Toplumsal Tarih**, 14 (83), 21-24, İstanbul.

Köklügiller, Ahmet (1981), “Atatürk’ün Din ve Laiklik Anlayışı”, **Kemalizm Üzerine**, 1. Baskı, 26-31, İstanbul: ABECE Yayınları.

Kurnaz, Şefika (1995), “Özel Teşebbüste Meşrutiyet Kadını”, **Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI’ya Armağan**, 353-357, Ankara.

Okur, Mehmet (2000a), “Milli Egemenlik ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, **Atatürk Dergisi**, 3 (1), 289-304, Erzurum.

_____ (2005b), “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5, (1), 199-217, Erzurum

- Onat, Hasan (2005), “Türkiye’de Din Alanındaki Değişim Süreci”, **Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği: V. Türk Kültürü Kongresi**, VI, 3-40, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Oral, Mustafa (2003), “Birinci TBMM’de Hilafet ve Saltanat Meselesi Üzerine Bazı Notlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX (57), 1171-1190, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özbudun, Ergun (1992), “Atatürk ve Lâiklik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII (24), 429-438, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özdemir, Mehmet (2000), “İstanbul’un İşgalini Takip Eden Dönemde Türk Milletinin Egemenlik Haklarını Ele Almasına Yönelik Çalışmalar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVI (46), 89-116, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Saray, Mehmet (2005), “Hilafet Tartışması”, **Atatürk’ün İslama Bakışı: Belgeler ve Görüşler**, 163-191, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarısaman, Sadık (1999), “Sosyal Alanda Yapılan İnkılâplar ve Bu İnkılâpların Özümsemesi Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV (45), 1101-1120, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tahiroğlu, Bülent (1985), “Tanzimattan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 3, 588-601, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanfer, M. Vehbi (1999), “Atatürk’ün Din ve Lâiklik Anlayışı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV (43), 41-52, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Taşdemirci, Ersoy (1998), “Atatürkçü Düşünce Sisteminde Lâikliğin Yeri ve Önemi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV (40), 5-35, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Turan, Ömer (1995), “1926 Hukuk İnkılâbının Fikri Temelleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI (32), 477-492, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Tüzün, Necat (1994): “Atatürk İnkılâplarında Lâiklik” **I. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987**, 91-98, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Yayla, Yıldızhan (1985), “Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet Kavramı”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 4, 948-952, İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

EK-1: 2 Kasım (Teşrinisani) 1922 Tarihli Hâkimiyeti Milliye Gazetesi	159
EK-2: 30 Ekim (Teşrinievvel) 1923 Tarihli Hâkimiyeti Milliye Gazetesi	160
EK-3: 04 Mart 1924 Tarihli Hâkimiyeti Milliye Gazetesi	161
EK-4: Olumsuz Propaganda Yapan Turan Gazetesinin Geçici Olarak Kapatılması Hakkında Kararname	162
EK-5: Medeni Kanunun TBMM'ye Sunulması İle İlgili Kanun Layihası	163
EK-6: Tevhid-i Tedrisat Kanunu İle İlgili Zabıt Ceridesi	166
EK-7: 30 Kasım (Teşrinisani) 1928 Tarihli Milliyet Gazetesi	168
EK-8: 30 Kasım (Teşrinisani) 1928 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi	169
EK-9: 01 Aralık (Kânunuevvel) 1928 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi	170
EK-10: 02 Aralık (Kânunuevvel) 1928 Tarihli Akşam Gazetesi	171
EK-11: Şapka İktisası Kanunuyla İlgili Zabıt Ceridesi	172
EK-12: Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun Layihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatasını İle İlgili Zabıt Ceridesi	173
EK-13: Din İçin Yapılan İşlerin Halka Güzellikle Anlatılması ve Olumsuz Propagandalara Mahal Verilmemesi Hakkında Talimatname	175
EK-14: Hükümet Aleyhinde Propaganda Yapan Midyeci Mehmet Hakkında Yapılan İşlem.....	176
EK-15: Kayseri Develi Müftüsü Numan'ın İnkılap Aleyhindeki Propagandası	177

Handwritten header in Ottoman Turkish script.

Handwritten date: 1315

Handwritten number: 315

Main handwritten text in Ottoman Turkish script, containing a formal decree or report.

Handwritten signature and name: Fani

Handwritten signature: Xaçir Bey

Handwritten signature: Mustafa Bey

Handwritten signature: Abdurrahman Bey

Handwritten signature: Zeynelabidin Bey

Handwritten signature: Mehmed Bey

Handwritten signature: Mustafa Bey

Handwritten signature: Mustafa Bey

Handwritten signature: Mustafa Bey

Handwritten signature: Mustafa Bey

T Ü R K K A N U N U M E D E N İ S İ

Başvekâlet

Kalemî Mahsus Müdüriyeti

Adet : 6/6336

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Adliye Vekâletince tanzim ve tevdi olunan ve İcra Vekilleri Heyetince 20 Kanunuevvel 1340 tarihli içtimaında tezekkür ve Meclisi Âliye arzı tasvip edilen, Türk Kanunu Medenî Lâyihası takdim olunmuştur.

Muktezasının müstaceliyet kararı ile ifasına ve neticesinin iş'arına müsaade buyurulmasını rica eylerim efendim.

Başvekil
İsmet

Başvekâleti Celîleye

Hâlihazırda Türkiye Cumhuriyeti'nin müdevven bir kanunu medenisi yoktur. Yalnız, akitlerin küçük bir kısmına temas edebilen mecelle vardır. 1851 maddedir. 8 Muharrem 1286 tarihinde yazılmaya başlanmış ve 26 Şaban 1293 tarihinde ikmal edilerek mevkii meriyete vaz olunmuştur. Denebilir ki : Bu kanunun ihtiyacı hazırta tevafuk eden ancak üç yüz maddesidir. Mütebakisi memleketimizin ihtiyacatını ifade edemeyecek kadar iptidai birtakım kaidelerden ibaret olduğundan tatbik edilmemektedir. Mecellenin kaidesi ve anahatları dindir. Halbuki, hayatı beşer bergiin hatta her an esash tahavvüllere maruzdur. Bunun tahavvüllerini, yürüyüşünü hiç bir zaman bir nokta etrafında tespit etmek ve durdurmak mümkün değildir. Kanunları dine müstenit olan devletler, kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin matlaplarını tatmin edemezler. Çünkü dinler lâyetegayyer hükümler ifade ederler. Hayat yürür, ihtiyacat süratle değişir, din kanunları, mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mana ifade edemezler.

Değişmemek dinler için bir zarurettir. Bu itibarla dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması, asrı hâzır medeniyetinin esasatından ve eski medeniyetle yeni medeniyetin en mühim farikalarından birisidir. Esaslarını dinlerden alan kanunlar tatbik edilmekte oldukları camiaları nazil oldukları iptidai devirlere bağlarlar ve terakkiyata mani belki baş müessir ve âmiller sırasında bulunurlar. Türk milletinin mukadderatını asrı hâzır içinde dahi kurunu vusta ahkâm ve kavaidine raptetmekte, dinin layetegayyer ahkâmından mühlhem olan ve uluhiyetle daimî temas halinde bulunan kanunlarımızın en

kuvveti müessir olduklarına şüphe edilmemelidir. Milli hayatı içtimaiyenin nazımı olan ve yalnız ondan mühlhem bulunması icabeden müdevven bir kanunu medeniden Türkiye Cumhuriyeti'nin mahrum kalması ne asrı hâzır medeniyeti icabatıyla ve ne de Türk İhtilâlinin istilzam ettiği mana ve mefhumla kabili telif değildir.

Asrı hâzır devletini iptidai siyasi teşekküllerden ayıran farikalardan birisi de camianın mukadderatında tatbik edilen kavaidin taknin edilmiş olmasıdır. Bedavet devirlerinde ahkâm müdevven değildir. Hâkim örf ve âdetle hüküm verir. Mecellenin maruz 300 maddesi istisna edilmek şartı ile kanunu medenî mebhasinde Türk Cumhuriyeti hâkimleri derme çatma fıkıh kitaplarından ve din esasatından istinbat ve istihraç suretiyle icrayı kaza etmektedirler. Türk hâkimi hükümlerinde muayyen bir içtihat, bir kavil ve bir esas ile mukayyet değildir. Binaenaleyh herhangi bir mesele etrafında memleketimizin bir mahallinde verilen bir hüküm ile, aynı şerait tahtında tahaddüs eden aynı meselede diğer mahallinde verilen hükümler birbirinden ekseriya farklı ve mütenakıs bulunmaktadır. Netice itibarıyla Türkiye halkı Adaletin tatbikinde ittiratsızlığa ve mütemadi tezebzübe maruz kalmaktadır. Halkın mukadderatı muayyen ve müstakar bir adalet esasına değil, tesadüfe ve talîhe bağlı ve birbirini mütenakıs kurunu vusta fıkıh kaidelerine merbut bulunmaktadır. Cumhuriyet Adaletinin bu keşmekeşten, yokluktan ve pek iptidai vaziyetten kurtarılması inkilâbın ve asrı hâzır medeniyetinin icabatına muvafık yeni bir Türk kanunu medenisinin süratle vücuda getirilmesini ve taknini zarurî kılmıştır. Bu maksatla ihzar olunan Türk Kanunu Medenisi Kavanini medeniye sırasında en yeni, en mükemmel ve halkçı olan İsviçre Kanunu Medenisinden ahz ve iktibas olunmuştur. Bu vazifeyi memleketimizin güzide hukukşinaslarından mürekkep hususi bir encümen ifa eylemiştir.

Asrı hâzır ailei medeniyetine mensup milletlerin ihtiyaçları arasında esash bir fark yoktur. İctimai ve iktisadî daimî temaslar beşerin büyük ve medenî bir kitlesini bir aile haline getirmiş ve getirmekte bulunmaktadır. Prensipleri yabancı bir memlekette iktibas edilmiş olan Türk Kanunu Medenisi Lâyihasının mevkii meriyete vazından sonra memleketimizin ihtiyacı ile kabili telif olmaması müdeas varit görülmemiştir. Bahusus İsviçre Devletinin muhtelif tarih ve

EK-5'in Devamı

ananata mensup Alman, Fransız ve İtalyan ırklarını ihtiva etmekte olduğu malumdur. Bu kadar hatta hars itibarıyla dahi yekdiğerinden farklı bir muhitte tatbik elastikiyetini gösteren bir kanunun, Türkiye Cumhuriyeti gibi yüzde doksanı itibarıyla mütecanis bir ırkı ihtiva eden bir devlette tatbik kabiliyetini bulabilmesi şüphesiz görülmüştür. Bundan başka mütemeddin bir milletin mütekâmil bir kanunun Türkiye Cumhuriyetinde cayı tatbik bulamayacağı noktai nazarı sakat görülmüştür. Bu tez Türk milletinin Medenî kabiliyeti haiz olmadığını ifade eden bir mantık silsilesine müncer olabilir. Halbuki hadiselerin hakikati, hal ve tarih bu müdeanın tamamen zıddındır. Türk Teceddüt tarihi şahit tutularak denebilir ki : Türk milleti asrı hâzırın mukteziyatına mutabık olarak vücuda getirilen makul ve sahim ve akıl ve zekâ ile müterafik yeniliklerden hiç birisine muarız kalmamıştır. Bütün bir teceddüt tarihimizin seyirinde âmmenin menafii mülahazası ile vücuda getirilen yeniliklere yalnız menfaatleri muhtel olan zümreler mücadil vaziyetinde kalmışlar ve halkı din namına sakim ve batıl itikadın namına idlâl ve ifsat eylemişlerdir. Unutmamak lâzımdır ki Türk milletinin kararı muasır medeniyeti bilâ kayduşart tekmil prensipleri ile kabul etmektedir. Bunun en bariz ve canlı delili inkilâbımızın kendisidir. Muasır medeniyetin Türk camiası le kabili telif olmayan noktaları görülmüyorsa bu, Türk milletinin kabiliyet ve istidadındaki noksandan değil, onu fuzulî bir surette ihata eden kurunu vustâi teşkilât ve dini müdevvenat ve müessesattandır.

Nitekim muasır medeniyetle mecele ahkâmı şüphe yok ki kabili telif değildir. Fakat mecelle ve buna makis sair müdevvenat ile Türk milleti hayatının müterafik olmadığı da aşikârdır. Adliye Vekâleti en yeni ve en mükemmel olan İsviçre Kanunu Medenîsini milletimizin şimdiye kadar bağlı kalan vasî zekâ ve kabiliyetini tatmin edecek ve ona hakiki bir cevelangâh ve bir saha olabilecek bir eseri medenî olarak görmektedir. Bu kanunda milletimizin duyguları ile istinas etmeyecek hiç bir nokta tasavvur etmemektedir. Şu ciheti de işaret etmek lâzımdır ki : Muasır medeniyeti almak ve benimsemek kararıyla yürüten Türk milleti, muasır medeniyeti kendisine değil, kendisi muasır medeniyetin icabatına her ne bahaya olursa olsun ayak uydurmak mecburiyetindedir. Yaşamak kararında olan bir millet için bu şarttır. İhzar olunan lâyiha bu icabatın aksamı mühimmesini ihtiva etmektedir. Örf ve adete ve göre-

neklere sureti mutlakada bağlı kalmak davası, beşeriyeti en iptidai vaziyetinden bir adım ileri götürmeyecek kadar tehlikeli bir nazariyedir. Hiç bir mütemeddin millet böyle bir akide etrafında kalmamış ve hayatın icabatına tevfiiki hareketle zaman zaman kendini bağlayan örf ve âdetleri yıkmakta tereddüt etmemiştir. (Hakikatler karşısında âbâ ve ecdadından mevrus itikatlara behemahal bağlı kalmak akıl ve zekâ icabatından değildir) Esasen ihtilaller bu hususta en müessir bir vasıta olarak istimal edilmişlerdir. Alman Kanunu Medenîsinin tatbikinden evvel Almanya, Hukukî ahkâm noktasından merkezde Bizansın (1500) sene evvel yapılmış Roma Hukukuna tabi idi. Bu hukuka bir de millî hukukun millî ve mahallî metinleri inzıman ediyordu. Şarkta ve Şimalde Roma Hukuku ve mahallî metinlerle karışık bir halde Prusya Hukuku vardı. Mütebaki aksamda Fransa Hukuku merî idi. Alman ahalisinin % 33'ü Roma Hukukuna % 43'ü Prusya Hukukuna % 7'si Saksonya Hukukuna %17'si Fransa Hukukuna tabi idi. Alman Kanunu Medenîsinin tatbikinden evvel Alaman Hukuk Lisanı Lâtince, Fransızca, Yunanca ve mahallî Alman lisanlarının idi. Bavyera'da yalnız nikâh mukavelesi hakkında yetmiş ilâ seksen usul vardı. Hâkim için bu metinlerin hepsinden ayrı ayrı haberdar olmak imkânı yoktu. Alman Kanunu Medenîsinin neşrinden evvel Almanya'da bir adamın herhangi bir hadisede hangi ahkâma tabi olacağını bilmesi imkânı mevcut değildi. Almanya Hukukşinasları bu binbir çeşit ve asırlardan müdevver hukuktan, kanunu medenî ile memleketlerini bir hamlede kurtardılar ve bütün Almanya için tek bir kanunu medenî yaptılar.

Kanun 3 Temmuz 1896'da neşrolundu ve Millet Meclisince toptan kabul edildi. Örf ve adetçilere göre Alman Kanunu Medenî Lâyihası pek nazari ve amelî noktadan kıymetsiz telâkki olundu. Halbuki tetkik neticesinde bu kanundan kendileri dahi bir tek esası oynatmak imkânını göremediler.

Fransız Kanunu Medenîsi de bir inkilâp mahsulüdür. O da eski ahkâmı, örf ve adetleri çiğneyerek yeni düsturlar vaz etti. Sınıf ve arazi imtiyazlarının lâğvı ve hukuku ailenin kilisenin elinden alınması, bu kanun belli başlı yeniliklerinden oldu. Kanunu medenîsinin neşrinden evvel Fransa mahallî ve mektup ve birbirinden çok farklı örflerle idare ediliyordu. Cenupta Roma zamanından kalma ahkâm, Şimalde cermen menbalarından gelme kaideler vardı. Fazla olarak münasebatı medeniyede her muntakamın kendisine mahsus ahkâmı mevcut idi. Fransız

EK-5'in Devamı

İhtilâlinin itikadını batılaya kahir bir derbesi olan kanunu medenî bütün eskilikleri sildi ve yerine yeni ahkâm ve kaideler vaz eyledi. Fransa Kanunu Medenisinin en çetin hasmı kilise olmuştur. Çünkü bu kanun katolikliğin münasebatı medeniyede bilhassa aile hukukundaki hakimiyetini selbediyordu.

İsviçre, kanunu medenisinin neşrinden evvel kanunlarının adedi kadar kanunlara sahipti. İsviçre Kanunu Medenisi muhtelif örf ve âdetleri ihtiva eden bu kanunların hepsini birden hükümden iskat etti ve yerlerine bambaşka tek bir kanunu medenî koydu. Bu üç büyük hareket bütün hayatı ölü ananelere bağlamak isteyen tarihi mektebin son kahkari hezimet-i oldu. Bu misalleri vermekten maksat, zamanın icabatına ve medeniyetin mukteziyatına göre milletlerin örf ve âdetlerine bir hamlede nasıl veda ettiklerini ve bu vedaın zannedildiği gibi mazarrat ve tehlikeyi değil, büyük menfaatleri istilzam eylediğini canlı bir surette göstermektedir. Hayatın icabatına uymayan örf ve âdatta ısrardır ki, milletler için baisi felâket olur. Bu saydığımız kanunlarda esas din ile devletin mutlak surette ayrılığudur. İsviçre, Almanya, Fransa siyasi ve millî vahdetlerini iktisadi, içtimai halas ve inkişaflarını kanunu medenilerini neşretmekle tarsin ve takviye eylemişlerdir. Bu hayati zaruretler karşısında eski örflerin mahalli ve meluf ahkâmın ve dinî itiyatların idamesi bu memleketlerden hiç birinde hatta İsviçre gibi ârâyı âmmenin en vasi derecesinde hüküm sürdüğü bir memlekette bile istenmemiş, istenememiş, hatırlara gelmemiştir.

Şüphe yoktur ki, kanunların gayesi her hangi bir örf ve âdet veya yalnız vicdanla alakadar olması icabeden ahkâmı diniye değil, siyasi, içtimai, iktisadi, millî vahdetin her ne bahaya okursa olsun temin ve tatminidir. Asrı hâzur medeniyetine mensup devletlerin ilk farikası din ile dünyayı ayrı görmektir. Bunun aksî, devletin kabul ettiği din esaslarını kabul etmeyen kimselerin vicdanlarına tahakküm olur. Bunu asrı hâzur devlet telâkkiyatı kabul edemez. Din, devlet nazarında vicdanlarda kaldıkça muhteremdir ve masumdur. Dinin hüküm halinde kanunlara girmesi tarihin seyrinde ekseriya tacidalarının, mütegalibenin, kavilerin keyif ve arzularını tatmine vasıta olmasını istilzam etmiştir. Dini dünyadan ayırmakla asrı hâzur devleti beşeriyeti tarihin bukanlı beliyesinden kurtarmış ve dine hakiki ve müebbet bir taht olan vicdanı tahsis etmiştir. Bahusus muhtelif dinlere mensup tebaayı ihtiva eden devletlerde tek bir kanunun bütün camiada tatbik kabiliyetini ihraz edebilmesi için bunun din ile kat'ı mü-

nasebet etmesi hakimiyeti milliye için de bir zaruretler. Çünkü kanunlar dine müstenit olursa, vicdan hüriyetini kabul mecburiyetinde bulunan devlete, muhtelif dinlere salık tebaası için ayrı ayrı kanun yapmak icabeder. Bu hal asrı hâzur devletinde şartı esasî olan siyasi, içtimai, millî vahdete külliyyen münafidir. Hatırlatmak icabeder ki, devlet yalnız tebaası ile değil, ecnebilerle de hali temastadır. Bu takdirde onlar için de kapitilasyon namı altında ahkâmı istisnaiye kabul etmek zarureti hasıl olur. Lozan Muahedesi ile ilga olunan kapitilasyonların memleketimizde ipkısı için ecnebiler tarafından serdedilen esbabı mucibenin en mühim ciheti bu noktadır. Bundan başka Fatih Sultan Mehmet devrinden son zamanlara kadar gayrimüslim tebaa hakkında tatbik edilen ahkâmı istisnaiyeye de bilhassa bu dinî vaz'iyet bais olmuştur. Halbuki yeni Türk kanunu medenî lâyihasın ilzarı vesilesi ile memleketimizde mevcut ekalliyetler Lozan Muahedesinin kendilerine kabul ettiği haklardan sarfınazar ettiklerini Adliye Vekâletine bildirmişlerdir.

Teceddüt tarihimizde kıymeti olan bir hadiseyi şuracakta zikretmek isteriz. Âli Paşa Fransız Kanunu medenisinin Türkiye için aynen kabulünü vaktiyle Sultan Aziz'e teklif etmiş, fakat Cevdet Paşanın müdahalesi ile bu büyük teşebbüs akim kalarak yerine mecelle ikame olunmuştur. Esasen tekmil endişesi şahsî menfaatlerinden ibaret olan ve riayı şiar ittihaz edilen saltanat idaresi için milletin hakiki menfaati icabatını nazarı dikkate alarak karar verilemezdi.

Asrı hâzur medenî milletlere tanıdığı tekmil hukuku ciham medeniyetten bila kaydu-şart talep ederken bu hukukun istilzam ettiği vazaifi medeniyeyi de Türk Milleti yeni kanunu medenisi ile kendi eliyle kendisine tahmil etmiş bulunuyor. Bu kanun lâyihasının manalarından birisi de budur.

Türk Milleti mütemessili âlisi olan büyük meclisin nazarı tasvip ve tasdikine arz edilen Türk kanunu medenî lâyihası mevki meriyete vaz edildiği gün milletimiz on üç asrın kendisini çeviren itikadını sakimesinden ve tezepziliplerinden kurtulmuş, eski medeniyetin kapılarını kapayarak hayat ve feyz bahşeden muasır medeniyetin içine girmiş bulunacaktır.

Adliye Vekâleti bu kanunu hazırlamakla inkilâp ve tarih huzurunda millî vazifesini ifa ve Türk Milletinin hakiki menfaatlerini ifade etmiş olduğunda şüphe etmemektedir.

Adliye Vekili
Mahmut Esat

Riyaseti Celileye

Bir devletin irfan ve maarifi umumiye siyasetinde milletin fikir ve hissi itibariyle vahdetini temin etmek için tevhibi tedrisat en doğru, en ilmi ve asri ve her yerde fevayit ve muhassenatı görülmüş bir umdedir. 1255 Gülhane Hattı Hümayunundan sonra açılan Tanzimatı Hayriye Devrinde saltanat münderisei Osmanîye tevhibi tedrisata başlamak istemiş ise de buna muvaffak olamamış ve bilâkis bu hususta bir ikilik bile vücuda gelmiştir. Bu ikilik vahdeti terbiye ve tedris noktai nazarından birçok mızır neticeler tevliedetti. Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise vahdeti his ve fikir ve tesanüt gayelerini külliye mühildir.

Teklifi kanunumuzun kabulü takdirinde Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde ve bilûmum irfan müessesatının mercii yegânesi Maarif Vekâleti olacaktır. Bu suretle bileümle mekâipte bundan böyle Cumhuriyetin irfan siyasetinden mesul ve irfanîyatımızı vahdeti his ve fikir dairesinde ilerletmeye memur olan Maarif Vekâleti müspet ve müttehit bir maarif siyaseti tatbik edecektir. Teklifimizin bugün derakap ve müstacelen müzakeresiyle kanunîyet kesbetmesini Heyeti Celileden rica ederiz.

2 Mart 1340

Saruhan	Gelibolu
Vasif	Celâl Nuri
Konya	Kayseri
Refik	Ahmed Hilmi
Antalya	Gazianteb
Ahmed Şaki	Kılıç Ali
İzmir	Kütahya
Mehmed Şükrü	Cevdet
Muş	İstanbul
İlyas Sami	Ali Rıza
Aydın	Kırkkilise
Tahsin	Dr. Fuad
Rize	Urfa
Ali	Ali
Kütahya	Muş
Ragib	Osman Kadri
Trabzon	Karahisarı Sahib
Nebizade Hamdi	Ruşen Eşref
Rize	Kozan
Rauf	Ali Saib

Ordu	Ergani
Recai	Kâzım Vehbi
Adana	Siird
Ahmed Hamdi	Halil Hulki
Elâziz	Bolu
Hüseyin	Vevad Abbas
Denizli	Kırşehir
Mazhar Müfid	Yahya Galib
Urfa	Menteşe
Yahya Kemal	Şükrü Kaya
Biga	Afyon Karahisar
Samih Rifat	İzzet Ulvi
Karahisarı Şarki	Menteşe
Mehmed Emin	Yunus Nadi
Tokad	Zonguldak
Mustafa	Ragib
Ertuğrul	Saruhan
Dr. Fikret	Kemal
Van	Saruhan
Hakkı	Reşat
Kângırı	Kars
Talât	Ağaoğlu Ahmed
Aydın	Artvin
Zekâi	Hilmi
Giresun	Giresun
Hacim Muhittin	Kâzım
Kütahya	Ertuğrul
Recep	Rasim
Kayseri	Denizli
Sabit	Haydar Rüştü
Ertuğrul	Çatalca
İbrahim	Şakir
Hakkâri	İzmit
Asif	Saffet
Rize	Bursa
Ahmed Fuad	Refed
Malatya	Karahisarı Şarki
Milmi	İsmail

Tevhibi tedrisat hakkındaki teklifi kanuni

Madde 1. — Türkiye dâhilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

Madde 2. — Şeriye ve Evkaf Vekâleti ve yahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3. — Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtip ve medarise tahsis olunan mebalîğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4. — Maarif Vekâleti yüksek dinîyat mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hutbe gibi hizmetî dinîyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşadedecektir.

Madde 5. — Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müstagil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliyeye merbut olup askerî rüştü ve idadilerle Sıhhiye Vekâletine merbut olan darüleytamlar bütçeleri ve heyeti talimiyeleri ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüştü ve idadilerde bulunan heyeti talimiyelerin ciheti irtibatları âtiye aidolacağı vekâletler arasından tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensubolan muallimler orduya nisbetlerini muhafaza edecektir.

Madde 6. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren muteberdir.

Madde 7. — İşbu kanunun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

REİS — Kanunun heyeti umumiyesi hakkında söz istiyen var mı efendim? (Hayır sesleri) Maddelere geçilmesini reyî âlinize vaz'ediyorum. Maddelere geçilmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Aksini reye vaz'ediyorum. Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Maddele- re geçilmesi kabul edildi.

Tevhidi Tedrisat Kanunu

Madde 1. — Türkiye dâhilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

REİS — Söz istiyen var mı efendim? (Hayır sesleri) Maddeyi aynen reyî âlinize vaz'ediyorum. Kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın. Aksini reye vaz'ediyorum. Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Madde aynen kabul edildi.

Madde 2. — Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ve yahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilecümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

REİS — Söz istiyen var mı efendim? (Hayır sesleri) Maddeyi aynen reyî âlinize vaz'ediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Aksini reye vaz'ediyorum. Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Madde aynen kabul edildi.

Madde 3. — Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtip ve medrese tahsis olunan mebalîğ maarif bütçesine nakledilecektir.

REİS — Madde hakkında söz istiyen var mı efendim? (Hayır sesleri) Maddeyi aynen reyî âlinize vaz'ediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Aksini reye vaz'ediyorum. Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Madde aynen kabul edildi.

Madde 4. — Maarif Vekâleti yüksek dinîyat mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hutbe gibi hizmetî dinîyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşadedecektir.

REİS — Bu madde hakkında söz istiyen var mı efendim? Maddeyi aynen reyî âlinize vaz'ediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Aksini reye vaz'ediyorum. Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Madde aynen kabul edildi.

Madde 5. — Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müstagil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliyeye merbudolan askerî rüştü ve idadiyelerle Sıhhiye Vekâletine merbut olan Darüleytamlar, bütçeleri ve heyeti talimiyeleri ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüştü ve idadilerde bulunan heyeti talimiyelerin ciheti irtibatları âtiyen aidolduğu vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensubolan muallimler orduya nisbetlerini muhafaza edecektir.

REİS — Bu maddeye bir fıkra ilâvesine dair bir teklif vardır :

Riyaseti Celileye

Beşinci maddenin nihayetine berveçhi âti fıkranın ilâvesini teklif ederim :

Yozgat
Süleyman Sırrı

«Ziraat, ticaret, sınaî mektepleri gibi mektepler müstesnadır.»

ZAMİR B. (Adana) — «Edecektir» kelimesi «edilir» diye katî bir ifadeyle söylenmek lâzımgelir.

SÜLEYMAN SIRRI B. (Bozok) — Reis Bey; müsaade buyurur musunuz. Takririmi izah edeyim. Efendim şimdi bendeniz gibi pek çok arkadaşlarım da aldılar. Ziraat Müdüriyeti Umumiyesi şöyle bir mütalâaname yazıyor. Diyorlar

Baş Muhabir
YUNUS NADI
İdarehanesi: Düyünümamiye karşısında
dâire-i matbuasına
Telgraf: İstanbul Cumhuriyet - Posta
kutu: N° 246
Telefon: Baş muhabir 2366,
Tahiri müdürlük: 2386,
idare müdürlük: 2305, Kitap
kısı: 472

Cumhuriyet

HER GÜN SABAHLARI ÇIKAR. SİYASİ TÜRK GAZETESİ

ABONE ŞERHİ		
MÜDDET:	Türkiye için	Haris için
Seneligi:	1700 Kr.	3000 Kr.
Altı aylığı:	900 Kr.	1600 Kr.
Üç aylığı:	500 Kr.	900 Kr.
Nushası her yerde 5 KURUSTUR		

Türk Matbuatı hayalinde tarihi bir gün: 1 Kanunuevel 1928

Yeni yazı

Bu gün bütün Türk matbuatı baş-
Başbaşa latin esasından alınma
yeni Türk harfleriyle çıkıyor.
Yeni yazım umumiyetle hayata ilk
tatbiki şerefi Türk matbuatına oldu.
Bu gün Türk hayatında çok büyük
tarihi bir gündür. O tarihi günü ta-
tikatı ile beraber kaydetmek şere-
fi matbuatın olan Türk matbuatına
mahsuriyet dolay kendini ne kadar
bahçına saymaya vesidir.

İşte bir inkılab kuluçkına, insana
hiç zahmet ve hatta bazen zarar ver-
meksin tahakkuk edivermez. Öyle
işler inkılablar bu kadar kolay değil
olmaz. Denilebilir ki inkılabın zor-
lukları, zahmetleri ve mihnetleri nis-
petinde büyük olur. Fakat ve yazı ta-
tikatı büyük boyutları hepimiz biraz
zorluk görüyoruz. Ve bir parça zahmet
eksekiz. Fakat inkılabın parçala-
rığı yanında bu zorlukların ve bu
zahmetlerin çok gölgede kaldıkları ve
kötüleri muhtemeldir. Çünkü
ki bu yazı inkılabı sayesinde aziz
türkçemiz bir seneye az bir zaman
zarfında medeniyetin ve marifetin
hakiki anahtarını elde etmiş olmak
noktasından temamen Avrupa'ya ben-
zeyecektir. Belki yazıya başlama
önce büyük medeniyet kendisi demektir.
Fakat medeniyet yazıya başlama
medeniyetin başka türlü olduğu
mevcut ve hatta başlangıcı ve temeli-
dir. Garbin simidiki harfleriyle bu
sana doğrudan doğruya matbuatın
hiç şüphesiz yok ki simidiki medeniyetin
onda biri bile bulunmazdı.

Bu gün Türk dilindeki gazetelerin
tamamen yeni Türk harfleri ile yazıl-
ması bizim için büyük bir başarıdır.
Fakat harflerimiz pek tabii olarak ilk
bir aşkınlık devri geçireceklerini pek
çok tahmin ediyoruz. Çünkü yeni harfler
üzerinde eğitilmiş nazırlar kelimele-
ri sanki bir yere hallerde gibi bir az
ağırlıkta olmakta olduklarını gözle-
mimizle görür gibi biliyoruz. Eskiden
gazetelerin hangi sülüsüne, hangi sa-
hifasına söyle bir söz atsak orada
neler bulduğumuza bir lahzede anla-
yıveririz ve hangi haber ve ya makale
bizi ilgilendirir diye söyle bir sözün-
de onu okuyup geçirecektik. O kolay-
lıkta bu zorluk arasında fark ne
olsa bittabi bir parçacık alınlarımızı
buruşturuyor. Fakat dilimizdeki bu
zorluk nihayet bu günkü, yarımkar,
yani her halde pek muvakkat zaman-
lık bir şeydir. Önce sesimizin dilimiz
milleti kaplayan ve yıllikler bütün
memleketi şamil olan bir köylüyle, bir
okuma yazma bilmeyen bir ırfa ve
medeniyet tufanı gelecektir.

O parlık istikbalin şerefini hiç,
hemde seve seve bu bir iki günlük
zahmeti katlanmamızdır. Parlatıklar
gözetiri kanagatırın şu Avrupa
medeniyetinin taktikini ve mesnefini
aradığınızda muhtelif sebepler içinde
en mühim olan neyi buluyoruz,
biliriz mi? Matbaacılığın. Zaten
Avrupada kitaplar el yazmasıyla
yazılır. Mayans şehrinde doğup
ölen [1397-1486] Gutenberg isiminde-
ki meşhur Alman matbaacılığın kati-
bi, daha doğrusu matbaacılığın mü-
nferi ve müteharrik harfleri tatbik
etti.

Önce sonra kitapları, gazeteleri
bol bol basmak, insanların bütün fi-
kirlerini dünyana her tarafına yay-
mak mümkün oldu. Bu gün medeni
dünyada binlerce matbaacılığın vasi
olduğu terakki derecesi hele bizlerin
akıllarımıza hayret verecek haldedir.
Ve garp âleminin harikulade terakki-
leri dün ve evleki gün olduğu gibi bu
gün de matbaacılığın ve her çeşit mat-
buatın istinat etmektedir. Eğer or-
dan matbaacılığın ve matbuatın kaldi-
riyesiz şimdiki bütün o muazzam
medeniyeti ile koca Avrupa'nın derhal
karanlıkta kalıverdiği görüldü.

Gerçi bizde de bir az geç olarak
matbaacılık tesis edildi ama eski
harflerin zorlukları yüzünden terakki
edemedi, ve Avrupa'da ve bil-
tüm medeni âlemde temin ettiği terak-
kiler bizde tamamıyla değil, hatta
yarı yarıya tahakkuk edemedi. Bu
terakkiyle işte şimdiki kabul ettiğimiz
yeni harflerle artık şeksiz ve şüphes-
siz bir surette tahakkuk edeceklerdir.

Yeni harflerin hakiki manası
şudur. Halkın ve medeniyetinin Av-
rupaya iltilak etmiş bir türkiye. Bu
vaz'iyetin manası çok büyük, çok
uzun ve çok derlidir. Yeni harfleri
tamamen benimsemiş, tamamen ken-
dine mal etmiş şimdiki istikbalini
okadar parlak görüyoruz ki bu par-
alık karışımında adeta gözlerimiz
kamaşıyor. İşte yeni yazım mahiyet
ve manası budur.

Yunus Nadi

Yeni harflerin kabul ve tatbikin-
den bilhassa matbuatın tenkidle-
rinden hiç de başları hoş olmayan
bazı kimselerin pek ziyade memnun
olacakları söyleniyor. Filhakika bazı kimseler
düşünebilirler ki:
— Şimdi gazeteleri her kes kolaylıkla oku-
yamaz. Binaenaleyh gazeteler aleyhimde
yazsalar bile onlar okunup anlaşılınca ya-
kardır atı alan üsküdarı keçmiş bulunur. O halde:
Kekâ, gel keyfim gel!.

Böyle söyleyen, hele böyle düşünen olur mu,
bilmiyoruz. Şayet varsa onlara ehemmiyetle il-
htar ederiz ki matbuat kontrolu vazifesini ifada
daimdir, halkın ve hükümetinse, fenalığı işitmek
ve görmek hususunda daima kulağı delik ve gö-
zü açıktır:

Sadullah bey geldi

Vapur ücret- leri artmıyor

Bu sene yeni vapurlar
alınması muhtemeldir
İdarenin buseneki büt-
cesi 5 milyon liradır



Seyri sefain umumî Müdîri Sadullah Bey

Seyri sefain umumî müdürü Sadul-
lah bey dün Ankara'dan şehrimize
avdet etmiştir.

Sadullah B. dün Haydarpaşa gar-
dında kendisiyle görüşen bir muhar-
[Mabedi 2 cet su. da]

Mühim bir haber

Takriri sü- kûn kanunu

Kalkacak mı

Memleketin her tarafın-
da asiyy mükemmeldir

Kurtaran Zafer

Büyük Gazi millî mü-
câhedinin şikânetidir gün-
ünde.
— Düşman vatânın
haritini ismetinde boşa
çeksiz!
Demisi. aradan çok
geçmiş. 20 agustos 1922
de Türk ordusu büyük
Gazinin büyük emrinin
yerine getirmek için ileri
atıldı.

Bu savlet kurtarıcı bir
zaferin mebedi oldu.
Büyük Gazi 1928 ago-
stusunun 10 uncu gün-
ünde "Çihil" denilen mit-
his düşman boğazını
çaktı.

Aradan çok geçmedi, bu defa bina
ifan ordusu olmak üzere bütün millet
büyük Gazinin büyük emrinin yerini
getirmek için ileri atıldı.
Bu gün, 1 Kanunuevel tarihi de kura-
lıca, hatta en kurtarıcı bir zaferin başlan-
gı oluyor.

Bulgar hâ. nazırı

M. Burofun beyanati

Bulgar hükümeti sırp-
lardan müstekerdir
Türk - Bulgar münâ-
sebatı güzeldir



Bulgar haricîye nazırı M. Burof
Atina 30 [husus] — Gece Sofya-
dan gelen telegraflara nazaran
Bulgar haricîye nazırı Sofya'da Bul-
garistanın haricî siyasetini izah eden,
aktedilecek Türk-Bulgar münâ-
sebatı bahsederek müzaheret esnasında
bir takım mükellet çekmiş
işlerde bulupları ilk tarafın gösterdiği
ittihapçerilik sayesinde bertaraf edil-
miş söylemiştir.

Sofya 29 (A.A.) — (Bulgar ajanın
bildiriyor) Haricîye nazırı M. Burof
Kralın nutkuna yazılacak cevap arza-
sinin müzakeresi esnasında haricî siya-
set hakkında yapılan tenkidleri mevzu
bahsederek meclis meclisinde uzun
izahat vermiştir. Mümasileh de-ğışmez
bir surette müdahale bulunmakta de-
vam etmeyen ve bundan âlemin emni-
yetini kazaanmak, loğçularıyla anla-
mak ve akvam cemiyeti ile olan mü-
nasebatı daha sıkı bir hale getirmek
için gözdeğin gayelerinin tabiihede her
türlü şiddetli cereale müracaat fikrini
her vehule reddeden haricî siyasetin
[Mabedi 4 cet. 1-2 su. da]

Dünya Kongralar ve içtimalar

Diin hukuk ve tıp talebe cemiyet- leri kongraları toplandı. Bakkal- lar da toplanarak kooperatife girmeye karar verdiler



1 - Bakkalların içtimalı — Hukuk talebe cemiyeti kongresinde
bulunmaları. 2 - Tıp talebe cemiyetinin içtimalı oturak odaları

Hukuk talebe cemiyeti de dün
senelik kongrasını aksettmiştir. Fakat
bu içtimal gazetelerle üç gün ilân
edilmediği için bir kısım aza kongra-
nın toplanamayacağı ileri sürmüşler-
dir. Bunun üzerine aza arasında ih-
tilaf çıkıp ve bir kısım aza saloni
terketmişlerdir. Salonda kalanlardan
12 kişilik bir akaliyet aralarında
bir reis seçerek müzakereye devam
etmişlerdir.

Diğer aza bu içtimalın kanun bir-
kymeti olmadığını söylemişlerdir.
Tıp Talebe Cemiyetinde
Tıp talebe Cemiyetli kongresi
dün Türk ocagında aksettildiği için
İdare heyetinin senelik raporunu
narak kabul edilmiştir. Bundan sonra
bakkallar cemiyeti arasında ihtilaf
tadil edilen nizamname okunmuş bu
da kabul edildikten sonra beş kişilik
mürakabe encümeni ihtihap edilmiş.

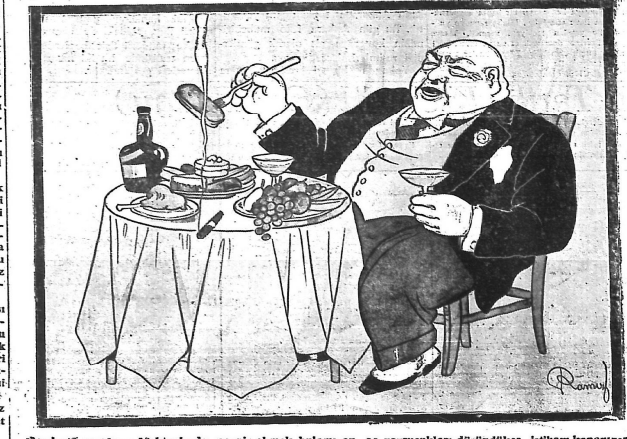
Bakkalların içtimalı

Şehrimiz bakkalları dün Beşiktaş
halk fırkasında toplanmışlardır.
Cemiyet reisi Hasan Bey celceyli
şekilde, sonra yerini kitabî umumî
Fehri beye terketmiştir. Fehri bey
bakkallar kooperatifinin faydası ve
memleket iktisadiyatı üzerinde yap-
acağı tesiri izah etmiştir.

Fehri beyin bu izahından sonra
bütün aza ittifağa kooperatife gir-
meye karar vermişlerdir.

Bundan sonra ticaret odasıyla
bakkallar cemiyeti arasında ihtilaf
mucip olan kayıyı ve ceza me'selesi
uzun uzadıya müzakere edilmiştir.
Nihayet oda nizamnamesinde yapı-
lan

Aç tokun halinden anlamaz, derler!



Hamiyelli zengin — Mekteplerde peynir ekmeğ bulamıyor aç yarurcuları düşününce İstihkam kapamıyor, boğazından bir lokma ekmeğ geçiyor! Şu pastalar, yemiyor de olmasa beğ de neçiktir seçem!

Tanıyabilir misiniz?

- Gölge müsabakamız dördüncü günü -



Müdafaimilliyeye vekili M. Abdülhalik B. — Bu kimdir? — Kars me'vus Asaolu Ahmed B.

Bu gün gölge müsaba-
kamızın dördüncü gün-
üdür. Karierimizin, eve-
lece yazdığımız veçhile
bu resim ve gölgeleri
müsabakamız nihayeti-
kadar muhafaza et-
meleri lazımdır. Karile-
rimiz, 15 gün devam ed-
ecek olan müsabaka ne-
cesinde hangi kölgenti-
bu resim ve gölgeleri
müsabakamız nihayeti-
kadar muhafaza et-
lerdir.

PAZAR — 2 Kânunuevvel 1928

FIATI HER YERDE 5 KURUŞ

Abone ücretleri: Türkiye için, seneliği 1700, altı aylığı 900, üç aylığı 500 kuruş. Ecebi memleketler için Seneliği 3000, altı aylığı 1600, üç aylığı 900 kuruştur. Gazete idaresi ihlallardan mesuliyet kabul etmez.

Akşam

On birinci sene — No: 3642

FIATI HER YERDE 5 KURUŞ

İdarehane: Babıâli civarında atomuluk sokagında
Telgraf adresi: "Akşam, İstanbul" - Telefon: yarı işleri için 1666 - İdare işleri ve mektuplar için: 1434
Gönderilen yazılar, sahibine iade edilmez.

Yeni devir

Bu gün, gazeteleri elimize alınca, çok şaşırıyoruz. Zaten bu manzara bekliyordunuz. Fakat, içinden bir kısmı, sahife üstünde, her sabah, ve her akşam seyretmeye alıştığımız munis çehreyi görmeyince: "Eyvah! demistir, bunları nasıl okuyacağım?" Belki, şu satırları okuyan siz bile, "Acemi kendinise, şu yazıyı, eskiden, heç dakikada okurdum..." diye söylüyorunuz. Aziz kar'ler, hiç bir zaman unutmayınız ki her nimet külfete göredir. Bu gün size sıyah görünen yazılar, emin olunuz ki, bir hafta sonra pek munis görünecek, on beş, yirmi gün sonra, adeta gözünüze gülecek. Bu kadar külfet çok mudur? Sonra, bu derece az bir külfete karşılık, bütün türk milletinin kavuşacağı büyük nimeti tasavvur ediniz! Bir kere düşününüz ki, size çok munis gelen eski yazılar 14 milyon türk içinde ancak yarım milyon insan okumaya muvaffak oluyordu. On dört milyon nüfusun, yalnız yarım milyonu bir yazıyı okursa, emel hümün yazmamız diyebilir miyiz? Şimdi ise, bir kaç gün size güç gelen bu yazı sayesinde, "bütün millet okuma yazma bilmeyenler, bunu sizden daha kolay öğreniyorlar. Garip deyil mi? Ne yapalım, bu da arap harflerinin ümmilere bir nevi kefaretidir!

İşte, aziz arkadaş, bu gün bilfilil başlayan yeni devir, bir iki hafta geçecek günliğe mukabil, memleketi okuma yazma bütün faydalıdır, yani iftihanı aramız getiren bir devirdir. Eyce cehaletin fena bir şey olduğuna inanyorsanız bütün milleti cehaletten kurtaracak olan harf inkilabının azmetimini idrak edersin. Bunun içindir ki, bu tarihi hatırlarda tut. Mustafa Kemal, bu harf inkilabı, bu cehalet mücadelesi, Türk ölkelerini ikinci defa, ve en kat'i surette kurtarmış oluyor. Bu devir başlangıcının ehemmiyeti, İstanbul ve İzmir kadar büyüktür.

Remazetia Saad

Tetikik lazımmış!

Şehremanetinden bir heyet kanalizasyon işlerini görmek için Avrupa'ya gidecek...

Şehremanetinden bir kaç satır, emel biraz gezmek istemiş... Hele, halka huzur kulluktan sonra! Acemi taşka yerden çıkarmalı... Dışınımlar, taşınmışlar, kanalizasyon işlerini görmek için Avrupa'ya gidecek. İstanbulda kanalizasyon yapıldı. Fakat, bu nasıl işleyecek? Sular hiç mecranın içinden kendiliğinden akar mı? Gidip bakalım, baska yerlerde nasıl oluyor.

Bunun için de Şehremanetinden bir heyet kalkanıp gidecekmiş. Heyetin masarifini gelecek sene bütçesine behemhal koyacaklarmış. Bu tasavvuru işitince aklımıza geldi: Daha evvel, şu sokak kaldırımlarının nasıl yapıldığını görmek için bir heyet gitse, her halde daha faydalı olur!

Sigorta tarifelerinde tenzilat

Sigorta şirketlerinin tarifelerini tetkik eden komisyon measasını ilmal etmiştir. Yangın tarafesinde bir miktar tenzilat yapılmıştır.

Türkiyeyi cehaletten kurtaracak olan harf inkilabı bu gün gazetelerin değişmesiyle bilfiil başlamıştır. "Akşam," bu inkilabın, memleket ve millet için mutlak olan feyz ve inkişaf semerelerinin süratle toplanmasını can ve gönülden temenni eder.



Harf inkilabını temsil eden bu resimde, arap harflerinin enkazı için kuvvetli bir vücudun yükseldiği görülüyor. Millettin bünyesini tasvir eden bu genç ve zinde insan, elleri üstünde yeni harf-

leri taşımaktadır. Bu harfler, vatanın halâskarı, türk milletinin müncüsü, maddet ve manevi esaret zincirlerimizi kıran Gazi Mustafa Kemal isminin ilk harfleridir. Yeni harfleri temsil için bundan

güzel, bundan manidar bir remiz bulunabilir mi? Karanlık bulutları yırtan bir feyz ve reha güneşi doğarken, bütün insanlar, sevinç, şükran içinde ellerini halâsa ve halâskara doğru uzatıyorlar...

USLANMAYAN!

Fenerde içtimâ edenler neye karar vermişler?

Geçen hafta, patrikhanece Sensinot azalarıyla rum mütaberlerinden bazıları mühim bir içtimâ aketmişlerdi. Bu içtimâ bazı ecebiler de içtikleri emişlerdi. Bu içtimâ güzel devam etmiş, fakat meclise içtikleri halkın haiz olan Patrikhane memur ve kâtipleri de içtikleri emişlerdi. İçtimâ saatlarca devam etmiş, neticede bazı kararlar verilmiştir. Dizin öğrendiğimiz göre içtimâ neticesinde rumluğa alıştıkları eden kararlar üzerine, Sensinot azaları birer vazife deruhte etmişlerdir.

Patrikhane ile, içtimâ içtikleri edentlerin kanaatına göre, Türklere iddaları hilafına olarak İstanbul rumluğa Garbi Trakya türklere den daha mustarip imişler. Türk matbuatı ve Türk hükümeti cihanı ekfârını Garbi Trakya türklere üzerine celbettikleri halde İstanbul rumluğa atıl ve hareketisiz kalmakta imişler. Bu itibarla, haricetki rumluğun maddet ve manevi yardımını temin için Sensinot azalarından 5 kişi muhtelif memleketlere gideceklerdir. Ancak dikkatli celbetmemek için bunlar ayrı ayrı tarih ve zamanlarda şehrimizden ayrılacaklardır. Bunlar İstanbul rumluğa için çok geniş bir propaganda yapacaklardır.

Cevat Bey ne zaman Tokyoya gidecek?

Atina sefirimiz Cevat Beyin Tokyoya azmetti şimdilik tenzilatı etmiş. Cevat Bey Türk-Sensinot mizakeratının bitimına kadar Atında kalacaktır.

Tokyoya seferimiz işlerini şimdilik Moskova seferati müteakibi Talat Bey idare edecektir. Talat Bey şimdilik Ankaradadır, yalnız Tokyoya hareket edecektir. Pekin sefirliğine tayin edilmiş Fuat Hulusi bey, Talat beyin Tokyoya vasi olmasını müteakip, Peline hareket edecektir.

Eski elmaslar sandal bedestende satılıyor

Maliye vekâleti, muhtelif zamanlarda, sahipleri bulunmadığı kumand hazineye mal edip tetkik gümetleri olmayan mücevherleri satılmak üzere şehrimize göndermişti.

Bunlardan 460 parçası sandal bedestende kırk Lira satılmaktadır. Çeriyet kalan 40 parçası da satılmak üzere.

Bedestende mücevher satış hareketi devam etmektedir. Mücevherlerin çoğunu Avrupa, bilhassa Amerika almaktadır.

Son zamanlarda mühim miktarda satış muamelesi yapılmıştır.

Deniz işleri için umumî müdürlük yapılıyor

Deniz işlerinin bir elden idare edileceği yazılmıştı. Aldığımız malomata göre deniz işlerinin tevhidî hakkında iktisat vekâleti tarafından hazırlanan kanun layihası icra vekilleri heyetine havale edilmiştir. Layihaya göre bayrak kâğıt meşrubat olmak üzere bir deniz işleri umumî müdürlüğü teşkil edilecektir.

kaniim. Habluki müsaadenizle burada söyleyeceğim -ki bittabi müsaade edeceksiniz: Sizin namınızda söyleyebilirim- Nurettin Paşa endişe etmesin, kalpağı kendine kalıyor, hiç bir kimse taarruz etmeyecektir. Nurettin Paşa hukukçuları söze davet ettiler. Bendeniz de bir hukukçu sıfatıyla arz ederim ki, Refik Beyin teklifi teşkilâtı esasıye kanununa münafi bir teklif değildir. Teşkilâtı esasıye kanunununa muhalif tek bir teklif vardır, o da şekli idareyi tayin eden maddenin taşıyırine dair olursa, binaenaleyh şekli idarenin taşıyırinden başka maiheyette her hangi bir teklif teşkilâtı esasıyeye mugayir bir teklif değildir. Bu, teşkilâtı esasıyeye muvafık bir tekliftir. Onun için kabulünü rica ederim.

REİS — Efendim, tahrirlerini izah ettiler. Bir tahrir daha vardır, okunacaktır :

Riyaseti Celileye

Terakki ve tealiye doğru kemali emniyet ve itmian ile atılmış olan Büyük Türk milletinin eteğine yapışan ve geriye çeken mahiyette bulunan Nurettin Paşanın tahririnin reddiyle bazı müfsitlerin ifsadına karşı vücudu elzem olan bu kanunun heyeti umumiyesinin reye konulmasını arz ve teklif eylerim.

Sinop

Recep Zühtü

REİS — Efendim, iki tahrir de kanunun heyeti umumiyesinin kabul hakkındadır. Birisi de Nurettin Paşanın; kanunun reddi hakkındadır. Binaenaleyh evvelâ reddi tazammun eden tahriri reye arz edeceğim. Nurettin Paşanın kanunun reddini tazammun eden tahririni kabul edenler lütfen el kaldırsın, kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmemiştir. (Alkışlar.) Diğer iki tahrir maddelere geçilmesi hakkındadır. Maddelere geçilmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın, maddelere geçilmesini kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Maddelere geçilmesi kabul edilmiştir.

Şapka İktisası Hakkında Kanun

Madde 1. — Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyyeye ve bilûmum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumî serpuşe şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet men eder.

REİS — Birinci madde hakkında söz isteyen var mı? (Hayır sesleri.) Maddeyi kabul edenler lütfen el kaldırsın, kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir.

Madde 2. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meryülîcradır.

REİS — İkinci madde hakkında söz isteyen var mı? (Hayır sesleri.) İkinci maddeyi kabul edenler lütfen el kaldırsın, kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. İkinci madde kabul edilmiştir.

Madde 3. — İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

REİS — Üçüncü maddeyi kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Üçüncü madde kabul edilmiştir. Kanunun heyeti umumiyesini reynize arz ediyorum.

HAKKI TARIK BEY (Giresun) — Efendim, kanun icrasına memur olanlar meyanında Büyük Millet Meclisinin de dahil olması lâzım gelir. (Muvafık sesleri.)

RASİH BEY (Antalya) — Tashih kabul edildi mi efendim?

REİS — Kanunun heyeti umumiyesini daha reye koymadım yalnız maddeler kabul edilmiştir. Heyeti Umumiyesi hakkında her hangi bir kimse söz söyleyebilir.

HAKKI TARIK BEY (Giresun) — Efendim, kanun birinci maddesi Büyük Millet Meclisi azasınada bir mükellefiyet tahmil etmektedir. Binaenaleyh kanunun icrasına memur olanlar arasında Büyük Millet Meclisinde zikri lâzım gelir değil mi efendim?

REİS — Hilâfında mütalâa var mı efendim? (Hayır sesleri.) O halde üçüncü madde «işbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti memurdur» şeklinde oluyor.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Bozok) — Efendim, Büyük Millet Meclisinin memur olduğu kanunlarda (Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur) demek lâzım gelir. Çünkü Büyük Millet Meclisi memur olamaz. Bu şekilde tashih edilmelidir icra eder tarzında olmalıdır.

REİS — O halde işbu kanun Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından icra olunur. (Tamam sesleri.) Üçüncü madde teklife göre tashih edildi.

CEMAL HÜSNÜ BEY (Gümüşhane) — Büyük Millet Meclisi tabirinin aleyhinde söz isterim.

Muhterem efendiler, Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği bütün kanunlara bütün efradı millet gibi meclis azasında ittiba etmekle mükelleftir. Kanunun her hangi bir maddesine riayet edilmemekten mütevellit bir cürüm hükümet tarafından takip olunur. Ondan sonra takibi cürüm kaidesine ittibaen Büyük Mil-

S. Sayısı : 22

Bazı kisvelerin geyilemeyeceğine dair kanun lâyihası ve Dahiliye encümeni mazbatası (1/1138)

T. C.
Başvekkâlet
Kararlar müdürlüğü
Sayı: 6/3229

26-XI 1934

T. B. M. M. Yüksek Meclisine

Bazı kisvelerin geyilemeyeceğine dair Dahiliye Vekilligince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetine 25-XI-934 tarihinde Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun lâyihası esbabı mucibesile birlikte Yüksek huzurlarına sunulmuştur.

Başvekil
I. İnönü

Esbabı mucibe

Din ile Devletin ayrılığını ve dinî akidelerin Devlet hayatı haricinde sırf vicdanî bir mahiyette kalıp memleketin Devlet hayatında dinin hiç bir tesiri olmamasını yani lâyiklik esasını inkılâbın ve rejimin ana umdesi tanımış olan Cümhuriyet Hükümeti bu yolda attığı adımların tabii bir netice ve icabı olarak ruhanîlerin dinî kıyafetlerini ancak âyinler esnasında taşıyıp âyinler haricinde her hangi bir ferdin taşıyabileceği kıyafetlerde bulunması hususunu lüzumlu görmüş ve bu gayenin temini için bağlı kanun lâyihasını Büyük Meclise sunmuştur. Sunulan lâyihada izecilik, sporeculuk, avcılık gibi maksatlar için kanunen vücutuna izin olan toplulukların kıyafetlerinin Hükümetçe muayyen tiplere tâbi tutulması ve böyle toplulukların ve efradın ecnebi siyaset, askerlik milis kıyafetlerini andırır kıyafetleri ve alâmetleri taşıyamamaları ve memlekete misafir olarak gelecek ecnebi teşekküllerin ziyaretlerinin müsaadeye tâbi tutulması ve memuren yahut ruhsatlı olarak Türkiyede bulunan ecnebi kara, deniz ve hava kuvvetleri mensuplarının resmî kıyafetlerini taşıyabilmeleri hususunun dahi Hükümetçe tanzim ve tayin edilmesi de düşünülmüştür.

Lâyihanın ruhanî kıyafetlere dair olan birinci maddesinden maksat ne olduğu yukarıda da arz edilmiş ve Cümhuriyet Hükümetinin bu hükmü kabul etmekte teşkilâtı esasiye kanunumuzla müeyyet ve akalliyetler için de ayrca hususî hükümlerle tanımış olan ve esasen Türk inkılâbının ana umdelerinden bulunan vicdan serbestisi hakkını tahdit yolu bir müdahale mevzu bahis olmayıp bu hüküm ile takip edilen gaye bilâkis vicdan hürriyetini takviyeye matuftur, çünkü ehemmiyetsiz kıyafet müsavatsızlıkları dolayısıyla memleket amme nizamını muhil olabilecek ihtimallerde halkın huzur ve sükûnunu korumaktan ve Türkiyede yan yana yaşayan insanların birbirlerine karşı medenî ve insanî saygılarıyla yaşayabilmelerini ve her türlü soğukluk ve gegimsizlik bahanelerinin bertaraf edilmesini teminden ibarettir. Binaenaleyh bu kanunun hedefi Cümhuriyetin sınırları içinde yaşayan insanların herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar serbestii vicdan hususunda tam bir müsavata mazhariyetlerini ekseriyetten olsun, akalliyetten olsun, yabancı bulunsun, yerli olsun Türkiyede vicdanî hürriyetin lüzumsuz bir kasru tahdidi asla düşünülmeksizin Türkiyede herkesin dinî hürriyetin tazimi hususunda müsavat üzere nizamı ammenin icaplarına tâbi tutulmasını temin etmektedir.

Bu müsavata ve lâyiklik umdemizi rencide etmeyecek surette ancak 1 nci maddenin ikinci fık-

EK-12'nin Devamı

rası ile her mezhebe hürmetkârlık nişanesi olmak üzere teklif ettiğimiz mahdut ve muvakkat müsaade usulünü kabulde bir mahzur görmemekteyiz.

Teşekküllerin kıyafetlerini tanzim hususuna değince memleketimizde günden güne inkişaf etmekte olduğu memnuniyetle görülen spor faaliyetleri ile kanunen mübah diğer toplulukların faaliyetlerinden millî birliği ve millî hissiyatı incitici gösterişlerle ve alelhusus ecnebi siyaset ve emperyalistlik ve askerlik teşekkülleri ile iltibaslı alâmet ve kıyafetleri taşıyan teşekküllerin şurada burada görünmelerinden hatta bilmeyerek ve istemeyerek dahi olsa bile esef verici aksülâmeler ile amme nizamını ihlâl edecek vaziyetlere nihayet verip ilerisi için de daha müessesef neticelerin hudusuna mâni olmaktan ibarettir. Millî birliği ve millî duyguyu incitip tahrik edici kıyafetlerin ve alâmetlerin taşınmasını menetmekle ve ecnebi teşekküllerle iltibaslı kıyafet ve alâmetlerin memlekette serbestliğine mâni olmakla Cümhuriyet Hükümeti en tabii ve en lüzumlu zabıta tedbirlerinden sayılacak hükümler koymuş olduğuna kanidir. Binaenaleyh bu kısım hükümlerin dahi pek lüzumlu zabıta tedbirlerinden addedilmesini Hükümetimiz Büyük Millet Meclisinden ehemmiyetle rica etmektedir. Bu tedbirler Türkiyede teşekkülü kanunen caiz olan ve Türkiye kanunlarının himaye ve muaveneti kendilerine daima açık bulunan her türlü kanunî teşekküllerin vücut ve faaliyetlerini engellemek maksadından katiyen uzaktır. Maksat millî birliği incidici ve millî duyguyu tahrik ve iğzab edici vaziyetlere mâni olmaktır. Kanunun birinci ve ikinci maddelerindeki hükümlerin tatbikini neşri tarihinden itibaren üç ay sonraya bırakılmaktan maksat dahi alâkadarların yani hükümlere vaziyetlerini uydurabilmeleri için muhtaç oldukları tedarikler ve tedbirler hususunda ağır ve sıkışık vaziyetlere düşmemelerini ve geniş geniş yeni kanunun hükümlerine vaziyetlerini uydurmalarını mümkün kılmaktır.

Dahiliye encümeni mazbatası

T. B. M. M.

Dahiliye encümeni

Esas No. 1/1138

Karar No. 12

3 - XII - 1934

Yüksek Reisliğe

Bazı kisvelerin geyilmeyeceğine dair Dahiliye vekilligince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetince 25 - XI - 1934 tarih ve 6/2329 sayılı tezkeresi encümenimize verilmiş olmakla okundu ve iş hakkında konuşuldu.

Bu bapta Hükümetce beyan olunan sebeplere iştirak eden encümenimiz kanun lâyihasını aynen kabul ederek müstacelen ve tercihan konuşulmak üzere Ulu heyetin tasviibine arzına karar vermiştir.

Dahiliye E. R.	R. V.	M. M.	Kâ.
Tekirdağ	Tekirdağ	Çanakkale	Kütahya
Cemil	M. Faik	Şükrü	Memed
Aza	Aza	Aza	
Şebin Karahisar	Giresun	Ordu	
Vasfi Raşid Sevig	Münir Akkaya	Ahmet İhsan	

Aza	Aza	Aza	
Ordu	Samsun	Amasya	
İsmail Camıcaş	Zühtü	İsmail Hakkı	
Aza	Aza	Aza	
Bursa	Adana	Muş	
Emân Fikri	Hilmi	Hasan Raşit	
Aza	Aza	Aza	Aza
Trabzon	Zonguldak	Zonguldak	Samsun
F. Özyer	Habîl	Rifat Vardar	Zühtü
Aza	Aza	Aza	
Çorum	Amasya	Adana	
İ. Kemal Alparsar	Esat	Ali Münif	
Aza		Aza	
Antalya		Zonguldak	
Rasih		B. Vardar	

405 364

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

تاریخ
یازار
مأموریت
۲۰۰۴
۱۲۴۰

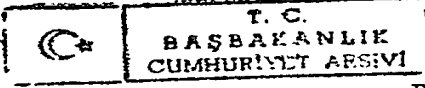
مجلسه جبهه...
دعای...
استدلال...
کمیته...
فائولتی...
خلفه...
بود...
و...
اصول...
غایب...
مجلسه...



موقوفه...
دعای...
تعیین...

25/2/1929

28



Başvekâleti celileye

90
37

امینت عمودہ سرپرست محمود سی
Birinci
599\40
225

Kasımpaşada midyeci Mehmet namında birinin
Avrupadan üç milyon haç getirilerek ehaliye dağıtılaca-
ğına dair söz sarfeylediği anlaşılmaması üzerine derdest
edilerek tanzim kılınan evrakla birlikte müddei ummiliğe
tevdî olunduğu İstanbul vilâyetinden bildirilmiştir .
Arzederim efendim . Dahiliye vekili

M. Kemal
Refet
T.

S. Kaya

J

-1-

جواباً بآراءه بقرآنہ عائذ اولدیم . شمه تاریخ و نومروسنك درجی رجا اولدور .

7/3/1929

7



Başvekâleti celileye

30
40

خطیبی و کتابخانه
امینت محمودی در بیت محمودی
Difinçî
K. 1
598-43
B. 243

Develi müftüsü Numan efendinin cami kapısında -
asılı ve yeni harflerle yazılı fitrehin tayyareye verilmesi
halkındaki resimli, matbu ilan varakasına yırtmak için cemaata
yaptığı telkin semeresiz kalınca tehevürle resimli kâğıtlar
cami kapısına yapıştırılmaz, şeriatsız yaşamaktan ise ölmek
eyidir diye tahrikâmiz hezeyanlarda bulunduktan sonra yırt-
tığı ve mes'elenin ehemmiyetine binaen müftünün bekası insi-
batge mahzurlu görüldüğünden memurun kanununun 48 inci maddesi
mucibince hemen işten el çektirilmesi ve tahtı nezarete alı-
narak tahkikatın tesrii ve mevcuden ciheti adliyeye tevdi -
hususlarının mahalline cevapten bildirildiği Kayseri vilâye-
tinden iş'âr kılınmıştır . Arzederim efendim .

Şahin
Şahin

Dahiliye vekilî

S. Nya

J.

ÖZGEÇMİŞ

14 Mayıs 1979 günü Burdur'un Bucak ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini yine Bucak'ta tamamladı.

1996–1997 Eğitim-Öğretim Yılı Güz Yarıyılı'nda Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne kayıt yaptırdı, yine aynı bölümden Temmuz 2001 tarihinde lisans diploması aldı, ardından askerlik hizmetini tamamladı ve 2002 yılından bu yana memuriyet hayatına devam etmektedir. Lisans diplomasını bu bölümden almasa da yüksek lisans yaparak en azından bu konudaki bilgi ve hevesini akademik düzeye erdirmek istemektedir. Orta düzeyde İngilizce ve Arapça bilmektedir.